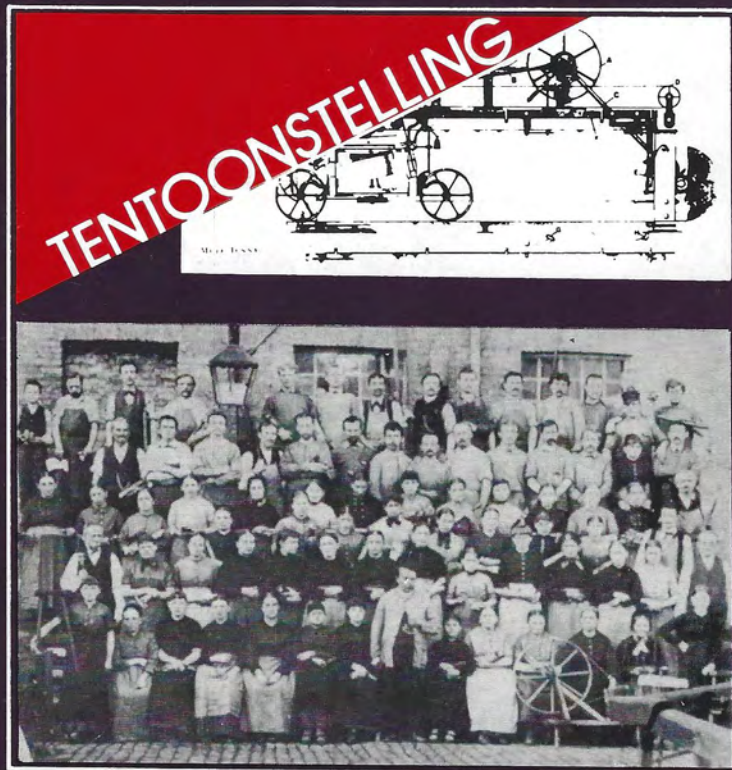

TOEN HET LEVEN NOG EEN KORTSTONDIG VERBLIJF IN DE TEXTIELFABRIEK WAS...

Een fotomontage van de industrialisatie en haar
ontwikkeling in de Belgische vlas-, katoen- en
wolindustrie (1800-1914).

georganiseerd door **SFINKS V.Z.W.**
Neuvelstraat 25, 2530 BOECHOUT tel: 55 69 44

ONTWERP: NILLE VAN HELLEMONT

Deze tentoonstelling van Sfinks v.z.w. kwam tot stand dank zij de medewerking van het Ministerie van Nederlandse Kultuur en van het Gemeentekrediet van België.

Ontwerp en lay-out
Nille Van Hellemont

Ontwerp panelen
Koen Raes

Ontwerp maquette
Lieve De Boeck

Technische tekeningen
An Avonds

Fotografie
Nille Van Hellemont
Jan Lambin
Tinus Schneiders

Sekretariaat
Erna Suetens

Muziek
Wannes Van De Velde
Walter De Buck
Studio ACE Antwerpen

Idee en koördinatie
Ferre Wijckmans
Frank Thiels

Koncept, samenstelling en redaktie
Myriam De Clopper

Deze mobiele tentoonstelling wordt vanaf januari 1980 uitgeleend.
Voor inlichtingen : Pol Schijvens
Sfinks, Heuvelstraat 25, 2530 Boechout
031/55 69 44

De opening vindt plaats op 7 december, feestdag van Severus, patroonheilige van de wevers.

Toen het leven nog een kortstondig verblijf in de tekstielfabriek was. Leidraad bij een tentoonstelling, Sfinks vzw, Boechout, 1979.

D/1979/2944/2.

vastgestelde verkoopprijs:

redaktie: Myriam De Clopper
vormgeving: Nille Van Hellemont

kontaktadres:

SFINKS vzw
sociaal-kultureel vormings-
en animatiecentrum

heuvelstraat 25-31
2530 boechout.

tel. 031-556944

031-558721.

bkr: 733-1041480-21.

In onze zoektocht naar het industriële verleden van de tekstielsector, werden wij moreel en daadwerkelijk geholpen door tal van personen en instanties.

Aan hen allen betuigen wij onze oprecht dank.

In het bijzonder vermelden wij de medewerking van :

- de heer J. ASSELBERGH,
Gemeentekrediet prov. Antwerpen.
- de heer K. BAERT,
Stadsarchivaris Aalst.
- prof. R. BAETENS,
hoofd Centrum voor Bedrijfsgeschiedenis
UFSIA, Antwerpen.
- prof. H. BALTHAZAR,
voorzitter WIARUG, Gent.
- het Belgisch Comité voor Weverij en diverse
Textielindustrieën.
- mevr. N. BERDEN,
wetenschappelijk medewerkster Sted. Museum,
Sint-Niklaas.
- de heer M. BLOCH, Brussel.
- de heer G. BRAL, Gent.
- de heer V. BRONOWSKI,
konservator van het Musée National de la
Laine, Verviers.
- mevr. M. BRUIER,
vice-rector van de Univ. de l'Etat, Mons.
- de heer A. CAMBIER,
konservator Sted. Museum, Ronse.
- mevr. H. COPPEJANS,
departementshoofd Algemeen Rijksarchief en
Rijksarchief in de Provinciën.
- de heer L. DAENENS,
konservator Museum van Sierkunsten, Gent.
- mevr. L. DANCKAERT,
werkleidster Kon. Bibliotheek Albert I,
Brussel.
- de heer DE BACKER,
Textielarbeiderscentrale van België, Gent.
- de heer DE BACKER,
UCO, Gent.
- de heer J. DE BELDER,
wetenschappelijk assistent departement Heden-
daagse Geschiedenis, Gent.
- de heer W. DE BUCK, Gent.
- de heer L. DECLERCO,
voorzitter Kon. Oudheidkundige Kring van het
Land van Waas, Sint-Niklaas.
- de heer L. DECLERCO,
Werkgroep Industriële Archeologie, Sint-Niklaas.
- de heer H. DE COCK,
Stadsarchivaris Turnhout.
- de heer D. DE DAELE, Sint-Niklaas.
- de heer R. DE HERDT,
Museum voor Industriële Archeologie en Textiel,
Gent.
- de heer G. DE ROUCK,
Werkgroep Industriële Archeologie, Ronse.
- de heer J. DE SCHEPPER,
Inspecteur Rijksdienst voor Monumenten- en
Landschapszorg, Gent.
- de heer P. DE SMEDT,
directeur Sted. Nijverheidsschool, Sint-Niklaas.
- mevr. M. DETREMMERIE,
wetenschappelijk assistente Museum voor Sierkunst
Gent.

- de heer J. LAMBIN,
fotograaf, Mortsel.
- de heer R. LEBOUTTE,
konservator Musée du Fer et du Charbon, Liège.
- de heer A. LINTERS,
Dienst voor het Kunstpatrimonium van de provin-
cie Limburg.
- mevr. B. LYSSENS, Gent.
- de heer PLUNUS,
Usines Peltzer, Verviers.
- mevr. C. DE VESTELE,
Nationaal Vlasbureau, Brussel.
- de heer J. DE VISSER,
aspirant Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk
Onderzoek, Gent.
- de heer J. DE VOS,
fotograaf, Sint-Niklaas.
- de heer B. DEWILDE,
Nationaal Vlasmuseum, Kortrijk.
- de heer J.-M. DUVOSQUEL,
Gemeentekrediet, Brussel.
- de heer FRAIKIN,
konservator Musée de la Vie Wallonne, Liège.
- de heer GELDHOF,
FFR, Aalst.
- de heer GOEDLEVEN,
adviseur-hoofd van dienst Rijksdienst voor
Monumentenzorg, Brussel.
- de heer J. GOMEZ,
hoofd Dokumentatiecentrum Hoger Rijksinstituut
voor Textiel en Kunststoffen, Gent.
- de heer HAESERIJN,
konservator Museum voor Volkskunde, Gent.
- de heer G. HEBBELYNCK, Gent.
- de heer J.M.A. HOLTHAUS,
konservator Nederlands Textielmuseum, Tilburg.
- mevr. HOLLEBOS,
wetenschappelijk assistente Museum voor Volks-
kunde, Gent.
- de heer A. JORIS, Verviers.
- de heer K. RAES,
industriële ontwerper, Antwerpen
- de heer F. ROEK,
Limburgs Universitair Centrum, Diepenbeek.
- de heer J. SCHIETEKAT, Sint-Niklaas.
- de heer T. SCHNEIDERS, Antwerpen.
- de heer M. SOMERS,
Archief en Museum van het Vlaams Kultuurleven,
Antwerpen.
- mevr. F. SORBER,
Provinciaal Textielmuseum Vrieselhof, Oelegem.
- de heer W. STEENHAUT,
hoofd Archief en Museum van de Socialistische
Arbeidersbeweging, Gent
- de heer A. STOOP,
Hoofdbibliotekaris-archivaris, Sint-Niklaas.
- Studio ACE, Antwerpen.
- de heer TEERLINCK,
FFR, Aalst.
- de heer A. THIJS,
Centrum voor Bedrijfsgeschiedenis, UFSIA, Ant-
werpen.
- de heer F. UYTTERHAEGEN,
wetenschappelijk aspirant Nationaal Fonds voor
Wetenschappelijk Onderzoek.
- de heer J. VAN AEKEN,
konservator Heemkundig Museum, Borgerhout.
- de heer VAN BERGEIJK,
Nederlands Textielmuseum, Tilburg.
- de heer J. VAN CLEEMPUT,
National Institute for Coton, Brussel.
- de heer J. VAN CLEVE,
wetenschappelijk assistent Instituut voor Kunst-
geschiedenis en Oudheidkunde, Gent.

- de heer A. VAN DEN KERKHOVE,
konservator Oudheidkundig Museum Bijloke, Gent.
- de heer W. VAN DE VELDE, Antwerpen.
- de heer VAN PEE,
Lithos, Wommelgem.
- de heer W. VAN NESPEN,
konservator Oudheidkundige Musea van de stad
Antwerpen.
- prof. A.L. VAN SCHELVEN,
lektor Technische Hogeschool Twente.
- de heer L. MANCHE,
Studium Generale, Technische Hogeschool,
Eindhoven.

En tenslotte het personeel van al deze instellingen,
weliswaar anoniem, maar daarom niet minder bedankt.

De bedoeling van de V.V.I.A is in Vlaanderen overkoepelend te werken, Om de activiteiten te bundelen.

Tevens zal er getracht worden de idee van de studie en de konservatie van het industrieel erfgoed te laten doordringen tot die regio's waar het onderwerp tot op heden nog niet bekend is, of nog niet geaksepteerd wordt.

Zulks dient te gebeuren in samenwerking met de reeds bestaande organisaties en instellingen.

Tenslotte dient aangestipt dat sedert begin 1978 binnen de Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg een éénmans- 'Bureau voor Industriële Archeologie en Molenzorg' (Recolettenlei 6, 9000 Gent) ingesteld werd.

Sedert maart j.l. zette de provincie Limburg -als eerste provincie- een grootscheeps 'Projekt Industrieel Erfgoed' (Begijnhof 39, 3800 Sint-Truiden) op touw.

Bedoeling van het projekt is de basis te leggen van een coherent en wetenschappelijk verantwoord beleid op het vlak van studie, konservatie, restauratie en presentatie/revalorisatie van het ergoed der industriële periode.

Gelijktijdig zal een dokumentatie- en informatiecentrum op dit vlak uitgebouwd worden.

3. Inhoudelijke afbakening.

3.1. Industriële archeologie is géén retro-mode.

Het is niet de bedoeling een stel mooie foto-boekjes samen te stellen over oude hoogovens, mijnschachten, stations, silo's, pakhuizen, brouwerijen, arbeiderswoningen, winkelgalerijen, en noem maar op.

Het is niet de bedoeling om te vervallen in zoete mijmeringen over de landschappelijke waarde en de visuele aantrekkingskracht van een fabrieksschouw ... die vroeger de omgeving verpestte met stinkzwarte walmen.

Men doet niet aan industriële archeologie uit nostalgie, of uit heimwee naar de bloeitijd van het industrieel kapitalisme. (3)

3.2.

Maar wel, omdat men de materiële infrastructuur van de voorbije industriële maatschappij aan een onderzoek wil onderwerpen.

Omdat men wil nagaan hoe en waarom deze zich ontwikkelde.

Omdat men wil nagaan welke de interacties waren tussen de materiële infrastructuur en de geestelijke, sociale, politieke ... suprastructuur.

Omdat men graag zou weten hoe ons heden door dat materiële verleden bepaald wordt.

Op het vlak van zuiver historisch onderzoek kan men stellen dat dit laatste, voor wat de recentste perioden betreft, zich steeds tot de suprastructuur beperkte, hoofdzakelijk dan nog op basis van suprastructurele bronnen (dokumenten, papier, ...).

Hierdoor werden uiteraard een aantal facetten en verklaringsbodems verwaarloosd.

Mogelijk kan de industriële archeologie alvast dit (helpen) relativieren.

Het is aldus duidelijk dat in het kader van de industriële archeologie de technologische veran-

deringen niet op zichzelf kunnen/mogen gezien worden, doch enkel in hun historisch-maatschappelijk en evolutieve kontekst.

3.3.

De industriële archeologie is een 'archeologie' (sic), welke gebonden is aan een bepaalde periode of cultuur in de evolutie van de maatschappij.

Het is een 'kulturele archeologie', welke zich bezig houdt met de studie van de materiële overblijfselen van de voorbije industriële cultuur. (4)

Men wil n.l. niet de groei van 'de' nijverheid-door-de-eeuwen-heen naspeuren, maar wel de groei van een industriële gemeenschap : de gevolgen, de nevenaspecten van de opkomst van een fabriek zijn onafscheidbaar gebonden aan deze opkomst. Machine-arbeid ; mechanische massa-productie ; arbeidsritme ; arbeiderswijken ; de revolutionarising van de vervoersector (wegen, kanalen en spoorwegen) ; de distributie en de kommunikatie ; industrialisering van de landbouw ; nieuwe met publiciteitskampagnes gelanceerde produkten (margarine, ...) ; geen van deze elementen is los te denken van de maatschappelijk groei.

3.4.

De industriële archeologie is niet louter en alleen een 'studie'.

Precies omdat men zich met materiële dingen bezig houdt, omwille van de inhoudelijke waarde van deze, omwille van de relevantie van bepaalde behandelde relikten, tracht men gelijklopend een konsekwente politiek te voeren om zinvolle relikten op te nemen in een dynamische visie op de sektor der cultuurkonservatie. (monumentenzorg, museumbeluid, ...)

Het is o.m. via deze weg dat men de inherente (sociaal-sensibiliserende) waarden van een historische evolutie voor de huidige maatschappij kan konkretiseren.

Ook het gedacht aan de economisch-ekologische voordelen welke schuilen in het herbruiken/renoveren van vroegere industrie-architectuur. Ook hier zal de industriële archeologie relativerend werken t.o.v. het sentimentele emotionele, en dus ook t.o.v. het financiële overwicht dat tans ligt bij 'trapgevels' en 'mooie' gebouwen.

Waar restauratie van deze laatste vaak slechts kan ten koste van zware uitgaven en soms slechts mits het kwasi-herbouwen van het pand, kan men voor de industrieel-gedachte ruimten niet het argument 'mooi' aanvoeren.

Wel bieden zij een aantal stoere, funktionele, zeer goed aanpasbare ruimten voor hedendaagse noden en behoeften.

Toch dient gewaarschuwd tegen een ondoordachte konservatie- en restauratie/renovatie-politiek. Vanuit industrieel-archeologisch standpunt zal men immers niet onmiddellijk de voorkeur geven aan een behoud van de 'mooiste' of de 'uitzonderlijkste' kreaties. De nadruk zal eerder liggen bij de tipische, de representatieve, de relevante, m.a.w. de relikten welke ons iets leren over de belangrijke processen en verhoudingen uit het verleden.

Zij kunnen deze optimaal konkretiseren en visualiseren.
 Het is op basis hiervan uitermate belangrijk na te gaan of de restauratie- of renovatiepolitiek de inherente waarden niet vernietigt : m.a.w. of men de toestanden niet mooier of indrukwekkender maakt dan zij ooit geweest zijn ... (5)
 Een euvel waaraan tal van monumentenzorgers en patriumonium-behouders lijden !

3.5

Samenvattend mag men stellen dat de industriële archeologie, duidelijk gedefiniëerd dient als een consistente discipline, die de materiële infrastructuur der industriële periode in zijn zeer brede realisaties en in zijn maatschappelijke kontekst omvat en die :

- a. - een totaliteit vertoont kwa onderwerp : de totale vroegere industriële maatschappij (gebouwen, machines, transport, distributie...) m.a.w. de relikten zowel van de sekundaire, de tertiaire, doch eveneens van de zich industrialiserende primaire sektor ;
- b. - een totaliteit vertoont kwa bronnen en heuristiek : materiële relikten (onroerende en roerende), historische bronnen (dokumenten, tekeningen, plans, ...) en mondelinge overleveringen (welke nu nog te registreren zijn) kunnen en mogen niet los van elkaar gezien worden, in het licht dat zij werpen op de materiële cultuur ;
- c. - een totaliteit vertoont kwa methoden : de industriële archeologie dient zowel een historische en een archeologische methode en inventarisatie te combineren, en nauwe interdisciplinaire samenwerking ;
- d. - een totaliteit vertoont kwa aanpak : studie en konservatie dienen samen te gaan. (6)

4. Wie ?

Alhoewel het streng-wetenschappelijk en academisch onderzoek niet dient verwaarloosd, of niet dient verworpen te worden, getuigt de industriële archeologie vooral van een zeer konkrete 'beleving', een 'aktief-bezig-zijn-met'.
 Dit is om diverse redenen positief te noemen en aan te moedigen, al ware het maar omwille van het maatschappelijk belang dat een dergelijke aanpak vertoont voor de beoefenaars zelf, en voor hun omgeving.

Het onderwerp is veelomvattend.
 Het is dan al vlug duidelijk dat de aanpak niet kan rusten bij één man, of bij één discipline, maar dat een maximale samenwerking dient uitgebouwd tussen (kunst)historici, ingenieurs, architecten, geografen, enz...

Maar niet alleen deze 'specialisten' zullen hun inbreng hebben.
 Slechts een brede participatie kan de industriële archeologie vrijhouden van allerhande wereldvreemde en teoretische beschouwingen, en originele visies aanbrengen.
 Wie kan immers beter 'een' machine evalueren dan degene die dagelijks nog aan 'een' machine staat ?

De 'industriële-archeoloog' bestaat niet.
 De aanpak dient te berusten bij een open 'industriële-archeologische' werkgemeenschap. (7)

A. LINTERS, Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie.

VOETNOTEN.

- (1) Cf. En toen kwam de machine - Ontmoeting met de Industriële Archeologie, Brussel, Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid, Gemeentekrediet van België, 1975.
 Ter gelegenheid van deze tentoonstelling werd als catalogus een lijvig en rijk geïllustreerd boekwerk gepubliceerd, dat een eerste methodologische gids vormde voor de beoefening der industriële archeologie in België (uitgeput).
- (2) Dit nationale Centre d'Archéologie industrielle - Centrum voor Industriële Archeologie asbl-vzw. werd in januari 1974 opgericht door vertegenwoordigers van verschillende universiteiten, wetenschappelijke instellingen, en een aantal geïnteresseerden.
 Voorzitter werd de Heer Georges Van den Abeelden, algemeen adviseur bij het Verbond van Belgische Ondernemingen.
 Oorspronkelijk startte dit Centrum onder een gunstig gesternte (o.m. dank zij een zware subsidiëring van het Gemeentekrediet van België en de Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid, met het oog op de voorbereiding van de eerste nationale tentoonstelling over het onderwerp.
 Na het onverwonderende succes van de tentoonstelling 'En toen kwam de machine, ...' bleek men echter niet in staat respons op te vangen.
 Een laatste publikatie dateert van midden 1976 (Centrum voor Industriële Archeologie Mededelingen, II, 1 - 2 jan.- april 1976, 16 blz.) en een laatste vergadering gebeurde omstreeks dezelfde periode.
 Officieel werd de vzw echter nooit opgeheven.
- (3) En dus duidelijk niet met een motivatie zoals G. van den Abeelden, algemeen Adviseur bij het Verbond van Belgische Ondernemingen, en voorzitter van het Centrum voor Industriële Archeologie gaf in een interview aan de RTB (1972 - sprekend over de 19de eeuw) :
 'Het was mooi, verstikkend weliswaar, maar het was mooi. Het was een wereld van miserie, ziekte, strijd, oproer, maar het was mooi...'
- (4) de standpunten van Neil Cossons, voorzitter van de Engelse Association for Industrial Archaeology, en zoals deze gepubliceerd werden in zijn standaard-werk 'The BP Book of Industrial Archaeology', London, David and Charles, 1975 pp. 16 e.v., en pp. 21.

- (5) De Gentse 'beluiken' (binnenblokkebebauwing met arbeiderswoningen) kan men met wat renovatie, verf, groenbeplanting, bloemen, het inbrengen van alle modern comfort in de huizen, omvormen tot 'begijnhofjes' die elkeen zou verkiezen boven de onpersoonlijke flatgebouwen. Zal een bezoek aan deze 'ideale' leefomgeving met de VSO-klas aan de leerlingen niet de vraag ontlokken : 'Waarom moesten de arbeiders in de 19de eeuw eigenlijk tegen slechte huizen vechten ... ze zijn immers zoveel gezelliger dan onze flats ...?'

De band met de historische realiteit is verbroken.

Ook een museum-fabriek is in zekere zin een vervalsing. Met het oog op de toeristen wordt de arbeidsveiligheid veel strikter gehanteerd dan tijdens de 19de eeuw, de verlichting is veel beter, de vloeren zijn properder, de machines produceren geen lawaai, damp of stof.

- (6) Cf. A. LINTERS, 'Industriële Archeologie : definities en bemerkingen' in Bouwkundig Erfgoed in Vlaanderen - berichtenblad M75+, nr 32 dec. 1977 pp. 7-8
(verkrijgbaar : Monumentenactie M75+ , Ministerie van Nederlandse Cultuur, Jozef II straat 30, 7de verdieping, B-1040 Brussel).

INDUSTRIALISATIE: GROEI

VOLKS LIEDEREN.

Page - 9 continue

DE WEVER.

Weverken, zing, vergenoegde gezels,
Daer gy uw spoelken laet zweven,
't Gaet met ons dierbare landken wel,
Als gy, al zingend, moogt leven.
Weven al zingend gaet nog eens zoo goed :
Vaddigen hebben tot zingen geen moed.
Kloter' en klater' en klepper' 't getouw !
Tikketah, tikketah, tikketah, tah !
Voor uwe kindere en vrouw
De vreugd van uw nederig dak.

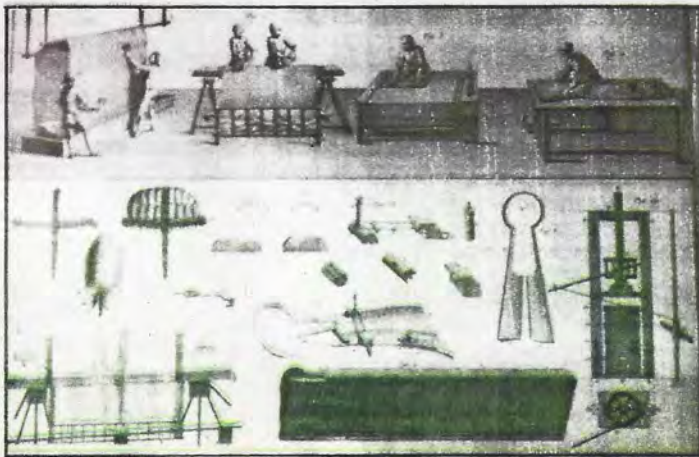
Burgers en koningen dragen uw werk ;
Waer zy met eere van spreken.
Weef men wel ergens zoo fyn en zoo sterk
Als in de Belgische streken ?
't Is ook geen wonder : ei zeg, in wat land
Spinnen de vrouwen met kunstiger hand ?
Kloter' en klater' en klepper' 't getouw, enz.

Karel de vyfde, die wakkere man,
Minnaer van 't spinnen en weven,
Zeide : « Myn vrienden, men doe wat men kan,
Weelde zal 't land niet begeven,
Kapt men den duim van de vrouwen niet af,
't Garen er spinnend zoo fyn en zoo straf.
Kloter' en klater' en klepper' 't getouw, enz.

Werk dan met voet en met hand et met oog,
Dat er geen draedjen een fale,
Belgie pryz' dan uw yver zoo hoog,
Dat er het weven wêr prale.
Werk dan met oog en met hand en met voet :
Werken is zalig voor 't brave gemoed.
Kloter' en klater' en klepper' 't getouw, enz.

Weverken, weverken, zing dan uw lied ;
Laet het getouw dan maer kleppen !
Geen mekanieken dat lywaed ons biedt,
Zoo als uw vingeren scheppen.
God stak voor u in dit blauwe gewaed,
't Bloemetje, Vlaenderens akkersteraed.
Kloter' en klater' en klepper' 't getouw, enz.

P. VAN DUYSSE.

Lakennijverheid, scheren en appreteren van lakens, gravure 17e eeuw.

Verzameling J. Bloch, Brussel.

DE AMBACHTEN IN DE STEDEN

In de 17de eeuw bleef het sociaal en economisch leven zich afspelen binnen het kader van het zestiende eeuwse handelskapitalisme.

De ontdekking van nieuwe overzeese gebieden en de verruiming van de wereldhandel stimuleerde de nijverheid.

Reeds in de zestiende eeuwse lakennijverheid, die voor de export werkte, bleef er weinig over van het ideaal van de ambachten dat er onder de beoefenaars van hetzelfde vak de grootst mogelijke gelijkheid moest heersen.

Deze ambachten waren oorspronkelijk door de stedelijke overheid opgericht om de controle over het industrieel bedrijf te kunnen verscherpen.

Het verdelen van de arbeid werd steeds over verscheidene werkplaatsen verspreid, zoals het weven, het vullen, het verven enz.

Deze ambachten zouden onder druk van hun leden in de veertiende eeuw omgevormd worden tot zelfstandige beroepsverenigingen, waarvan de leden zelf het bestuur kozen.

In deze bloeiperiode van de ambachten vormden de meesters de regerende klasse in vele steden, nadat zij de kooplui en het landelijk patronaat van de kommandobrug hadden verdreven.

De meester-wevers waren wel eigenaar van hun getouw maar niet van de grondstof, zij waren per stuk betaalde loontrekkenden.

De gezellen ontvingen van hun meesters een dagloon.

Onder het handelskapitalisme leverde de ondernemer de grondstoffen, uit het buitenland ingevoerd, en zorgde voor de afzet op eigen en vreemde markten.

Deze 'drapiers' maakten de vroeger zelfstandige kleine meesters aan zich ondergeschikt.

Het ambacht werd meer en meer opengesteld voor ongeschoolden, waarvan het loon ongeveer de helft van dat van de gezellen bedroeg.

De omvang van de produktie nam toe als gevolg van een technische vooruitgang.

Zo werden de vroegere houten kuipen waarin de lakens met de voeten werden getreden vervangen door volmolens.

De lakenindustrie van weleer begon zich in de 18de eeuw te vertakken in een meer gedifferentieerde tekstielindustrie: wol, linnen, zijde en katoen werden in allerlei soorten weefsels gemengd.

Vooraf de gedrukte katoenen stoffen oogstten veel bijval.

De nieuwe vrije industrieën, d.i. die geen ambachtelijke beperking van produktie meer kenden, deden toch nog hoofdzakelijk beroep op thuiswerkers.

Ook de wolnijverheid van Verviers, tussen Samber en Maas, was op de uitvoer afgestemd. Waren de tekstielarbeiders in de Zuidelijke Nederlanden nog weinig ambachtelijk georganiseerd, in de lakenindustrie van Verviers kenden de 7.000 arbeiders reeds het vrije ondernemerschap en was de konzentratie in fabrieksgebouwen reeds ver gevorderd.

DE LAKEN- EN LINNENNIJVERHEID OP HET PLATTELAND

Vlaanderen, dat vanouds een wolcentrum was, begon in het begin van de achttiende eeuw belangstelling te ontplooiën voor het vlas, dat op het platteland geproduceerd werd. Deze linnennijverheid, wegens zijn talrijke bevolking te kenmerken door zijn lage lonen, was volledig afhankelijk van de koopman zowel voor de aankoop van grondstof als voor de afzet van het afgewerkt produkt.

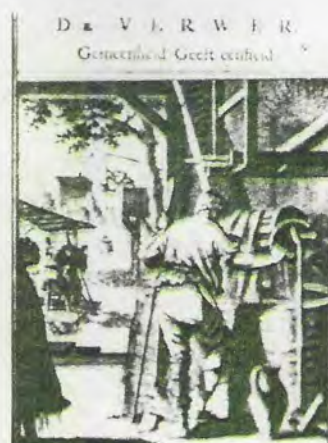
Spinsters van overal brachten hun afgewerkte draden naar de plaatselijke markten.

De voornaamste marktstad was Gent.

Hier kocht men het linnen voor export naar Spanje en vandaar naar Latijns Amerika.

De Vlaamse laken- en linnennijverheid van het platteland stonden buiten elk ambachtelijk verband zodat de kapitalist er de vrije hand had. Het karige stukloon werd vaak in natura uitbetaald (trucksysteem).

De vrouwenarbeid begon zich te ontwikkelen, duizenden spinsters en kantwerksters werkten tegen een hongerloon.

Tekstielambachten i.v.m. de lakenbereiding, einde 17de eeuw. De verver, de droogscheider, de borduurder, de lijndraaier.

Verzameling J. Bloch, Brussel

HET VERVAL VAN DE AMBACHTEN

Onder het oude regime kon men nog niet spreken van een klassebewustzijn of een eigen ideologie van de arbeiders. Daarvoor waren zij nog veel te verscheiden.

In de 16de eeuw was het kader niet meer de stad maar de staat.

De macht van de ambachten ging zienderogen achteruit.

Op soms gewelddadige manier werd door de ambachten van de stad het vestigen van een tekstielindustrie op het platteland verboden. Ook poogden de wevers, de talrijkste en machtigste groep, de produktieprijs laag te houden door het loon van de volders, scheerders en andere handwerkers te drukken. De produktieverhoudingen waren van die aard dat er van een solidariteitsgevoel onder arbeiders van verschillende ambachten geen sprake kon zijn.

Ook het broederschap tussen meester en gezel, ontstaan in hun gemeenschappelijke strijd tegen de kapitalistische ondernemer, verdween. Vroeger had elke leerling of gezel de mogelijkheid om meester te worden, dus eigenaar van een werkplaats met gezellen en leerlingen. Door het verval van het ambacht echter verdween in de praktijk de mogelijkheid om meester te worden.

De meesters waren immers een erfelijke kaste geworden en de gezellen werden een aparte sociale groep, die in het geheim hun eigen syndikale organisaties gingen vormen. Hiermee wilden zij hun bevoorrechte positie handhaven t.o.v. het leger paupers dat buiten elk beschermend ambachtelijk verband stond en voor gelijk welk loon gelijk welk werk aanvaardde. Zij verzetten zich tegen het aanwerven van deze 'onvrije' arbeiders en ook tegen het aannemen van te veel leerjongens.

Reeds in de 16de eeuw gingen tal van stakingen uit van deze gezellenverenigingen. Deze stakingen waren gericht tegen het invoeren van nieuwe technieken, bijvoorbeeld de volmolen,

en tegen de snelstijgende levensduurte, waaraan de lonen niet werden aangepast.

Toch bleef de gezel eigenaar van zijn gereedschap en kon zelfs steeds makkelijker langs illegale weg meester worden.

Zij vestigden zich namelijk zelfstandig zonder gildebrief.

Hiervoor bestaan talrijke benamingen zoals 'chambrelan' of 'beunhaas'.

De gezellen en leerlingen in het ambacht bleven de grootste groep arbeiders vóór de industriële omwenteling.

In ieder geval waren de ambachtslui nooit buitenstaanders van de maatschappij.

Zij waren vaak eigenaar van het huis waarin zij woonden en werkten en altijd eigenaar van hun gereedschap en daardoor een geacht lid van de gemeenschap.

DE OPKOMST VAN HET MANUFAKTUURSTELSEL

Anders was het gesteld met de arbeiders die in de centrale manufaktur hun beroep uitoefenden. De ambachten hadden zich verzet tegen de oprichting van manufakturen waarin onder leiding van één patroon verscheidene bewerkingen van een industrie tegelijk beoefend werden. Dit deden ze onder meer door beperking van het aantal gezellen en werktuigen waarover een meester mocht beschikken.

Toch begon het manufaktuurstelsel vanaf de 16de eeuw langzaam ingang te vinden in nieuwe nijverheden die kostelijke werktuigen en sterk gespecialiseerde arbeidskrachten vroegen. Dit stelsel onderscheidde zich van de fabriek doordat hier nog de individuele arbeidskracht en niet de machine primeerde. Over het algemeen bleef de mechanisatie beperkt tot enkele kleine ateliers, die nooit meer dan aan een tiental arbeiders werk verschaften. Zo werden de weefgetouwen,

die men op het einde van de achttiende eeuw in één werkplaats groepeerde, nog niet gezamenlijk mechanisch in beweging gebracht. Wel werd hiermee een zekere uniformiteit in de afwerking bereikt.

Wegens de strenge discipline, onder dewelke de industriële produkten werden gemaakt, waren een niet onaanzienlijk deel van de manufakturen eigenlijk strafinrichtingen: het tucht- en spinhuis. Deze vermenging van begrippen vinden wij ook terug in de taal. Zo betekent bv. 'iemand doen gaan spinnen', dat men hem gevangen zet. Hierover zegt A. De Cock: 'Verstond men door spinhuis oorspronkelijk een huis, een werkplaats (atelier), waar gesponnen werd, later werd het bijna uitsluitend toegepast op tuchthuizen, soort van verbeterhuizen waar de veroordeelden gezamenlijk dwangarbeid te verrichten hebben en het spinnen vroeger de hoofdbezigheid uitmaakte. 't Was in het tuchthuis te Gent, dat reeds in 't jaar II der Franse Republiek, Lieven Bauwens zijn eerste spinmachine beproefde.' Zo werd de Brusselse keizerlijke en koninklijke manufaktuur voor katoenen en wollen stoffen uitgebaat door de bestuurder van het tuchthuis, waarvan de gedetineerden 34 getouwen bedienden. Ook te Gent, in de katoendrukkerij en -weverij van Joos Clemmen werkten gevangenen van het gewestelijk tuchthuis.

Men kan algemeen stellen dat het werken in een manufaktuur beschouwd werd als een minderwaardige bezigheid. De gedachtenassociatie van manufaktuur-arbeidsters met publieke vrouwen ontstond, doordat deze laatste haar lichaam publiek aanbiedt en de eerste publiek werd deed, d.w.z. niet in de eigen woning maar in het openbaar. De manufaktuurarbeidsters en -arbeiders waren mensen zonder eigendom, onwetteld, met een onzeker bestaan. De voorlopers van de latere fabrieken stonden in de grond van de zaak buiten de maatschappij.

BEVOLKING EN LEVENSTANDAARD OP HET EINDE VAN HET OUDE RE- GIME

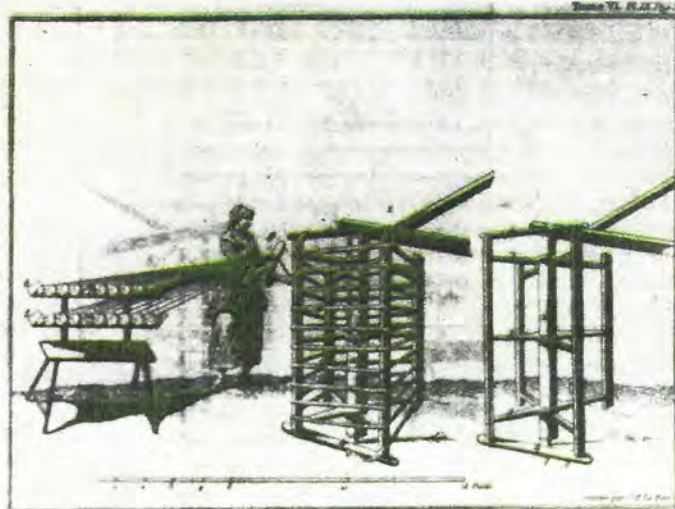
Tot het einde van de 18de eeuw, vóór de aardappel teelt op grote schaal werd ingezet, hadden de schommelingen van de prijzen rampzalige gevolgen. Op de vooravond van de Revolutie (1789) waren in Vlaanderen en Brabant tarwe en rogge gemiddeld met 20 tot 25 % gestegen. Deze prijzenschommelingen, voornamelijk van graan, waren gevolg zowel van steeds terugkerende oogstkrisissen, als van speculatie waardoor kunstmatige schaarste ontstond. Van 1620 tot 1789 kenden de lonen, vastgelegd door ambachtelijke tarieven, geen enkele aanpassing. De lonen in de 'nieuwe industrie' werden voor een deel betaald door de openbare onderstand. Toch groeide de bevolking van het platteland -veel meer dan die van de steden- regelmatig en snel. De landelijke huisnijverheid werd immers niet zoals de stedelijke, die gespecialiseerd was in weelde-artikelen, gehinderd door tolmuren die door buitenlands protektionisme waren opgericht. Van de 17de tot aan het einde van de 18de eeuw verdubbelde de plattelandsbevolking. De nieuwe nijverheden in

de steden slorpten maar een klein gedeelte van de armen op en van inwijking van plattelandsarbeiders was nog geen sprake.

Een derde van de bevolking was behoeftig, de lonen waren zo laag dat men beroep moest doen op overheidssteun. Vele gezinnen beschikten over één vertrek waar het weefgetouw stond, men sliep er op stro, de vloer bestond uit gestampte aarde omdat vochtige lucht de draad minder breekbaar maakte. In een gezin van 4 of 5 personen slorpte het roggebread gemiddeld de helft van het loon op. Verder voedde men zich met bonen, karnemelk, soms boter, dikwijls haring en uitzonderlijk spek. In de stad bereikte 40 tot 50 % van de kinderen de leeftijd van 15 jaar niet.

Ook het aantal vondelingen was zeer hoog: in Brussel in 1785 waren er 2570. In de Luikse mijnen trof men ook kinderen aan die met lederen riemen voor zware sleden gespannen, op handen en voeten kruipend, kolen naar de ophaalbakken sleepten. Rond 1789 genoot 77 % van de jeugd in Vlaanderen van 7 tot 14 jaar geen enkel onderwijs. Drie vierde van de bevolking was analfabeet. Vele kantwerksters leverden zich over aan prostitutie.

De pauper uit de laagste standen van het volk was, evenmin als zijn nazaat de proletariër, overbodig voor de maatschappij. Men deed dan ook geen enkele moeite om hem te laten verdwijnen. Hij vormde als het ware een stand binnen de structuur van de maatschappij. De knechten en dagloners, de landarbeiders met een eigen stukje grond, de keuterboeren, de arbeiders van de manufakturen, vormden het reservoir van onontbeerlijke goedkope arbeidskrachten. Toch waren de Costenrijkse Nederlanden en het prinsbisdom Luik op het einde van de 18de eeuw het dichtst bevolkte gebied van Europa.

De sneermolen, gravure.

Verzameling J. Bloch, Brussel.

WEVERSLIED.

Wevers, en maakt geen droefheid meer
ziet hier een liedeken 't uwer eer.
Die wever zijn, 't zij vrouw of man
'k heb uwen lof beschreven,
hoe dat er niemand leven kan
tenzij er wordt geweven.

Want alle stoffen grof en fijn,
die moeten al geweven zijn.
Voor nonnen, kwezels en mevrouw,
ook alle priesters-kleren
die komen al van het getouw.
De wever heeft de ere.

De mulder kan niet malen gaan
ofwel de weverij moet gaan
de zakken daar waar men 't graan in doet,
't komt uit des wevers handen.
De weverij ik prijzen moet
hier en in alle landen.

Schippers met schepen op de zee,
die zouden blijven op de ree
waar 't dat men hier geen wevers vond,
de schipper zou niet varen.
Sa, lustig boerkens van het land
brengt voor de wever garen.

Prinsen en graven hoog van staat,
gekleed in kostelijk gewaad,
het komt al uit de weverij,
de wever heeft geweven.
Waar ik van 't ambacht, ik waar blij
ik moet hun d'ere geven.

Schilders en zeilemakers vroet
die zouden blijven zonder goed,
waren geen wevers in het land,
we gingen zonder kleren.
Daarom zo wil ik 't allen kant
dit zingen 't hunner ere.

tekst : traditioneel
muziek : W. VAN DE VELDE.

VIER WEVERS.

Er zouden vier wevers ter botermarkt gaan
en de boter die was er te diere
en als de markte dan was gedaan,
ze kochten een pond gevieren.

Smijt spoele van pater Spinjoel
van okse van flokse van slijpen dondeine
ze kochten een pond gevieren
tiereliere klits klets
dat gaat er hier de weverkes aan.

Wat zouden de wevers wel heren zijn
zij hebben noch huis noch erve
en kruipt er een muiske in hunne schapraai,
van honger zo moet het er sterven.

Smijt spoele

En als er dat muiske gestorven is
waar zullen ze dat begraven ?
Al onder de weverkes hun getouw,
en het grafke zal rooskens dragen.

Smijt spoele

De spoelder zat op zijne spoelbank
de wever op zijne getouwe
het muiske dat daar gestorven was,
daar zaten zij om te rouwen.

Smijt spoele

Hij die dit liedeken heeft gedicht
dat was er een weversknappe
hij heeft het al van zijne meester geleerd,
hij heeft in zijn huis geslapen.

Smijt spoele

tekst en muziek : traditioneel.

OUVERTURE

Om aan de stijgende vraag, als gevolg van het steeds aangroeiend bevolkingscijfer, te voldoen, begonnen rond het midden van de achttiende eeuw Vlaamse kooplui, adel en steenkoolhandelaars in de industrie te investeren.

Onmiddellijk steeg het aantal winstgevendende ondernemingen, met name de mijnondernemingen in de Borinage, in Charleroi en de fabrieken van de gecentraliseerde katoendrukindustrie. Hier kreeg de eigenaar van een manufaktuur meer en meer het profiel van een kapitalist.

De produktie en de winsten namen toe omdat zowel het aantal als de grootte van de bedrijven toenam. Tot deze expansie droeg ook de uitvinding van de 'vuurpomp' van Newcomen (de eerste stoommachine) bij.

Deze werd in gebruik genomen in Luik omstreeks 1721, in Charleroi in 1725 en in de Borinage in 1734 - 1740.

In Verviers waren alle voorwaarden aanwezig opdat de industriële revolutie de overgang naar de kapitalistische produktie zou bewerkstelligen. Er bestond reeds een industriële vrijheid, los van de korporatistische beperkingen, die het mogelijk maakte reeds technische verbeteringen aan te brengen.

De Vervierse industrie, in de provincie Luik gelegen, beschikte ook over een kommerciële vrijheid: midden achttiende eeuw had de overheid de inkomrechten op de wol afgeschaft, alsook de uitvoerrechten op het laken.

Het protektionisme van vele invoerende landen, dat een beperking inhield voor verdere expansie, werd enigszins doorbroken onder het Franse regime, toen men de invoerrechten van de Franse en Belgische markten ongedaan maakte. Op het einde van het oude regime werden ook de kommunikatiwegen in en buiten het Luikse geperfectioneerd.

Naast het spinnen op het platteland en het thuisweven in de stad was er voor de andere bewerkingen reeds een groepering van de arbeid in de fabriek.

De industriële revolutie bracht een bruuske concentratie van de helft van de spinnerijen met zich mee.

HET BEGRIP INDUSTRIËLE REVOLUTIE

De industriële revolutie greep in België plaats als gevolg van zowel politieke ontwikkelingen als van technische uitvindingen.

De lage landen - dat is het huidige België, Nederland en Luxemburg - ondergingen diepgaande politieke wijzigingen in de periode 1750 - 1850. In 1750 vormden zij nog drie afzonderlijke staten, met name de Oostenrijkse Nederlanden, de republiek van de Verenigde Provinciën en het Prinsbisdom Luik.

Het verdrag van Campo Formio (1797) bekrachtigde de aanhechting van de Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik bij Frankrijk.

In de jaren die hieraan voorafgingen waren de arbeiders, getroffen door werkloosheid en levensduurte, reeds in beweging gekomen.

De agitatie van de bevoorrechte standen (kerk en adel) tegen de liberale politiek van Jozef II, die ten onrechte beschouwd werd als de oorzaak van al de ellende, verstevigde deze beweging nog. In 1789 ontketenden kerk en adel - met hulp van de volksklasse - een opstand tegen Oostenrijk en hadden een jaar het bewind in handen (Verenigde Belgische Staten, 1789 - 1790).

In 1830 werden de drie staten verenigd in het Koninkrijk der Nederlanden onder het huis van Oranje.

In 1830 werd uit de aloude zuidelijke provincies het onafhankelijke België geboren.

De economische sterkte van deze jonge staat werd bepaald door haar rijkdom aan steenkool en ijzer en door een lange industriële traditie.

De lage landen werden reeds onder de Oostenrijkse regering beschermd tegen de konkurrentie van Engeland. Tijdens de aanhechting bij Frankrijk hadden zij vrije toegang tot het Franse keizerrijk, dat een afzetmarkt van 28 miljoen konsumenten voor hen opende en ook het Hollandse bewind van Willem I steunde de jonge industrieën financieel.

Toevoer van geld voor bedrijfsinvesteringen kwam ofwel van de adel, zoals te Gent, ofwel van de landeigenaars en renteniers via de banken, ofwel van de oude achttiende eeuwse kommerciële en industriële dinastieën zoals de wolkoopmansfamilies te Verviers.

Verder geraakte men aan geld door speculatie, door levering aan de republikeinse legers - zoals Bauwens dat deed - ofwel door staatssteun, reeds in voege onder het Franse en systematisch onder het Hollandse regime.

Tijdens de laatste fase van de industriële revolutie (1830 - 1840) namen de Société Générale en de Bank van België rechtstreeks deel aan het bedrijfsleven via hun aandeelhouders.

De piek van de industriële revolutie deed zich voor tijdens de Franse periode (1794 - 1814) en dit in de katoenindustrie van Gent en in de wolindustrie van Verviers.

In deze laatste stad en omgeving werd de wol reeds sinds 1800 mechanisch gesponnen maar werd het gebruik van de stoommachine pas in 1840 algemeen.

Daarentegen kwam de stoommachine in Gent reeds rond 1820 in gebruik.

Het mechanisch weven kwam pas veel later in voege : 1830 - 1840 in de Gentse katoen en pas in 1860 in de wolindustrie te Verviers.

Ondanks vele vergeefse pogingen, o.m. van Bauwens, zal men het mechanisch spinnen van het vlas pas in 1838 onder de knie krijgen. De jonge katoenindustrie te Gent ondervond vanaf 1806 reeds ernstige moeilijkheden. Als gevolg van de oorlog met Engeland was het kontinent afgesloten van de toevoer van Engelse produkten : de ongebleekte katoenen stoffen, nodig voor het bedrukken, en de ruwe katoen, nodig voor het spinnen, verdwenen van de markt.

Aldus steeg het aantal kleine mechanische spinnerijen die beheerd werden door spekulators. Anderzijds moesten de stoffen nu ook in België geproduceerd worden : het weven werd nog steeds verzekerd door de thuisnijverheid, geholpen door de verspreiding van het vliegend schiet-spoel, dat door Bauwens reeds eerder geïntroduceerd was.

Op het einde van 1813 leidden de politieke gebeurtenissen tot de crisis van de Gentse katoenindustrie : einde Napoleontisch rijk, einde van de kontinentale blokkade, vereniging van België en Holland en vrije toevoer van Engelse produkten.

Deze crisis duurde tot 1823.

Toch vond men een nieuwe uitweg.

In 1825 richtte Willem I te Gent een speciale kompanie op om katoenen stoffen te kopen in Gent en om de rechtstreekse verkoop hiervan in Nederlands Indië te verzekeren.

Rond 1820 werden nieuwe technische uitvindingen ingevoerd : de stoomkracht begon ingang te vinden -in 1830 waren er al 50 machines- en in 1820 werd het power loom, een mechanisch weefgetouw voor katoenen stoffen, door Engelse bouwkundigen in de konstruktie - ateliers van Phoenix te Gent gebouwd.

Het weven van katoen was omstreeks 1840 dan ook volledig gemechaniseerd, hoewel toch het spinnen bleef overwegen.

In 1846 waren er 42 grote katoenspinnerijen en -weverijen waar 7.284 arbeidskrachten waren tewerkgesteld.

In datzelfde jaar waren er 8 fabrieken voor vlas en linnen en hier werkten 2.872 arbeidskrachten. De gentse tekstielindustrie gaf werk aan ongeveer 18 % van de lokale bevolking.

DE EERSTE INDUSTRIELEN

De eerste generatie van baanbrekers van de industriële revolutie bestond uit de oude kapitalisten van de premechanische periode, met name de manufaktuureigenaars in Verviers en de katoendrukkers in Gent.

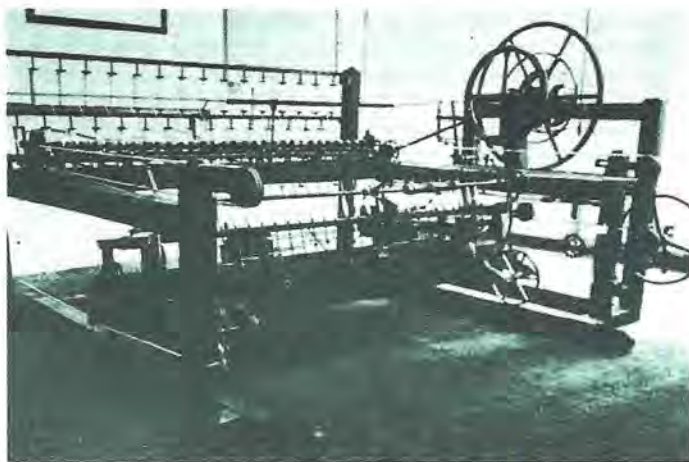
De tweede generatie bestond echter veelal uit buitenlandse techniciëns die grondige wijzigingen in de nijverheidsproduktie aanbrachten.

Bauwens, Lousbergs en Cockerill waren werkelijke uitvinders met liefde voor technologie.

Niettemin waren zij slechte administrators : Bauwens en Lousbergs gingen failliet, Cockerill net niet.

Bauwens stond aan het hoofd van een trust van allerlei firma's : konstruktiehuizen, spinnerijen, weverijen, kleurdruk, blekerijen en dit in een zeer onstabiele economische periode.

De jaren 1810 en 1811 vormden hierin een piek met het faillissement van Lousbergs en hoge schulden van Bauwens.

Mule Jenny, opgesteld in het Gewad te Gent.

Museum voor Industriële Archeologie en Textiel, Gent.

Binnengezicht van Engelse katoenspinnerij met Mule Jenny's, gravure einde 18de eeuw.

Verzameling J. Bloch, Brussel.

Cockerill te Verviers

De industrieel van deze periode is heel dicht betrokken geweest bij de fabrikatie en kende haar ook heel goed.

In 1765 ontdekte een zekere Biolley nieuwe verfprocédé's, iets later verbeterde hij ook de voltechnieken ; in 1807 bezat de tekstielfabrikant G. Godard mechanische machines maar ook instrumenten die hij zelf geperfectioneerd had.

Deze houding, die we technische nieuwsgierigheid zouden kunnen noemen, verklaart gedeeltelijk de snelheid waarmee de industriële revolutie zich in deze streek heeft kunnen voltrekken en het kleinere belang van de aanmoedigingen van de Franse overheid, altans kleiner dan elders in Frankrijk.

De heer Lebrun laat in zijn studie over de wolindustrie te Verviers een plaatselijke prefekt aan het woord, die dan ook het volgend compliment aan de industriëlen van Verviers geeft :

'Les fabricans sont, en général, éclairés ; ils ne sont point esclaves de la routine et on n'aperçoit chez eux cet excès mal entendu de prudence qui porte à rejeter sans examen toute innovation et qui condamne la plupart de nos autres fabriques à demeurer stationnaires.'

Dankzij de Cockerills concentreerde de ijzer-industrie van Luik zich tijdens de industriële revolutie op de bouw van de spinmachines voor de wolindustrie in Verviers.

Deze wolindustrie werd georganiseerd in manufakturen waarin alle deelbewerkingen gebeurden, behalve het spinnen en het weven, dat gebeurde door ambachtslui thuis.

Een van de technische vernieuwingen in de wolindustrie van het einde van de 18de eeuw was de nieuwe kaardmachine die de wol opende en kuiste, alvorens het te schrobbelen en te kaarden.

Eind 1799 was de Engelse mechanici William Cockerill (1759 - 1832), vader van John en James, zich met zijn gezin komen vestigen in Verviers. Dit gebeurde op aanvraag van de plaatselijke wolfabrikant Simonis, die samen met Biolley een kontrakt sloot met Cockerill voor de bouw van spin- en kaardmachines. Daar Simonis en Biolley echter volgens overeenkomst de enige afnemers van deze machines mochten zijn, moedigde Cockerill zijn schoonzoon James Hodson aan ook een konstruktie-atelier op te richten.

Biolley en Simonis waren de eerste firma's die geïnteresseerd waren in de uitvindingen van Cockerill.

Lakenfabriek van Iwan Simonis met het gebouw, genaamd "Aux Chats", waar in 1799 W. COCKERILL zich met zijn gezin vestigde om in opdracht van Simonis de eerste wolspinmachine te konstrueren. Lithografie van Vanderhecht (1850), uit La Belgique Industrielle, deel I, Brussel, 1852.

Koninklijke Bibliotheek Albert I, Brussel, Prentenkabinet, foto S II 270 43.

In de loop van de 19de eeuw controleerden zij dan ook één derde van de gehele tekstielproductie van de streek.

Het sukses van Cockerill en Hodson moedigde vele anderen aan : in minder dan twintig jaar werden er 10 nieuwe kaarderijen en 20 nieuwe machine-konstruktiehuizen gebouwd, en dit bij de grote tekstielcentra van en rond Verviers.

Verder vertoonden deze fabriekeer in de 19de eeuw een sterke tendens tot concentratie : in 1789 waren er 150 onafhankelijke firma's, in 1850 slechts 50.

De eerste fabrieken werden niet gebouwd door de oude ijzerindustriëlen, maar door tekstiel-handelaars die werktuigbouwkundigen in dienst namen.

In 1813 was William Cockerill de eerste die begon aan de konstruktie van de stoommachine volgens het systeem van Watt, nadat hij met het fortuin dat hij in Verviers gemaakt had, een metaalfabriek te Luik had opgericht.

Nochtans was het zijn zoon John Cockerill die de leidende rol in de werkelijke industriële revolutie zal spelen.

Deze eerste groot-industrieel van Europa bezat in 1816 al verschillende konstruktiebedrijven waar niet alleen tekstielmachines maar ook hydraulische persen, stoommachines en pompen werden vervaardigd.

Hierin waren reeds 4.500 arbeiders tewerkgesteld.

In 1817 kocht hij van Willem I, waarmee hij een goede relatie onderhield, het kasteel van Seraing, de voormalige residentie van de prins-bischoppen van Luik.

Met de bescherming van Willem I richtte hij er een ijzergieterij op die één der grootste van Europa werd.

Bauwens en Lousbergs te Gent

Om aan de stijgende vraag te kunnen voldoen, begonnen de handelaars te Gent en te Antwerpen zich toe te leggen op de verkoop van gekleurde, bedrukte katoenen stoffen. Het bedrukken van katoen gebeurde op dat moment nog steeds in manufakturen, dus manueel.

Vanaf 1780 kende deze nijverheid een snelle groei en leverde geweldige winsten op zodat de fabrikanten van bedrukt katoen tot de grote financiers gingen behoren en de meerderheid van de oprichters van de eerste gemechaniseerde bedrijven uitmaakten.

Het prototype van deze industrieel was wellicht Joos Clemmen, die te Gent eerst fortuin had gemaakt in de linnenhandel.

Vanaf 1778, toen het monopolie voor het bedrukken van katoenen stoffen van de Antwerpse firma Jan Beerenbroeck en Cie verstreken was, begon hij op grote schaal katoenen stoffen te bedrukken in een speciaal daartoe opgericht gebouw waar reeds een vijfhonderdtal arbeiders konden tewerkgesteld worden.

Deze drukkerij bevond zich op dezelfde terreinen aan de Nieuwe Wandeling waar later, in 1838, de vlasfabriek 'La Lys' zou worden opgericht.

De oprichting en expansie in de tweede helft van de achttiende eeuw van deze katoendrukkerijen vormde de basis van het ontstaan van de latere katoenspinnerijen en -weverijen te Gent.

Deze katoendrukkerijen creëerden ruime afzetmogelijkheden voor katoenen stoffen in Europa en hierop zouden later de katoenspinnerijen en -weverijen inspelen.

Toch zouden de katoendrukkers van Gent in een eerste periode na de mechanisatie hun 'calicots' -de katoenen stoffen die bedrukt werden- nog uit Indië importeren omdat de Indische nijverheid aan veel lagere kostprijzen

produceerde.

Pas na het Franse verbod in 1806 om nog Indische katoenen stoffen in te voeren, werden de katoendrukkers verplicht zich te bevoorraden bij Gentse katoenspinners en -wevers.

Nochtans was de baanbreker van de industriële revolutie te Gent niet een fabrikant in bedrukt katoen, maar wel een lokale handelaar : Lieven Bauwens.

Bauwens werd in 1769 uit een Gentse familie van leerlooiers en handelaars in wijn en koloniale waren geboren.

Tijdens een bezoek aan Engeland bracht hij een hele spinafdeling met *Mule Jenny's*, stoommachines en Engelse arbeiders over.

Hij deed dit in een periode van oorlog tussen Frankrijk en Engeland, van opstand van het Vlaamse platteland tegen Frankrijk en van Engels verbod op de uitvoer van informatie over mechanisatie.

Hierdoor kwam het dat bepaalde machinestukken gekonfiskeerd werden door de Engelse douane. Aldus was Bauwens wel gedwongen deze stukken te 'herontdekken'.

In 1801 kreeg hij hiervoor de eerste prijs op de industriële tentoonstelling te Parijs

(22)

N.° 10.

FILATURE DE COTONS, DE LIN.

FABRIQUES DE COATINGS, PIQUÉS, BASINS, MOUSSELINETTES, etc.

Parmi les ateliers de ce genre, on distingue avec le plus vif intérêt, celui des frères *Bauwens* aînés, à l'emplacement de la Chartreuse à Gand: c'est une imitation de celui qu'ils ont établi à Passy, et dont la réputation est faite.

On doit à ces Citoyens la propagation et le perfectionnement des Filatures mécaniques, dites *Mull jenny*, pour filer le lin.

Ils s'occupent avec succès d'en appliquer d'analogues à la Filature du lin.

Cette opération est bien plus difficile, parce que le coton des end de lui-même des cylindres cardeurs dans les tubes qui en reçoivent les premiers apprêts; au lieu qu'il faut tirer le lin, et de plus, l'humecter.

Les Basins, les Piqués, les Coatings, les Toiles de coton du compartiment n.° 13, se font à la Maison de Force à Gand, sous la direction des mêmes frères *Bauwens*.

Ils y sont tissus à la navette volante. Ainsi sous ce rapport, les travaux de la Maison de Force et ceux de l'établissement des Chartreux ont des relations intimes.

Beschrijving van de katoenfabriek van L. Bauwens uit C. VAN HOOBROUCK-MOOREGHEM, Exposition des produits de l'industrie du département de l'Escaut, réunis à la mairie de Gand, à l'occasion du passage du premier consul en cette ville, en Messidor an XI, Gent, 1803.

Verzameling M. Bruwier, Mons.

Omdat op dat moment in Vlaanderen een opstand van het platteland woedde, stelde hij zijn eerste spinmachine op te Passy, nabij Parijs. In 1801 stelde hij de tweede op te Gent in het oude Karthuizerklooster, in 1803 de derde te Drongen. Deze *Mule Jenny's* werden door stoom aangedreven. Daarna werd stoom ook toegepast in de papierindustrie en in de chemische industrie te Gent.

In 1806 waren er reeds 70.000 spinnen in werking in Gent. Al deze fabrieken waren afhankelijk van Bauwens voor hun machines.

Hij leverde ze allen ofwel aan verwanten ofwel aan industriëlen die speciale vennootschappen met hem hadden afgesloten.

Het gebruik van de *Mule Jenny* was voor de Gentse nijverheid van levensbelang.

Vóór de mechanisatie waren spinsters hier en elders in Europa niet in staat katoengaren te spinnen dat als kettingdraad voor het weefsel kon worden gebruikt, zodat katoen meestal verwerkt werd tot gemengde stoffen.

Met de uitvinding van de *Mule Jenny* kon men nu ook calicots, katoenen stoffen die bedrukt werden, produceren.

Als men weet dat rond 1810 meer dan 70 % van de produktie van de Gentse katoenweverijen uit calicots bestond, beseft men het enorme belang van de *Mule Jenny* voor de katoennijverheid in Vlaanderen.

In 1803 richtten de Lousbergs, een familie van industriëlen, te Ronse een fabriek op waar men spon, weefde en katoen bedrukte.

Men maakte er gebruik van *Mule Jenny's* en power looms; maar de onderneming ging failliet in 1810.

Niemand anders ging op de ingeslagen weg voort en de weefgetouwen die naderhand niet van het goede tipe bleken te zijn geraakten in onbruik.

Katoenfabriek Lousbergs te Gent, einde 19de eeuw.

Privé-verzameling Gent

De eerste fabrieken

OPENBARE VERKOOPING

EENEN GROOTEN EIGENDOM

UITMAKENDE
HET GRAVENKASTEEL
TE GENT.

De Notaris VAN AOKER te Gent, zal, in eene enkele Zitting op Donderdag 23 Juli 1870, ten 3 ure namiddag, in het Hotel van Kortrijk, op den Poel, te Gent, den voorzeiden eigendom openbaar te koop veilen, in koopen verdeeld, zoo als volgt:

STAD GENT.
Vente- of 8^e Pharaillde.

Koop 1.

De eerste koop is samengesteld uit de gebouwen met dierzevier omheining, uitmakende het van ouds bekende GRAVENKASTEEL, en bestaande uit de groote ingangspoort op de zijde der Geldmuysstraat met het Gebouw daerheen, eenen murelles Woning, twee groote en een klein opene Plaats en Luitille met al de Afhankeligheden van dezen Eigendom, benevens het voortsamengestelde uitkomende in de Geldmuys, aldaar gelegen nummer 13, nevens en onder het huis nummer 11, uitmakende koop 7 hierna, breder aangegeven op de Grondtekening van den plaakket, geteekende in het kadaster sectie A, nummers 300, 310 & 320 ingespreken, groot in oppervlakte 17 areen 68 centaren.

Koop 2.

De tweede koop begrijet:
Een groot HUIS, samengesteld uit onderscheidene Kamers en Plaatzen, kleinen Koer, groote opene Plaats en verdere Geriefeligheden, hebbende eenen ingangspoort op de Verreplaats, aldaar gelegen nummer 14, met heuging langs heugende groote voort; het huis bekend in het kadaster sectie A, nummer 307, met heugende Grond van 2 areen 48 centaren, en de opene Plaats, welke sectie nummer 308, groot 2 areen 34 centaren.

AANMERKINGEN.

- 1- Voorezreven Eigendom, gelegen in het midden der stad met den voorschelde aan eenen voormale openbare marktplaats, bij de vischmarkt, alwaar de groote heuging plaats heeft en openbaarlijken handel bedreven wordt, heeft heugende voorezreven en heugende de marktplaats, voor de verhuur der huizen, en heugende heugende de toren, die in het midden van dien eigendom is heugende, onder het opzicht van oud historisch monument, eenen heugende waarde aan voor de belemmers der omheiningen.
- 2- De Woning onder koop 1, waarvan de heugende altesz altesz zijn voor eenen aanmerkelijke verhuur, heugende thans partijs op ontfang fr. 4700, daar niet onder heugende de door- of opengeplaatste naar den toren en welke, dienstig voor bergplaatsen, altesz onverhuurd zijn.
- 3- En de Huisen der koopen 2, 4, 5, 6 en 7, zijn altesz ook dienstig bij de maats van meer geringe prijsen verhuurd.
- 4- De heugende zal geschieden heugende voor altesz koop afzonderlijk, heugende in massa van altesz of eenige koopen samengestopt.
- 5- Het grootste gedeelte van betaling der koopprijsen zal heugende worden.
- 6- Al deze Goederen zullen verhuur zijn de Dien- en Donderdagen, van 2 tot 5 ure namiddag.
- 7- Inzesschen kan men alle nodere Inzesschen en Plakketten ophangen ten Kantore van gezonden Notaris.

Not. drukkerij Ede. Van der Linden

Openbare verkoopsakte en grondplan van het Gravensteen te Gent (1870).

Privé-verzameling, Gent

In de eerste periode van de industriële revolutie doet men niet aan nieuwbouw, maar gebruikt men de bestaande kerken, kloosters en kastelen, die tijdens de Franse revolutie gekonfiskeerd waren en verkocht als nationale goederen. Deze gebouwen vormde men om tot geschikte ruimten voor de nieuwe machines. Een uitstekend voorbeeld hiervan was het Gravensteen te Gent, waarvan een gedeelte door de

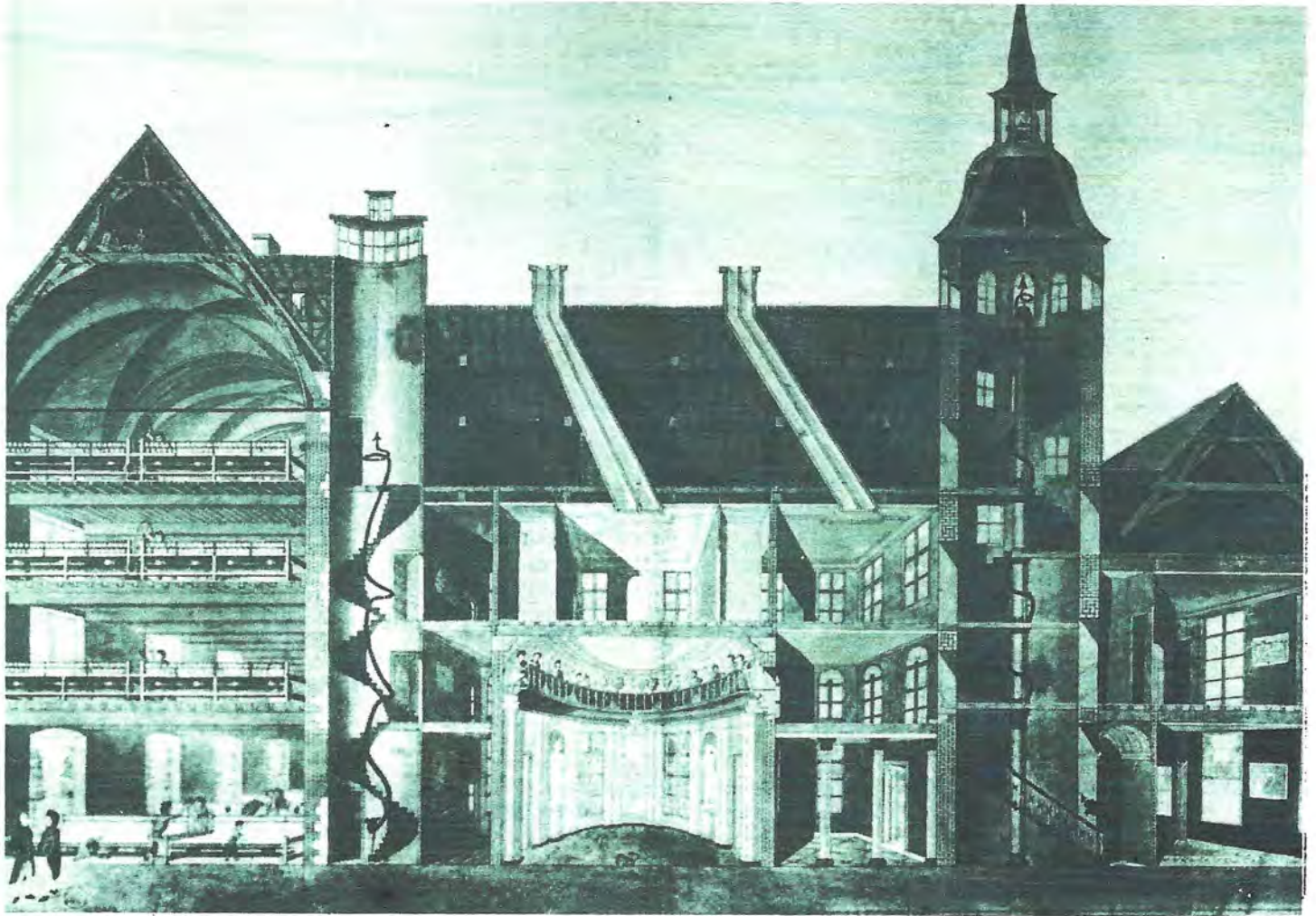

Ingangspoort Gravensteen en arbeiderswoningen te Gent.

Privé-verzameling, Gent

architect Brismaille omgevormd werd tot een soort arbeiderswijk. Nadat het onder het Franse regime in stukken verkocht werd als nationaal goed (1797 - 1798) werd een gedeelte door Heunderickx tot katoenspinnerij omgevormd. Tussen 1827 en 1837 werkte er een andere katoenspinnerij. Terwijl de arbeidershuizen verder in gebruik werden genomen, werd er in 1845 een konstruktiewerkplaats opgericht. De eerste Mule Jenny in Vlaanderen werd door Lieve Bauwens opgesteld in het oude Karthuizerklooster te Gent, wat later stelde hij zijn machines in werking in de Norbertijnerabdij te Drongen. Ook de abdij van Kuringen heeft tot 1812 - 1813 dienst gedaan als tekstielfabriek. Pas later zal men funktioneler kompleksen bouwen, aangepast aan een steeds gedifferentieerder produktieproces en waar gas- en dieselmotoren konden geplaatst worden.

Bij de oudste nog bestaande gebouwen kan men soms nog aan de kapelvormige zijgevel de vroegere funktie van het gebouw ontdekken.

Katoenfabriek Bossaert op de Karthuizerlaan te Gent, gevestigd in het oude Karthuizerklooster.

Privé-verzameling, Gent.

De geografische ligging van de tekstielnijverheid

Elk belangrijk tekstielcentrum is doorgaans gelegen aan een rivier, -Verviers aan de Vesder, Gent en Kortrijk aan de Leie- oorspronkelijk vanwege de noodzaak van wateraandrijving voor de machines, maar ook omdat water in grote hoeveelheden nodig was voor het verven en bleken.

Anderzijds was de konkurrentiepositie van de tekstielindustrieën afhankelijk van de transportkanalen.

Deze waren noodzakelijke verbindingen tussen de grondstoflanden en de landen met grondstofverwerkende nijverheden.

Zowel de wolnijverheid van Verviers als de katoenindustrie van Gent betrokken hun grondstoffen uit het buitenland.

Hiermee hangt nog een andere faktor van belang samen : de inhuldiging op 5 mei 1835 van de eerste spoorlijn op het Europese vasteland, de lijn Mechelen - Brussel.

Na Engeland was België het eerste land van Europa om op grote schaal beroep te doen op de stoommachine.

In 1838 was de totale paardekracht in ons land, met inbegrip van de spoorwegen, nog amper 25.000

Deze was in 1860 meer dan verzesvoudigd.

Men kan zich ook de vraag stellen waarom Antwerpen tijdens de industriële revolutie geen tekstielcentrum werd.

De Schelde was er sinds het verdrag van Munster (1648) gesloten.

Het kapitaal dat er geakumuleerd werd tijdens de bloeiperiode van de haven maakte dat de stad een leidend financieel centrum bleef.

Op het einde van de 18de eeuw, onder Franse heerschappij, werd de Schelde terug opengesteld. Antwerpen had zich in de voorafgaande decennia ontwikkeld tot een belangrijk centrum van katoendrukkunst.

Maar meer en meer stak de stad haar energie in de herontwikkeling van de haven waardoor de industriële revolutie elders plaatsgreep.

Deze ontwikkeling tot commerciële haven had desastreus sociale gevolgen.

Het verlies van een erg arbeidsintensieve tekstielsektor veroorzaakte een enorme stijging van het arbeidsoverschot, vooral vrouwen en kinderen.

Het enige alternatief was het werk aan de haven dat alleen toegankelijk was voor mannen zodat er een permanente werkloosheid van vrouwen en kinderen ontstond.

Ook Brussel, destijds een belangrijk tekstielcentrum, houdt op een industriële stad te zijn op het einde van de Middeleeuwen.

Brussel werd de zetel van de grote financiële instellingen waardoor zij controle verkreeg over de belangrijkste industrieën, vooral ijzer en steenkool.

DE BETEKENIS VAN DE STOOM-MACHINE

Voor de industriële revolutie werd de drijfkracht gevormd op basis van natuurlijke energie. Zo werden windmolens voornamelijk gebruikt om graan tot bloem te malen.

Watermolens daarentegen kwamen voor meerdere toepassingen in aanmerking.

Zo onder meer voor het vollen van wollen stoffen, waardoor de stoffen enigszins krompen en waardoor ze sterker en meer warmte-isolerend werkten.

In de Middeleeuwen gebeurde dit nog hoofdzakelijk door middel van het voetvullen, waarbij men op de wollen stof, gedrenkt in een vloeibare oplossing vermengd met vollersaarde, stond te trappelen.

Vanaf de zestiende eeuw echter zal de water-volmolen in onze streken, maar vooral in Verviers, een sterke verspreiding kennen. Hierbij werd de menselijke arbeid én als drijfkracht én als uitvoerende produktiekracht uitgeschakeld, waardoor de produktiviteit aanmerkelijk steeg en de arbeidskosten veel lager werden.

Aldus kan men zeggen dat de volmolen de bakermat vormde van de latere industriële revolutie in de textielnijverheid.

Toch bleef men nog vaak voor allerlei bewerkingen een beroep doen op mensenmacht en paardekracht, dat dan vervelvoudigd werd door een systeem van draaibomen en rosmolens.

In heel het proces van stijging van de produktiviteit, dat zich met de industriële revolutie voordeed, was de toepassing van de stoommachine dan ook van essentieel belang. Vanaf 1715 werd de stoommachine volgens het tipe van Newcomen in Engeland als pomp gebruikt om water uit de mijnen te halen en vanaf 1780 als machine om steenkool uit de mijnen te trekken.

In 1785 werd de stoommachine van James Watt, voltooid in Birmingham en een verbeterde uitgave van de 'vuurpomp' van Newcomen, voor het eerst gebruikt voor de aandrijving van een katoenfabriek.

Konstruktie-ateliers van stoommachines, machines, stoomketels en wolspinnerij van J.J. Gilain te Trillemont.

Koninklijke Bibliotheek Albert I, Brussel, Prentenkabinet, foto S II 127 125.

Zowel bij Newcomen als bij Watt werd stoom gebruikt als gas dat, gekondenseerd, een vacuüm veroorzaakte waarin een zuiger werd aangebracht.

Aldus was de stoommachine een uitvinding uit de periode van de manufakturen die niet onmiddellijk een revolutie in de produktiemethoden veroorzaakte maar de techniek van het pompen in de mijnbouw versterkte.

Hierdoor werd het mogelijk sneller en in grotere hoeveelheden water uit de schachten te verwijderen.

Op die manier kon men diepere schachten graven en de kolenvoorraad rationeler exploiteren. Met behulp van de stoompomp kon de Engelse kolenproduktie, tussen het begin en het midden van de achttiende eeuw ongeveer met de helft worden opgevoerd.

Het gebruik van de Newcomen-machine in de metaalindustrie van Luik kwam slechts langzaam in voege, ondanks het feit dat de eerste Newcomen-pomp van het kontinent hier werd vervaardigd en vervolgens in 1720 werd geëksporteerd.

De reden hiervan ligt in het feit dat het weg-pompen van het water geen problemen opleverde zoals in de steenkoolbekkens van de Borinage, het gebeurde er immers van de mijnen in pijpen naar lagere valleien.

In de Borinage daarentegen kende het gebruik van het Newcomentipe een snelle ontwikkeling en zelfs in 1838 bedroeg dit nog steeds meer dan 90 %.

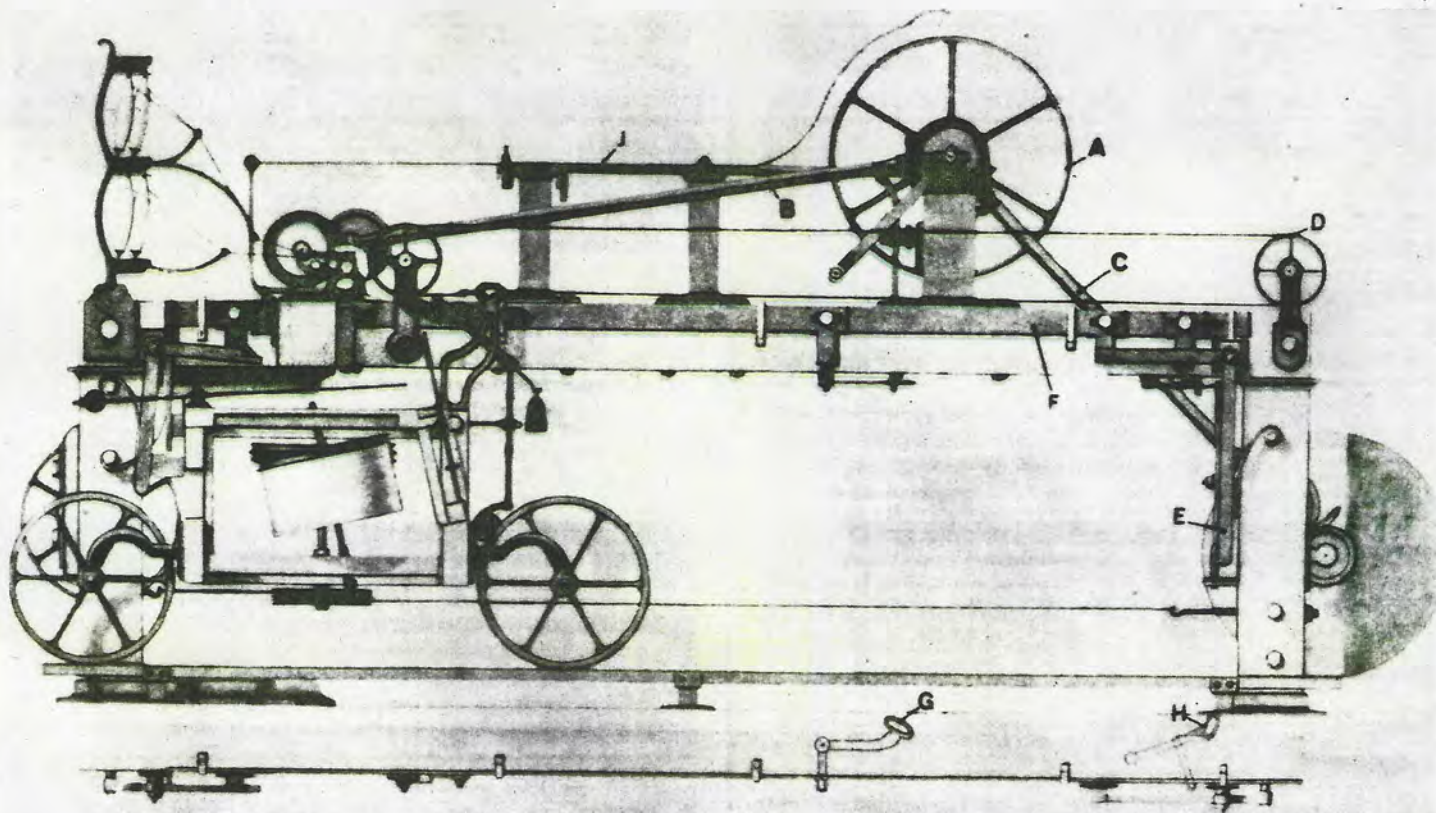
In Luik begon men de stoommachine -meestal het Watt-tipe- te gebruiken vanaf 1820 - 1830.

Dit tipe was gebaseerd op het zuigprincipe in plaats van op het rotatieprincipe.

Pas rond het midden van de 19de eeuw werd het vervangen door de 'direct-acting' machine.

Vanaf dat moment werd het aantal stoommachines verzesvoudigd op 25 jaar tijd : 2.040 in 1850, 12.244 in 1875.

De kracht nam nog sneller toe, zij werd verzesvoudigd.

MULE JENNY

Mule Jenny.

Museum voor Industriële Archeologie en Textiel
te Gent

Pas het machinale werktuig ontketende de revolutie. Het maakte alle oude werktuigen en vaardigheden van de ambachtslui en thuiswerkers overbodig en waardeloos.

De technische noodzaak van de invoering van de machine in de tekstiel lag in de ongelijke ontwikkeling van de spinnerij en de weverij.

Door de uitvinding in 1734 van het vliegend schietspoel van John Kay, waarbij men het schietspoel met behulp van een touw van de ene schietspoelbak naar de andere kon doen schieten, kon slechts één wever een breed weefsel maken. Zijn zoon vond de wissellade uit, die aan iedere zijde twee of meer, zich boven elkaar bevindende schietspoelbakken had, waardoor men verschillende inslagdraden kon verwerken zonder de schietspoelen met de hand te verwisselen.

Voortaan moesten 8 tot 12 spinsters werken om de nodige hoeveelheid garen voor één wever te kunnen leveren.

Eén generatie na de uitvinding van Kay zou Hargreaves in 1764 zijn spinning jenny uitbrengen. Deze spinmachine kon acht draden tegelijkertijd afleveren, maar produceerde slechts fijne draad, enkel geschikt voor de inslag.

Daar het spinnen en het opwinden van de draad in twee afzonderlijke fazen gebeurde en men de machine dus niet aan een centrale krachtbron kon aanschakelen, bleef de spinning jenny ongeschikt voor industrieel gebruik.

Vijf jaar later gebruikte Arkwright waterkracht om een verbeterde spinmachine aan te drijven (vandaar de benaming Waterframe).

De draden van de waterframe waren grof en onregelmatig en werden hoofdzakelijk aangewend voor de schering.

In 1771 opende Arkwright zijn eerste fabriek voor het spinnen van katoenen garens te Cromford in Derbyshire.

Vanaf dit moment kunnen we spreken over fabrieken in hun beginstadium.

Na Arkwright kwam in 1785 Crompton met een verdere verbetering, die de basisprincipes van de spinning jenny koppelde aan die van de waterframe en die een draad leverde die zowel voor de inslag als voor de schering kon dienen : de mule jenny.

Bij de half-automatische mule jenny gebeurde het rekken van het katoen en het spinnen tot garen door drijfkracht, opgewekt door water of stoom.

Het winden van de gesponnen draad gebeurde door mankracht. Eén enkele spinner kon nu twee machines bedienen : terwijl de eerste machine automatisch spon, wond de spinner de draden van de tweede machine op.

Hierbij werkten ook kinderen om de gebroken

draden op te rapen.
De arbeidsprestatie van de spinners werd nu belangrijk groter van die van de wevers.

Samuel Crompton (1753-1827), uitvinder van de Mule Jenny.

Museum voor Industriële Archeologie en Textiel te Gent.

In 1787 slaagde Cartwright er dan ook in het handweefgetouw te mechaniseren.
Hierdoor was de wever in staat meer dan één weefgetouw te bedienen.

Zijn voornaamste werkzaamheden waren daarbij : het vullen van de schietspoelen met inslagpijpen, het herstellen van gebroken ketting- of inslagdraden, het aan- en afzetten van de weefgetouwen en het aandacht schenken aan de remming van de kettingbomen.

In 1804 vond Jacquard, zoon van een zijde-wever van Lyon, een machine uit waarmee men automatisch stoffen met figuren kon weven. Het bijzondere van deze uitvinding was dat zij de meest uiteenlopende vervlechting van draden, nodig om een bepaald patroon te verwezenlijken, kon verrichten zonder dat de arbeider er iets toe bijdroeg.

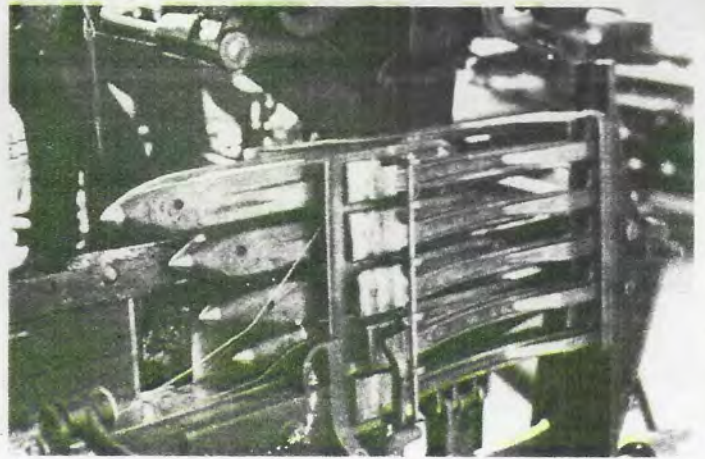
Dit gebeurde louter en alleen op de grond van een eenvoudig en vernuftig mechanisme : omheen een opgehangen kaartenblok (prisma) hangen kaarten die voorzien zijn van gaatjes die de binding van het te weven patroon weergeven.

Tussen 1825 en 1830 slaagde Roberts erin de mule jenny volledig automatisch te maken : dat was de self-actor.

Bij de self-actor konden drie arbeiders 700 à 800 spinnen bedienen, bij de mule jenny hoogstens 300.

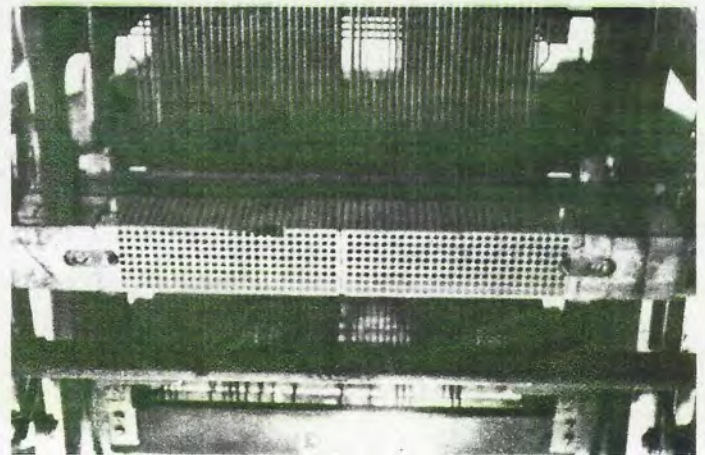
Zij kende een enorme verspreiding.

In 1853 ontwierp het konstruktie-atelier Phoenix voor de Gentse tekstielfirma VANDEN BROECKE vier self-actors met 600, 400, 720 en 720 spinnen.

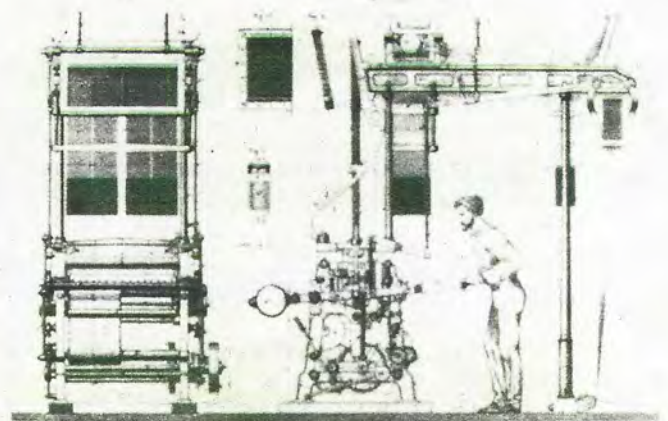
Schietspoelbak van Tattersall, mechanisch weefgetouw voor wollen stoffen.

Nederlands Textielmuseum, Tilburg.

Detail van prisma van mechanisch Jacquard-weefgetouw.

Nederlands Textielmuseum, Tilburg.

*Machine om het papier te lezen en te stikken voor een Jacquardgetouw van F. Dunand.
Kopergravure door L. Chaunoit, circa 1820.*

Verzameling J. Bloch, Brussel

DE EERSTE FABRIEKSSARBEIDERS

De moderne arbeidersklasse was een schepping van de machine : zonder machine geen arbeidersklasse.

De proletariër, d.i. de arbeider zonder eigendom, beschikte over niets anders dan over zijn arbeidskracht en leefde in afhankelijkheid van de machine, waarvan de funktionering bepaald werd door de patroon.

De machine was een symbool van de nieuwe tijd, gehaat door alle klassen en groepen die niet beschikten over industrieel kapitaal : de grootgrondbezitters en de landadel vreesden voor hun positie binnen de heersende klasse ; de niet technisch geschoolde intelligentia en vooral de dichters haatten de 'lelijke en lelijkmakende' machine.

Alle groepen van de beroepsbevolking haatten de machine omdat deze hen arbeid en broodwinning ontnam.

Tientallen keren gingen de spinners en wevers in Engeland de gehate machine te lijf, en staken zij fabrieken in brand.

In België vindt men wel sporen van 'opstandigheid' terug, maar nooit ontketende de industriële revolutie zo'n opstandige beweging als in Engeland.

De verklaring hiervoor ligt in het feit dat de machine voor het eerst werd ingevoerd in de spinnerijen, waar de arbeid verricht werd door mensen afkomstig van het platteland.

In Engeland daarentegen waren het de wevers die aan de leiding stonden van de beweging omdat daar de omvorming het eerst in de weverijen gebeurde.

Toch speelde ook hier de arbeidsdiscipline in de fabrieken een grote rol.

De fabrieksarbeiders vormden een sociaal heterogene groep die niet gewend was aan het ritme van de normale continue arbeidsdag in de industrie.

Deze verschilden erg van die in de seizoen-gebonden landbouw of die van de onafhankelijke handwerker die zijn werk kon onderbreken wanneer hij dat wenste.

Dit probleem van aanpassing aan de specifieke arbeid van de industrie werd opgelost door een drakonische werkdiscipline door o.a. geldboetes en door de aanwezigheid van de politie. Zo beschrijft een tijdgenoot een bloeiende wolfabriek te Verviers (aangehaald door Lebrun, blz. 389) :

'L' ordre qu'on établit dans les travaux d'une fabrique, la police qu'on fait observer dans les ateliers, la surveillance continue qu'on exerce sur les matières et les ouvriers sont tout autant

de causes de succès, et il est rare qu'on voie prospérer un établissement où ces conditions ne se trouvent pas réunies.'

Met dezelfde repressieve ingesteldheid nam men liever vrouwen en kinderen aan omdat ze goedkoper waren en omdat men dacht ze gemakkelijker te kunnen kommanderen.

Ook al omdat een machine spierkracht vervangt en aldus een middel is om lichamelijk nog niet vol-groeide arbeiders zoals kinderen, die echter een grote beweeglijkheid van ledematen hebben, te gebruiken.

De grote massa van moderne proletariërs bestond uit vrouwen en kinderen.

Het werd zelfs als een bijzondere weldaad beschouwd dat de machine de arbeid voor vrouw en kind mogelijk maakte. Aldus zouden ze gered worden van armoede en mogelijke misdadigheid.

Het verschil tussen de lonen van de vrouwen en kinderen was niet zo groot.

Het hongerloon dat aan de kinderen uitbetaald werd, drukte de andere lonen zodat de gemiddelde lonen van een volwassen arbeider aanzienlijk daalden.

Over dit systeem zou Karl Marx later (in 1869) zeggen dat in België de sabel, de bajonet en het geweer wettelijk en regelmatig funktioneerden als een instrument voor het neerdrukken van de lonen en het hooghouden van de winsten.

Een ander middel om de arbeidsdiscipline te waarborgen was het aanstellen van geschoolde arbeiders tot werkgevers van de ongeschoolden. Vermits deze koppelbazen financiële belangen hadden in een zo groot mogelijke produktie, waakten zij zeer streng over de ongeschoolden. Zij waren voor het overgrote deel mannen, voormalige ambachtslui.

Dit klein aantal geschoolden, nog dicht bij het handwerk staande arbeiders werden als kunstenaars in hun vak nog zeer individueel betaald.

Voor de gewone arbeider daarentegen was een uniforme prijs ontstaan.

Een nieuwe klasse ontstond, die zonder enig bezit van produktiemiddelen, werkplaats of grond, 'vrij' was.

Deze vrijheid bestond erin, zoals de econoom Ricardo het zegde, met elkaar te kunnen concurreren om een plaats op de arbeidsmarkt. In het oude regime daarentegen waren de begrippen 'vrijheid' en 'eigendom' nauw met elkaar verbonden. Zelfs voor de meest radikale vleugel van de revolutionaire partij onder de Franse revolutie was niemand sociaal aanvaard als hij niet over een zekere eigendom beschikte, waarmee hij op enigerlei wijze zijn invloed kon doen gelden.

PORSELEINKAARTJES

Deze litografische adres- en reclamekaartjes geven ons belangrijke informatie over het uitzicht van de machines, handelshuizen en bedrijven, straten en gebouwen voor de periode 1830 - 1860.

Dankzij het steendrukprocédé dat snel, eenvoudig en goedkoop is, worden tussen 1810 en 1820 zowat overal in West-Europa litografische ateliers opgericht.

In België werd het eerste atelier geopend in 1817 te Brussel, in 1821 zal de Gentse drukker Kierdoff ook een litografische afdeling aan zijn bedrijven toevoegen.

Deze steendrukkers leggen zich onmiddellijk toe op de reclame, die sinds het begin van de industrialisatie steeds meer aan belang zal winnen.

Een zekere standaardisatie treft men van in het begin aan en gelijkaardige komposities komen terug bij verschillende klanten.

De litografische technieken maakten technische moeilijkheden voor een overvloedige decoratie ongedaan.

Deze decoratie evolueerde dan ook van een zuivere illustratie bij de tekst tot een afbeelding op zich.

Hier moet men wel enige scepsis aan de dag leggen t.o.v. de omvang van de afgebeelde fabrieken, die waarschijnlijk in werkelijkheid niet zo groot waren.

Uit de studie van B. Lyssens lichten we enkele beschrijvingen van reclamekaartjes van tekstiel-fabrieken in Gent.

Het eerste kaartje geeft een afbeelding van de vlasfabriek *La Société Linière Gantoise*, opgericht in 1838.

Aan weerszijden van deze afbeelding ziet men de prijsmedaille waarop staat: 'Recompense nationale, 1841'.

In het centrale tafereel is een reusachtig fabriekskompleks zichtbaar.

De voorgevel van het gebouw is eindeloos uitgerekt tot aan de horizon. Links beneden zijn de kantoren en verder de fabriek zelf.

De toegang tot het gebouw van de kantoren is afgesloten door een smeedijzeren hek.

Voor het fabrieksgebouw is er een tweede hek dat minder versierd is, met een konciërgehuysje aan de rechterzijde.

De omlijsting van het tafereel is bovenaan bekroond met een vlasbundel.

De tweede kader is een ovale médaillon waarin de versierde tekst vervat is.

'Etope' betekent een mindere kwaliteit garen, gemaakt van afval van de vlasstengel.

Deze ovale kader is met zijn onderzijde op de voorkant van een podium gevat. Op dit podium leunen links Mercurius en rechts de Leiegodin. Deze is gekroond en houdt de hoorn des overvloeds vast, waaruit vlas valt.

Het tweede kaartje is dat van de katoenfirma

Abraham Voortman, die in 1790 te Gent een katoendrukkerij had opgericht in associatie met Frans De Vos, schoonbroer van Lieven Bauwens.

Onder de zonen van Voortman werd dit winstgevend bedrijf uitgebreid door de oprichting van een mechanische weverij in 1824 en van een mechanische spinnerij in 1826.

Deze reclamekaart heeft een bijzonder waarde omdat zij gedateerd is: 20 januari 1844.

Hoewel dit kaartje geen beelden geeft, is heel de open ruimte rond de tekst voorzien van een overvloedige ornamentiek: parels, lijnen en krullen, twijgjesmotieven, overlappingsen van rechthoeken.

'Indiennes' is de benaming van de bedrukte katoenen stoffen.

Het derde reclamekaartje, dat van de firma *Hooreman-Cambier*, is erg waardevol omwille van de afbeeldingen van bedrijf en werktuigen, en omwille van de uitgebreide opsomming van verschillende soorten tekstielstoffen.

Naast een eveneens overdadige schelp- en bloemenornamentiek, bemerken we aan weerszijden van de centrale ruimte de namen van de aangeboden tekstielprodukten.

'Siamois' is de benaming voor bontgestreepte katoenen schorten-weefsels, in effen binding geweven: ook cottonade genoemd.

In satijnbinding worden zij ook voor hemden gebruikt.

'Mouchoirs' is de benaming voor de veelkleurige wollen omslagdoek, die vooral 's zomers gedragen werd als de kapmantel overbodig was.

Daarnaast waren nog de schals (shales) in gebruik, die groter van afmeting waren zodat men ze moest omplooien en met het omgeplooid gedeelte een kraag vormen.

Omdat zij groter en dus duurder waren, behoorden zij meer tot de kleding van de burgerij.

'Tartan' is een wollen, halfwollen of katoenen reisdeken, met een ruitjesmotief, in dubbelkeperbinding geweven, ook plaid genoemd.

'Moltons moutonnés' waren wollen overjassen met aan de bovenzijde een pelsachtige lange stapel.

'Damast' is een linnen, halfwassen of katoenen weefsel met glanzende en decoratieve patronen, die ontstaan door combinatie van ketting- en inslagsatijnbinding.

Wanneer voor de figuren geen inslagsatijn gebruikt wordt, noemt men de stof damassé.

'Ecrú' is de benaming voor niet ontbast, ruwe en ongebleekte stof.

Onderaan wordt de kompositie onderspannen door een lange doek die aan weerszijden gansnoerd wordt door zware touwen en die in het midden een zicht op het bedrijf geeft.

Op de voorgrond is een waterloop afgebeeld. Een arbeidster zit in een roeibootje en spoelt de stof.

De omvang van de fabriekskonstructie, met slechts één verdieping, is eerder bescheiden vergeleken met de hoge schoorsteen die achter het gebouw rijst.

De drie andere taferelen beelden werktuigen uit. Bovenaan in de getande schelp staat een arbeider voor een scheermolen, aan de onderzijde ziet men een eerder symbolische bijenkorf met daarrond een groot aantal pakken en balen. Links werkt een arbeiders aan een weefgetouw ; rechts werkt een andere wever aan een Jacquard-weefgetouw.

Het vierde reclamekaartje is dat van de Gentse katoen spinnerij- en weverij *De Gandt-Vanderschueren*.

Het centrale tafereel stelt in vogelperspektief een fabriekskompleks voor, waarvan de gebouwen gegroepeerd staan rond een vierkantig binnenplein. De linkerhelft van de voorgevel is het herenhuis, daarnaast bevinden zich de kantoren. Het binnenplein is omgeven met werkhuizen die vijf verdiepingen hoog zijn. Rechts zijn de twee schoorstenen een aanduiding voor het stoomhuis. Achteraan het kompleks en parallel ermee, vloeit een waterloop die rechts is overbrugd. Ook bemerkt men een trein. Aan de horizon zijn nog tal van gebouwen afgebeeld, die een drukke industriële activiteit doen vermoeden.

Het laatste kaartje geeft een beeld van *La Lys*, één van de grootste vlasfabrieken van Gent in de 19de eeuw en samen met *la Linière Gantoise* opgericht in 1838. Hier valt op dat het bedrijf bestaat uit vele losstaande, zeer hoge gebouwen, in de vorm van een rechthoek rond een binnenplaats gegroepeerd. Op de voorgrond bemerkt men een waterloop met bruggetje waarop een visser staat. Links en rechts zijn de voor- en achterzijde van de gouden medaille van 1841 afgebeeld. Bovenaan op het kader van het centrale tafereel, rust de Scheldegod languit op zijn rechterzijde. Hij steunt met zijn rechterarm een omgevallen kruik, waaruit water vloeit. Achter hem tekenen zich enkele hoge gebouwen af, waaronder een fabrieksschoorsteen en een hoge kerktoeren : wellicht een (symbolisch) beeld van Gent.

Litografisch reclamekaartje van de vlasfabriek *La Société Linière Gantoise*, Gent, 1841.

Museum voor Volkskunde, Gent

Litografisch reclamekaartje van de katoenfirma *A. Voortman*, Gent, 1844.

Museum voor Volkskunde, Gent

Litografisch reclamekaartje van de firma *Hooreman-Cambier*, Gent

Museum voor Volkskunde, Gent

Litografisch reclamekaartje van de katoenspinnerij en -weverij *De Gandt-Vanderschueren*, Gent.

Museum voor Volkskunde, Gent

Litografisch reclamekaartje van de vlasfabriek
La Lys, Gent, 1841.

Museum voor Volkskunde, Gent

IK HAASTTE MIJ.

Kom, vrouwkes, wilt bemerken
hoe dat ik nu met mijne man
op een spelde moet gaan werken
want anders krijg 'k ervan.
D'r mag niets aan mankeren.
Twee elletjes maak ik welgeteld,
van 't bladje op en neder
of hij trommelt op mijn vel.

maar ik haastte mij,)
maar ik haastte mij)
opdat 't er niet op zou zijn) (bis)

Zo ene gelijk de mijne
en hij heeft zijn werk laten staan
en hij zit nu te bobijnen.
Sta ik op, hij wil mij slaan,
Kom ik er een snuif te pakken
en heeft hij mij daarbij gezien
hij haalt hem uit mijn zakken
en hij komt me dat vlug verbiën.

maar

Moet ik wassen door de weke,
daarvoor en krijg ik geen opslag
en ik moet er mijn licht ontsteken
en werken g'heel de nacht.
Komt hij mij te betrappen
dat ik al voor een half kwartier
op mijne stoel ga slapen
en hij geeft mij een plak of vier.

maar

Sa vrouwkes voor het leste
Als is het wel een schoon ambacht
wilt uw mannen niet verklappen
wat dat ge maakt per dag.
Hij zou gaan kaluleren
hoeveel dat gij per week verdient
en durven raisonieren
als ge thuis komt met wat min.

maar

tekst en muziek : traditioneel

VAN AGRARISCHE NAAR INDUS- TRIELE MAATSCHAPPIJ

De bourgeoisie heeft in haar nauwelijks honderd jaar oude klassenheerschappij massaler en kolossaler produktiekrachten geschapen dan alle voorgaande generaties te zamen. Onderwerping van de natuurkrachten, machinerie, toepassing van de chemie in industrie en landbouw, stoomvaart, spoorwegen, elektrische telegrafie, het ontginnen van gehele werelddelen, het bevaarbaar maken van rivieren, geheel uit de grond gestampde bevolkingen, -in welke vroegere eeuw had men vermoed dat zulke produktiekrachten in de schoot van de maatschappelijke arbeid sluimerden?

K. MARX EN F. ENGELS, *Het communistisch manifest*, blz. 35.

Le chemin du repos (1898), schilderij van E. Laermans.

Musée Moderne, Brussel - ACL, nr. 5791 C

In de eerste helft van de 19de eeuw was de maatschappijvorm nog overwegend agrarisch : 46,5% van de Belgische bevolking leefde van de landbouw, 37% van één of andere industriële of ambachtelijke bedrijvigheid.

De tekstielsector nam in het economisch leven de eerste plaats in : de "proletarisering" gebeurde hier reeds vroeg (900 arbeiders voor 10 meesters), en zowel het aantal arbeiders als het gemiddeld aantal arbeiders per onderneming was hier het hoogst.

Volgens de bevolkingstelling van 1846 maakten de tekstielarbeiders één vierde uit van het totaal aantal aktieve arbeiders d.w.z. arbeiders gerekend onder het aantal personen ten laste. Wat dit laatste betreft, vinden wij eveneens in de tekstielsector het minst aantal niet-werkenden. Dit verschijnsel houdt uiteraard verband met het hoog aantal werkende vrouwen en kinderen in de tekstielsector.

Niettemin was ook in deze industrietak het overwicht van het platteland een feit : over heel het land woonden gemiddeld vier wevers op vijf op het platteland.

Oost-Vlaanderen telde de grootste tekstielbevolking.

De grootste groep van kinderen, tewerkgesteld in de industrie, vinden we eveneens in de tekstielsector. Dit geldt evenzeer voor de vrouwen.

In 1846 bedraagt de landbouwbevolking nog 25% van de totale bevolking. In 1895 is dit percentage gedaald tot 18,8% van de totale bevolking.

En dit terwijl de totale Belgische bevolking met meer dan 50% toeneemt tussen de jaren 1846 en 1895. Van het aantal arbeiders dat in de landbouw en de veeteelt is tewerkgesteld, slinkt vooral het aantal landarbeiders, de knechten en de meiden. Ook neemt de bevolkingsomvang in de landbouw veel minder sterk toe dan in de industriegebieden.

Binnen de grote groep van aktieven op industrieel gebied vormen de arbeiders in 1896 de meerderheid en binnen de groep arbeiders zijn zij, die in een industriële onderneming werken het sterkst vertegenwoordigd.

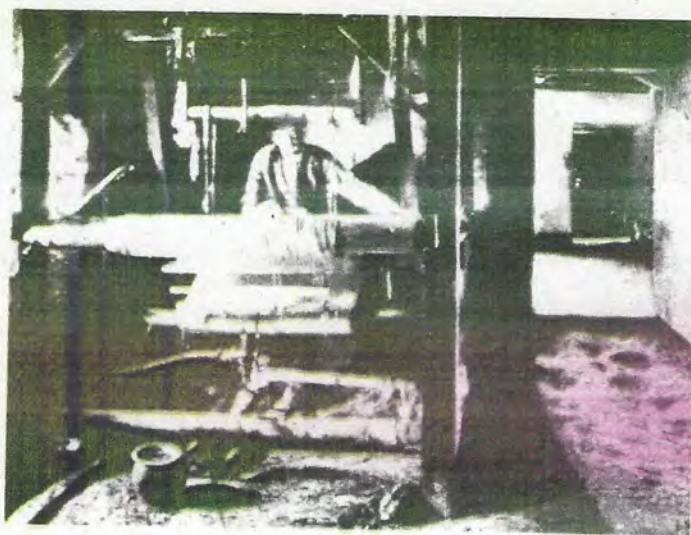
De werkplaatsen waar machines stonden opgesteld, telden na 1880 gemiddeld 16 arbeiders, vóór 1860 bedroeg dit gemiddelde 85 arbeiders.

In 1896 is de huisnijverheid gevoelig afgenomen. Vanaf 1880 daalt het aantal handwevers, maar ook in de industriële sektor, met name in de grote vlasspinnerijen van Gent, waar de mechanisatie reeds in een zeer ver gevorderd stadium is, gaat het aantal arbeiders achteruit.

PLEIDOOI VAN EEN ONDERNEMER VOOR BEHOUD VAN DE OUDE INDUSTRIE.

We moeten het houden bij de oude manier van werken. Niet alleen bespaart het de industrie bepaalde kosten maar de werkman op de buiten is ook zedelijker, godsdienstiger, zuiniger en leeft ook stipter omdat hij zich, gezien zijn lage inkomsten, minder weelde kan veroorloven en dus de opbrengst van zijn werk beter besteedt.

G. JACQUEMYS, *Histoire de la crise économique des Flandres*, (1845-1850), blz. 111.

Le tisserand (1896), schilderij van L. Frederic.

Musée Moderne, Brussel - ACL, nr. B110871

En binnen in de kooi, voor het leven gevangen,
gekluisterd op een harde smalle plank, zit een
mens, zit de wever, een erbarmelijk spookje, vaal
en eenzaam en zwaar over 't werk van zijn handen
gebogen.

De linkerhand duwt de lade vooruit, en de vloer-
muizen-schaduw over de muren heffen hun ene
vleugel mee tegen de zoldering op; dan trapt
de rechtervoet het pedaal naar omlaag en de
schering, ademloos uitgestrekt over de kam in
haar volle lengte, golft overgegeven open met een
deel van de kettingdraden omhoog, en de rechter-
hand van de wever, krachtig en zeker, slingert de
schietspoel met de inslag naar binnen; de voet
laat los, de schering daalt neer, de draden
omvangen de draad, en weer stuwt de lade driftig
naar voren en dringt schering en inslag onweer-
staanbaar, onverbreekbaar ineen tot het wonder-
lijke wonder van het weefsel, onder de donkere
gloed van de lamp als in een tovercirkel
gespannen.

A. MUSSCHE, Aan de voet van het Belfort, blz. 121

WIJ WOLLEWEVERS.

Wij zijn wollewevers allemaal
pst, pst, pst, pst, pst, pst,
wij drinken een goei pint
en daarbij ne goeie klaar
pst, pst, pst, pst, pst, pst,
fijn en grof, zuipen doen we toch
met die joelen en die spoelen
en die pst, pst, pst, pst, pst,

Wij wollewevers kopen alle jaren een klein kind
pst,
wij zijn gelijk de katten
blijven negen dagen blind
pst,
fijn en grof, kinderen kopen doen we toch
met die pst,

Wij wollewevers hebben een gróót gezin
pst,
want daar wonen veel vlooiën
en platluizen in
pst,
fijn en grof, krabben doen we toch
met die pst,

Wij wollewevers eten alle dagen brood
pst,
en nu en dan nen haring
anders hongeren we dood
pst,
fijn en grof, honger hebben we toch
met die pst,

tekst en muziek : traditioneel

De moderne katoenindustrie kende vanaf haar ontstaan een aanzienlijke concentratie d.w.z. een groot gemiddeld aantal arbeiders per onderneming. Dit gemiddelde bedraagt in 1846 volgens de toenmalige industrietelling 41 arbeiders per onderneming. In de wol- en vlasindustrie is dit respectievelijk 24 en 7.

Het centrum van de katoen is Gent, waar grote spinnerijen en weverijen van katoenen en gemengde stoffen 7527 op een totaal van 14680 arbeiders tewerkstellen.

Kleinere ondernemingen treft men aan in Sint Niklaas, Antwerpen, Turnhout, Mechelen, Lier, Doornik, Brussel, Bergen en Braine-le-Comte.

De katoenbewerking, geconcentreerd in Oost-Vlaanderen; is hoofdzakelijk een stedelijke nijverheid. Vandaar dat het stedelijke tekstielproletariaat in 1846 veel groter is dan in West-Vlaanderen, waar de ambachtelijke vlasnijverheid overheerst.

OVER DE KATOENARBEIDERS VAN GENT.

De arbeiders gaan nuchter naar hun werk.
Om 8 uur eten ze boterhammen. 's Middags
drinken ze wat karnemelk of een dunne soep van
prei en aardappelen.
Daarna eten ze weer aardappelen met een
azijnsaus of wat groenten zoals kolen,
wortelen of uien, gevolgd door een paar
boterhammen.
's Namiddags weer boterhammen en 's avonds
weer aardappelen met een stuk brood.
Bij het eten drinken de arbeiders flauwe koffie
met chicorei en een beetje melk, dat ze meestal op
de ketel van de stoommachine verwarmen.

Uit het frans vertaald :

J. MARESKA en J. HEYMAN, *Enquête sur le travail
et la condition physique et morale des ouvriers,
employés dans les manufactures de coton à Gand*,
dl. III, blz. 378.

Hoewel de katoenondernemingen zich kenmerken door
hun relatieve grootte (vaak tussen de 500 en 1000
tewerkgestelde arbeiders) moet toch aangestipt
worden dat bij het einde van de 19de eeuw het
aantal arbeiders t.o.v. de eerste helft van de
19de eeuw slecht in geringe mate is toegenomen.

DE KATOENVEZEL

Katoen behoort samen met wol en vlas tot de
meest gebruikte vezels, reeds sinds de oudheid

aan de mensen bekend.

Samen met vlas en hennep is zij van plantaardige
oorsprong, terwijl wol van dierlijke oorsprong
is.

Hoewel katoen, zoals gezegd, reeds lang bekend
was -in Europa reeds vanaf de middeleeuwen- bleef
de verwerking van de ruwe vezel uit tot aan het
begin van de negentiende eeuw, toen de mecha-
nisatie een aanvang nam.

De verklaring hiervoor ligt in het feit dat het
handspinnen van korte katoenvezels veel moeilijker
is en veel langer duurt dan het wol- of vlas-
spinnen.

Vanaf het einde van de 17de eeuw, met de opkomst
van de katoenindustrie, zal men dan ook katoen
uit Indië invoeren via de Oostindische Compagnieën
van Nederland, Engeland en Frankrijk.

In de 19de eeuw verdringt echter de katoen van
het zuiden van de Verenigde Staten van Amerika de
Indische katoen van de markt.

Getuigenis hiervan leveren tal van Gentse katoen-
fabrieken, die rond 1870 overgaan in naamloze
vennootschappen.

De familienaam van de oorspronkelijke eigenaar van
de firma (zoals Voortman, De Hemptinne en De Smet)
wordt vervangen door de naam van een katoenstad
in Amerika : Texas, Florida, Louisiana.

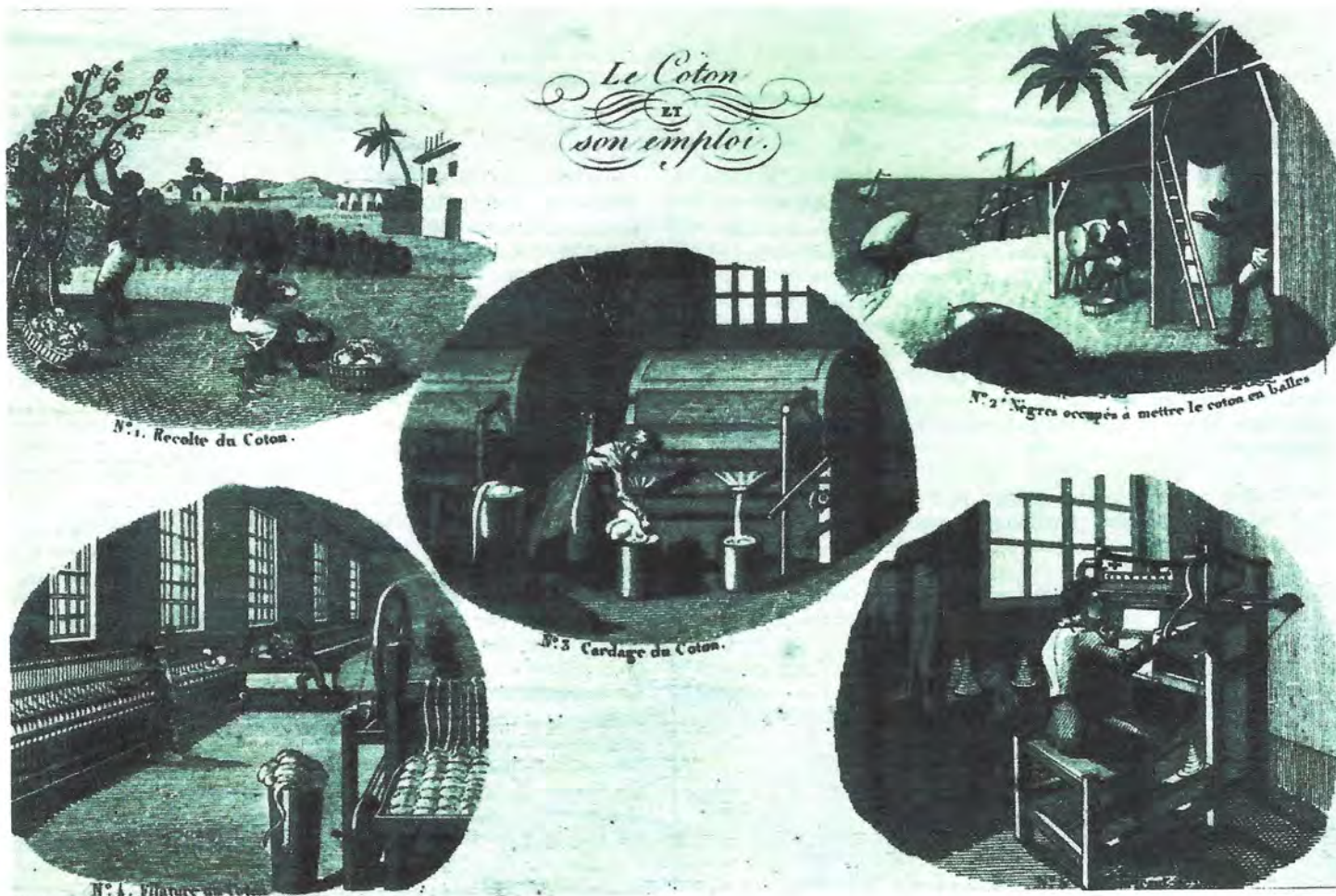
De katoenboom is klein en heeft donkergroene
bladeren en paarsrode bloemen.

De vruchten produceren bollen van een zijde-
achtige, zeer korte vezel, het katoen.

De Egyptische struikkatoen levert een langere
vezel (3 à 4 cm) en is van hoogstaande kwaliteit.

De Amerikaanse en Aziatische katoen is kort-
vezelig. Hoe dan ook, katoen kan alleen groeien
in subtropische landen, omdat het ongeveer 200
dagen na elkaar warmte nodig heeft.

De zaadbollen barsten niet allemaal tegelijk
open, zodat een katoenveld meerdere keren geplukt
moet worden.

Le coton et son emploi, gravure uit de 18de eeuw.

Verzameling J. Bloch, Brussel.

KATOENBEWERKING

Verscheidene katoenballen worden eerst door mekaar gemengd tot een homogeen mengsel. Vervolgens wordt de katoen geklopt en gezuiverd en verschijnt onder de vorm van grote lappen wat. Deze lap wordt over verscheidene cilinders geleid, waarop talrijke pinnen zijn bevestigd, waardoor de vezels evenwijdig komen te liggen. Dit noemt men 'kaarden'. De katoenlappen worden uitgerokken tot een eindeloze katoenwiek of -lint. Deze katoenwieken worden door de kaarderijmeisjes naar de uitrekbanden gedragen. Hier worden verscheidene wieken nog eens samen genomen en uitgerokken zodat alle onregelmatigheden definitief verdwenen zijn. De draden die men hierdoor verkrijgt worden op de spilbanken op bobijnen opgewonden alvorens naar de spinnerij te worden gevoerd.

De draden van de bobijnen worden langs uitrek-cilinders geleid en vastgehecht aan de spullen van de wagen. Wanneer de wagen achteruit gaat, draaien de spullen rond, zodat de draad tegelijkertijd uitgerokken en gedraaid wordt : dit is het spinnen.

Vrouw aan spilbank in katoenfabriek te Gent.

Museum voor Industriële Archeologie en Textiel te Gent.

Voor het vervaardigen van nog fijner garen, moet het katoen gekamd worden, waardoor het nog eens 20 tot 25 % aan korte vezels verliest. Wil men de draden daarentegen dikker en sterker, zal men ze na het spinnen in de twijnerij van een bijkomende draaiing voorzien, dit is het twijnen. Om te voorkomen dat de vezelbundel uiteenvalt, geeft men het een draaiing. Wordt het garen nu te sterk gedraaid, scheuren

de buitenste vezels wegens een te grote spanning en verliest het garen haar vastheid. Het kettinggaren heeft meer draaiingen nodig omdat zij een hoge spanning op het getouw moet doorstaan. Het inslaggaren daarentegen heeft slechts zoveel draaiingen nodig dat men het vlug kan aftrekken zonder te breken.

Vandaar dat de draad, die van de spinmolen komt, kan opgerold worden al naargelang de bestemming : op bobijnen voor de scheermolen die de kettingdraad vervaardigt ; op spoelen voor de schietspoel van de weefmachine ; dat is dan de inslagdraad ; tot strengen indien de draad bestemd is voor de blekerij of ververij. Dit gebeurt door de haspelaarsters met behulp van een haspel.

De spoelsters en bobijnsters zullen respectievelijk de inslag- en kettingdraden klaar maken voor het eigenlijke weven.

Dit doen ze door het soepel te maken om het breken van de draden te beletten.

De bomen waar de kettingdraden omheen zijn gewonden worden in een lijmbad gestopt. Zo wordt de draad sterker en neemt hij in gewicht toe. In een andere werkplaats wordt het uiteinde van elke draad door een kam gestoken.

Nu kan het eigenlijke weven, dit is de vervlechting van ketting- en inslagdraden, beginnen. De wever zelf zal telkens de gebroken draden terug vast maken, de schietspoel tijdig van een nieuwe spoel en de afgewonden boom van een nieuw garen voorzien.

ALLES OVER EEN KAM SCHEREN.

Deze uitdrukking, die betekent dat men geen onderscheid maakt, is ontleend aan termen uit de tekstielsector.

Kam of weverskam is dat deel van het weefgetouw dat kettingdraden recht en gescheiden houdt en het geweven stuk op breedte houdt. Een ander woord hiervoor is riet.

Scheren is de bewerking die tot doel heeft kettingdraden parallel te leggen om de juiste lengte ervan vast te leggen of om de juiste soorten en kleuren van de kettingdraden te rangschikken.

Tekstiel en taal, tentoonstelling ingericht door het Nederlands Tekstielmuseum Tilburg, blz. 13.

IETS IS SCHERING EN INSLAG.

Deze uitdrukking, die betekent dat iets vaak voorkomt, is ontleend aan termen uit de tekstielsector.

De schering wordt gevormd door de draden die in de lengte van het weefgetouw gespannen zijn. Deze draden worden met schachten en trappers gesplitst en vormen zo de sprong voor de inslagdraad.

De inslag wordt gevormd door de draden die door middel van het spoel door de sprong geslagen worden.

Tekstiel en Taal, tentoonstelling ingericht door het Nederlands Tekstielmuseum Tilburg, blz. 5-6.

KATOENDRUK

Hoewel reeds vóór de tweede helft van de 18de eeuw katoendrukkers in ons land actief waren, begon de eigenlijke expansie van deze industrietak pas vanaf 1853.

In dat jaar zou de Antwerpse firma Beerenbroeck en Cie een eksklusief octrooi voor 25 jaar van de Oostenrijkse regering bekomen.

De opgang van deze firma was dan ook spectaculair. Ondanks dit monopolie, volgden andere firma's in Antwerpen, Gent en Brussel dit voorbeeld.

Na 1778 was er zulk een vraag naar bedrukt katoen dat er geen monopolie meer verleend werd.

Vanaf dat jaar wordt Gent het centrum van de katoendruk.

Onder de 20 drukkerijen die er rond 1800 gevestigd waren, waren de belangrijkste die van Joos Clemmen, Lousbergs en die van het vennootschap Voortman-De Vos.

De katoendrukindustrie onderging evenzeer als de spinnerijen en weverijen de opeenvolgende krisissen en de daarmee gepaard gaande afzetmoeilijkheden onder het Franse en Hollandse regime.

Voor al de teloorgang van de Nederlandse overzeese gebieden na 1830 bracht deze industrietak een zware slag toe.

Zo bleven heel wat Gentse katoenfabrikanten openlijk hun simpatie betuigen voor Willem I. Het bekendste voorbeeld hiervan was Voortman die rond 1835 een zakdoek liet drukken met daarop het Nederlandse wapen. Hij liet dit uitdelen aan de Gentse bevolking.

Vaag 'patriottisme' en wanhoop over de toenemende werkloosheid dreven de Gentse arbeiders ertoe Voortman en zijn fabriek zwaar toe te takelen. Andere fabrikanten verhuisden naar Nederland omdat men daar de vraag niet kon volgen.

OVER DE AANSLAG OP DE ORANGISTISCHE KATOEN-FABRIKANT VOORTMAN TE GENT. (1831)

Op de Vrijdagmarkt herbegonnen de gruweldaden. Onder de kreten : 'Vivat de Belgen, dood aan d' Hollanders' wilde men de heer Voortman dwingen de vrijheidsboom te kussen.

Op zijn weigerend antwoord stiet men hem met het hoofd tegen de boom en bracht hem met sabels en kloefden nog vele slagen toe. (...)

Het slachtoffer lag twee maanden te bed, men vreesde voor zijn leven ; eindelijk herstelde de heer Voortman langzamerhand. De bende 'patriotten' welke de fabrikant zo mishandeld hadden, keerde van de Botermarkt naar de fabriek en in de woning van de heer Voortman terug.

Een deel der woestaards trok in de fabriek langs het zijpoortje, een ander deel langs de ingeslagen vensters der woning. In het huis werd alles verbruizeld ; het rijtuig werd stuk geslagen, en in de fabriek zelf werd veel schade aangericht ; tezelfdertijd geschieden vele dieftien.

AVANTI, Een terugblik.

'Proeve eener Geschiedenis der Gentsche Arbeidersbeweging gedurende de XIXe eeuw' blz. 710 - 711.

In haar studie over de tekstieldruk vermeldt F. SORBER dat volgens een reisverslag van een Engelse katoendrukker de Belgische katoendrukfabrieken rond 1840 helemaal niet ontwikkeld waren : de weinige machines die in gebruik waren drukten maar één kleur (blz. 93).

Hoewel de cilinderdrukmachines, waardoor men meerdere kleuren tegelijk kon drukken, reeds vanaf het begin van de 19de eeuw gekend waren, bleef het gebruik van de handdruk met houten platen lange tijd overwegen.

Op het moment dat men er meer algemeen gebruik van ging maken in de tweede helft van de 19de eeuw was de concurrentie van buitenlands bedrukt katoen reeds te groot.

De laatste Gentse katoendrukkerij, Texas -voortzetting van Voortman- werd in 1890 gesloten.

Hogervermeld reisverslag geeft ons ook een beeld van de toenmalige kledingsgewoonten naargelang de klasse waartoe men behoorde.

De hogere klassen kochten dure modestoffen, afkomstig van Frankrijk en gewild omwille van hun kleuren en motieven.

De middenstand kocht Engels bedrukt katoen.

De lagere klassen tenslotte kochten de veel goedkopere, minder kleurrijke en minderwaardige inlandse stoffen.

'T SPINNEWIEL.

Vrienden ik heb hier beschreven
't geen mij lestmaal in d' hersens viel
dat er veel mensen leven
alleen door 't spinnewiel.
Er is een spinnewiel vandoen
om vlas en kemp, wol en katoen
zo vroeg als laat te spinnen
en koophandel te doen.

Het spinnewiel maar mensen,
dat is een nuttig uitvinding
al staat het bij veel mensen
maar in een klein achting.
Al vinden z' het nog zo gemeen
toch is er op de wereld geen
die zonder 't wiel zijn leden
van kleren kon voorzien.

Eer 't weverke kan weven
enige stof, 't zij grof 't zij fijn,
het garen dat zij hem geven
moet eerst gesponnen zijn.
Al zocht ik heel de wereld rond,
ik weet dat 'k geen drij naaisters vond
die zouden kunnen naaien
als 't spinnewiel niet bestond.

Kledij van wol of laken,
die 't vrouw- en mangeslachte draagt
en duizend andre zaken
worden door 't wiel geschraagd.
Het spinnewiel dient ook gewis
voor 't vangen van de schellevis,
daar 't garen van de netten
toch eerst gesponnen is.

Wie 't spinnewiel zou verachten,
dat waar 'ne mens van klein verstand
want boven all' ambachten
het wiel de krone spant.
Het spinnewiel, voor die het vat,
maakt dat de mensen te land en stad
veel koophandel bedrijven
door 't spinnen dit of dat.

Gij spinners en spinetten
van oost of west, van zuid of noord,
wilt elk uw wiel aanzetten
en spint maar dapper voort,
volgt niet de raad van Pier en Jan
maakt dat de wever weven kan
en laat het wieltje ronken
want daar komt drinkgeld van.

tekst : traditioneel
muziek : traditioneel

Spinster afgebeeld op schilderij van K. Mertens.

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Moderne
Meesters, Antwerpen - ACL, nr. 125 006 B

In de eerste helft van de 19de eeuw is de vlas- en hennepindustrie van alle ambachtelijke en industriële ondernemingen in België de meest arbeidsintensieve sektor. Zij stelt het grootste aantal werkrachten tewerk.

Deze industrietak is vooral in West-Vlaanderen gevestigd, vervolgens in Oost-Vlaanderen, maar ook in Gent, Sint Niklaas, Dendermonde, Lokeren, Aalst, Oudenaarde, Kortrijk, Brugge, Ronse, Geraardsbergen, Doornik, Ath, Brussel, Ninove, Mechelen en Turnhout.

De resultaten hebben het bewezen :
geen enkele vlasspinnerij, zelfs de best
uitgeruste en de meest economische, kan optornen
tegen de lage prijzen waaraan de plattelands-
bewoners met de hand spinnen.
Dit is zo voor alle landen waar het vlas geteeld
wordt.

Lieven Bauwens, 1808.

Uit het frans vertaald :

L. VARLEZ, Les salaires dans l'industrie gantoise,
I.II. Industrie de la filature du laine,
Bruxelles, 1904, blz. XXIX.

De vlasindustrie was een plattelandsnijverheid. De wevers en spinsters die thuiswerkten, vormden het overgrote deel van de actieve bevolking. Men telde één vlaswever of - spinster op 6 actieve personen.

WEL DOCHTER, LIEVE DOCHTER.

Wel dochter, lieve dochter,
spin voor u een schoon kleed.
Ja, mijne lieve moeder,
dan ben ik gereed.
Want ik kan zoo spinnen,)
zoo gaat mijne vinger,)
en spinne, spinnewiel,)
en dat is mijne stiel.) bis

Wel dochter, lieve dochter,
spin voor U enen man,
ja, mijne lieve moeder,
daar ik bij slapen kan.
Want ik kan zoo spinnen,)
zoo gaat mijne vinger,)
en spinne, spinnewiel,)
en dat is mijne stiel.) bis

tekst en muziek : traditioneel

Ook de kantnijverheid, die gebruik maakte van het vlasgaren, verschaftte werk aan een groot aantal vrouwen. Behalve in de beide Vlaanderen, waar duizenden vrouwen ook op het platteland kant vervaardigden, was de kantnijverheid hoofdzakelijk een stedelijke nijverheid.

Nog in de tweede helft van de 19de eeuw bedroeg het aantal thuiswerkende kantwerksters en tuleborduursters meer dan een vierde van het hele aantal industriële arbeidsters. De kantwerksters kwamen vooral voor in de arrondissementen Tielt en Brugge, Aalst, Dendermonde, Brussel en Turnhout. Handborduursters op tule (voor gordijnen en sluiers) zijn talrijk te Lier en Sint Niklaas.

De drie grootste vlasfabrieken van Gent waren La Liève, La Linière Gantoise en La Lys. Deze laatste twee waren al vroeg, in 1838, opgericht als naamloze vennootschappen. In tegenstelling tot de katoenfabrieken, die lange tijd familiebedrijven bleven, werden zij, vanaf hun ontstaan, gecontroleerd door de Brusselse financiële wereld. Anderzijds bestond er ook een zekere "sociale" hiërarchie tussen de Gentse katoen- en vlasfabrieken. In de eerste waren de lonen relatief hoger en het werk hoger aangeschreven dan in de tweede. De arbeiders van de vlasfabrieken kwamen vaak van ver buiten Gent en werden dan ook door de Gentse autochtonen van de katoenfabrieken als minderwaardig beschouwd.

In 1894 schonken de Gentse vlasfabrieken werk aan circa 3000 mannen, 5500 vrouwen en 3400 kinderen. De vrouwen- en kinderarbeid was hier overweldigend. In de spinzalen - de natte continu's - waar vrouwen werkten, was de atmosfeer

Hun handen, voeten en borsten waren tot bloedens toe gekloven door een ziekte die men 'waterkanker' noemde. Deze ziekte deed zich voor bij de spinsters, die voortdurend in contact met water van 50° tot 80° werkten.

In zijn studie over de Gentse stakingen op het einde van de 19e eeuw, vermeldt de heer STEENHAUT (p.5) dat zelfs tot na de 2e wereldoorlog, spinsters van de natte continu's geplaagd werden door waterkanker, wat zij probeerden te genezen door er vlasafval op te binden, aldus getuigenissen.

OVER DE NATTE KONTINU'S IN DE GENTSE VLASSPINNERIJEN (1895).

Om het werk der vlasspinsters te kennen, denkt aan een stad, omhuld door een dikke, stinkende mist.

Zulke mist heerst er in de spinzalen. De vlaswieken moeten koken om gesponnen te kunnen worden. Het water waarin zij koken wordt door de doornen verwarmd en de dampen, die de bakken uitwerpen zijn zo hevig en zo dik, dat de spinsters op een afstand van 2 tot 3 meters elkander niet zien. Druppels water, of beter gezegd een vloeibaar slijk valt druppel voor druppel van het plafond op de naakte hals der spinsters; van de spinmolens wordt het slijk op hen geworpen; de grond is slijkachtig, en dikwijls staan de meisjes barvoets in dit slijk. Hun werk maakt hen zo vuil, dat hun moeder hen niet zou herkennen.

Een grote hitte heerst in de zalen, de meisjes zijn blootarms, naakte benen, blote hals, en gezien hun werk hen verplicht zich dikwijls te stuipen, zien de meesterknechten en andere mannen, die met de maagden en moeders het werk delen, hun naakte borsten.

(...)

Het is alleenlijk voor de spinsters niet, dat dit werk afschuwelijk is, het is nog voor andere vrouwen, voor de kaarderijmeisjes. Zij zijn zodanig omringd van stof dat zij gedwongen zijn zich te muilbanden. Zij hebben, arme martelaressen, een zakdoek voor mond en neus, een echte muilband, om minder stof in te ademen, maar ook om niet vroeger aan hun taak te sterven.

Toespraak van E. ANSEELE in de Kamer van Volksvertegenwoordigers, 29 januari 1895.

J. SAMYN, 'De geschiedenis der Socialistische Vakvereniging van de Vlasbewerkers en Bewerksters' blz. 28 en 32.

Uit een verslag van Karel Beerblock voor een internationaal tekstielkongres te Manchester in 1894 bleek dat vrouwen die hier tewerkgesteld waren vaak op 8 kinderen geen enkel kind konden in leven houden. De brutale handelswijze tegenover spinnerij- en kaarderijmeisjes zou hier tot een instelling verheven geweest zijn.

Orthografie van handen, aangetast door waterkanker, van spinster van de natte continu's.

Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging te Gent (AMSAB).

DE VLASVEZEL

Vlas is een van de alleroudste bekende tekstielvezels. In België wordt het beste en fijnste vlas voor vezelverwerking verbouwd. Het is gelig van kleur en heeft een prachtige glans. Voor het roten, waarbij men de bast laat rotten, heeft men zacht water nodig, dat door de Leie en de Schelde geleverd wordt.

Het verwerken van de vlasplant tot linnendraad vraagt veel zorg en tijd, om de sterkte en de glans van de vezel te behouden. Hij vraagt een goed omgeploegde vlakke bodem en een vochtig klimaat. Men zaait in april of mei; in drie maanden groeit de plant uit tot een hoogte van 50 cm tot 1 meter, met kleine witte of blauwe bloemen.

De vlasgaard wordt van alle soort onkruid ontdaan wanneer het vlas enkele centimeters boven de grond staat. Dit gebeurt door vrouwelijke "wiedsters".

DE VLASBEWERKING

OVER DE VLASBEWERKING

In de schuren der boeren tuimelen de vlegels slag op slag op de harde vloer, en tezelfdertijd, in alle talloze kortwoonsten, kotten en keten ploffen de braken neer op het vlas, welen de wielen der zwingelmolens en slaan de houtsnippers schuddend rond, kammen de naalden scherp en behoedzaam der hekels de vezels los en zuiver uit, en snorren tienduizenden spinnewielen, dreunen de weefstoelen zoemend zwaar : o die arme geluiden der winterdorpen, eentonig, gelijkmatig, bonzend en gonzend, vroeger en later dan het troevele licht, van gehucht tot gehucht, van streek tot streek - vrouwen en mannen, kinders en grijsaards, winter en zomer, vinden hun bezigheid en hun brood in de zware dienst van het vlas.

A. MUSSCHE, *Aan de voet van het Belfort*, blz. 111

De vlasplant wordt in augustus geoogst. De stengel wordt heel en al uit de grond getrokken om de vezel niet te beschadigen. Dit noemt men slijten. Deze stengels worden tot bossen samengebundeld en gedroogd. Het droog strovlas wordt met houten hamers geslagen, zodanig dat de zaadhozen afgeslagen en verbrijzeld worden, om de zaadjes vrij te

ken. Deze zaadjes worden gebruikt als nieuw vlas-
ad, ofwel verkocht aan olieslagerijen om er lijn-
adolie uit te persen. Dit noemt men boten.
rvolgens wordt het vlas in water gedompeld. Door
tting wordt de gomachtige stof, die zich bevindt
ssen vezel en schors vloeibaar gemaakt, dat een
ank verspreidt.

onze vlasstreken, de streek van Kortrijk, was
t rivierroten overwegend : het vlas werd in hek-
ns gelegd en met stenen vastgezet, dat in het
romend water van de Leie werd neergelaten.
t ruw geroot vlas wordt in kapellen gezet om te
ogen..
n wordt de houten bast van de vezel gebroken.
t noemt men braken.

ard trekt slijtmachine voor het vlas (1908).

meentekrediet van België, postkaarten, reeks
ortrijk, folklore nr. 6.

Man met vlasbundel.

Provinciaal Textielmuseum, Vrieselhof.

IETS OF IEMAND HEKELEN.

Deze uitdrukking, die betekent iets of iemand
spottend bekritisieren, is ontleend aan termen
uit de tekstielsector :

De *hekel* is een plank met rechtopstaande
tanden.

Bundels vlas of hennep worden hierdoor heen
geslagen om ze te zuiveren en fijnere en
zachtere vezels te verkrijgen.

Tekstiel en Taal, tentoonstelling ingericht
door het Nederlands Tekstielmuseum Tilburg,
blz. 20.

Vlashekelaars afgebeeld op schilderij van M. Morel (+ 1900), afkomstig van de vlasfabriek La Lys.

Museum voor Volkskunde, Gent

Het zwingelen verwijdt deze deeltjes. Dit gebeurde vroeger met een houten mes, daarna door een zwingelmolen, voorzien van een wiel met messen, dat met de voet werd voortgedreven. De onzuiverheden, die door het zwingelen niet werden weggenomen, verdwijnen door het kammen of hekelen, waardoor de fijnheid van het uiteindelijk linnen bepaald wordt. De korte vezels die als afval hierbij ontstaan worden tot touw verwerkt.

Wat de produktie van touwen betreft, moet ook de hennepplant vermeld worden, die nu bijna niet meer gebruikt wordt. De hennepplant kan een hoogte van 1 tot 2,50 meter bereiken en de bewerking gebeurt vrijwel op dezelfde manier als dat van het vlas. Vooral de touwslagerijen van Hamme waren bekend om hun goede kwaliteit.

OVER DE TOUWSLAGERIJEN VAN HAMME

Over de smalle, lange banen, langsheen de paaltjes die als harken tussen hun tanden het touw ophouden, stappen de vaders en oudere broers van dertien, veertien jaar in hun vodden van kleren met de zak vol hennep neerhangend over de buik, bewegen de mannen achterwaarts in traag gemeten pas en spinnen ondertussen de koord, de ganse dag, jaar in jaar uit : dat is hun hele leven, dagelijks zestien uren

lang ononderbroken achterwaarts, achterwaarts gaan op het zeelpad van niet meer dan een meter breed.

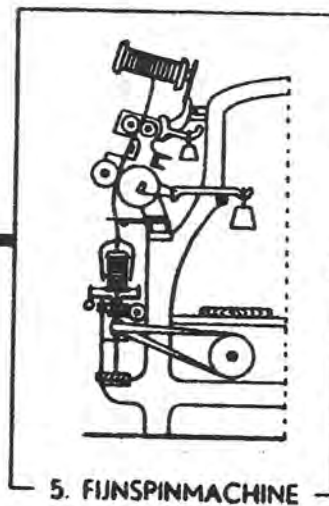
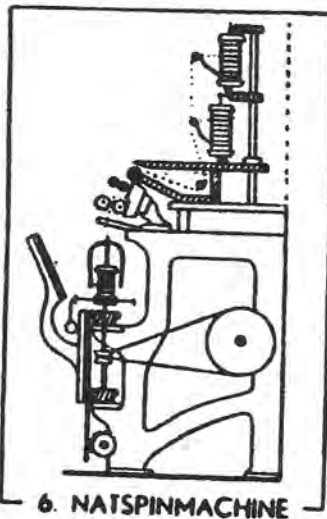
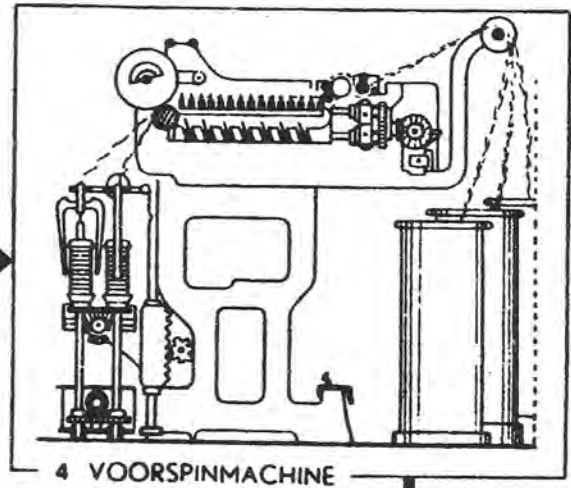
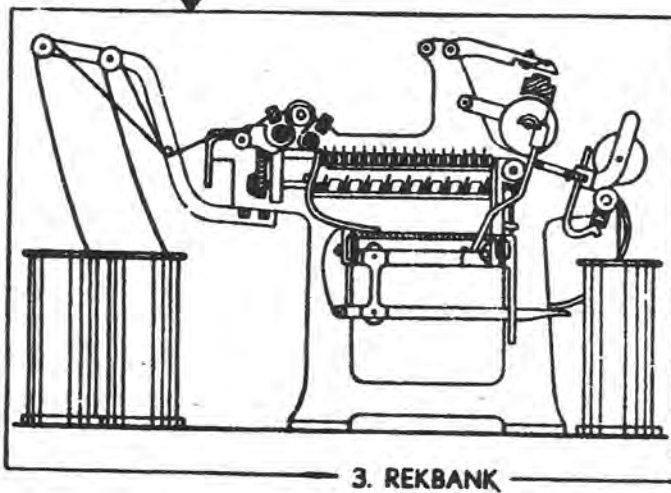
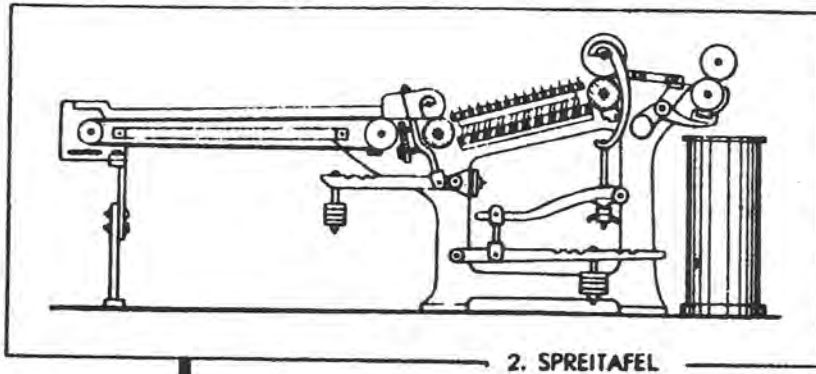
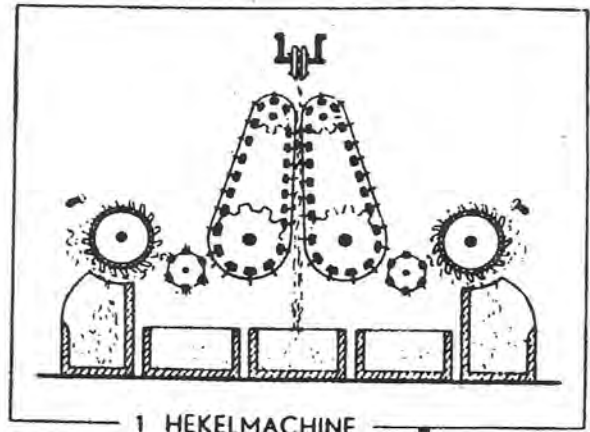
En op het einde van de weg, in een hok van wat oude ruwe planken, zit het wicht, zitten honderden wichten, verkleumd en blauwachtig uitgeslagen en zij draaien het wiel, nu met de rechterhand, dan met de linkerhand, tot zij lam zijn links en rechts. Soms valt het wieleken daarbinnen stil alsof het niet meer kon, maar de stem van de zeeldraaier op de baan schrikt hen dadelijk weer op : draaien, altijd maar draaien.

A. MUSSCHE, Aan de voet van het Belfort, BLZ. 14

Kinderen aan het werk in een touwslagerij te Hamme. Uit: J.P. ROSTENNE, Le travail a domicile en Belgique vers 1910, Brussel, 1979, p. 50.

OVERZICHT VLASSPINNERIJ

ONZE FABRIKSMEISJES.

Geen droever lot dan 't van 't tenger meisje
Dat 's morgens vroeg al optrekt naar 't fabriek,
Om dagelijks te hernemen 't zelfde reisje,
Tot 's avonds laat, zich zwoegend lam en ziek
Om den overlast van vader wat te steunen,
Wordt 't arme kind reeds vroeg ter school ontruikt,
Men kan zich om haar toekomst niet bekreunen,
En 't juk aanvaardt het, diep ter neer gedrukt.

Naar de galei, genaamd de vlasfabrieken,
Stuurt men het kind van in zijn prilste jeugd ;
Dat is de wensch der groote politieken,
Wellicht vergeet het zoo den weg der deugd
Zijn rechtsgevoel zal daar toch nooit ontwaken,
Zoo denkt mijnheer, en houdt het bij de keel ;
Toch valt weldra, men kan er staat op maken,
Ontwikkeling der vrijheid haar ten deel.

In de fabriek waar 't meisje staat te slaven,
Den ganschen dag, wordt zij dan nog bespat ;
Net als een paard dat door het slijk moet draven,
Met stof en vocht besmeurd en druipend nat.
En na het werk, wanneer zij tot verzachting
Zich wast en kuischt, wijl 't sluitings-
klokje klept,
Kleeft nog aan haar de modder der verachting,
Van hem voor wien zij pracht en rijkdom schept.

De laagste laag moet alle lasten dragen ;
Zoo in den grond, in zee als op het land ;
Een stapel hout bestaande uit vele lagen,
Drukt, door zijn vracht, gansch de onderlaag
in 't zand.
Zoo durft men ook met 't zwoegend mensdom
hand'len ;
Het draagt alleen den zwaren levenslast,
Terwijl de nietsverrichter gaat uit wand'len
En 't zweet des volks in geil genot verbrast.

K. WAERI.

Volgens de gegevens, verstrekt door de industrie-telling van 1846, telde de wolnijverheid 18 153 arbeiders waarvan 13615 in het arrondissement van Verviers tewerkgesteld waren.

Deze nijverheid bestond uit een heel gamma van bedrijven o.a. weverijen, kammerijen, spinnerijen, ververijen, wasserijen, volderijen enz. Ongeveer één derde van de werknemers bestond uit vrouwen.

De wolondernemingen in Verviers telden gemiddeld minder arbeiders dan de Gentse vlas- en katoen-fabrieken.

J.V.C., geboren te Turnhout op 3 Februari 1862 en thans nog in leven, vertelde, dat hij op de ouderdom van 6 1/2 jaar ging werken bij 'Van Genechten' voor 15 centiemmen per dag.

Tijdens de middaguren, tussen 12 en 1 uur, ging hij naar de catechismus.

Op 18 jarige leeftijd leerde hij door het volgen van avondscholezen lezen en schrijven.

Er werd gewerkt zolang er licht was.

Aangezien zijn vader wever was, en hij de oudste zoon van 9 kinderen, moest er regelmatig 's avonds thuis nog gewerkt worden.

Na beurtelings in de papiernijverheid, de weefindustrie, weer de papiernijverheid en weer de weefindustrie werkzaam geweest te zijn werd hij op 22 jaar metselaar.

Het dagelijks ontbijt bestond uit zwart brood, het middagmaal uit aardappelen en zwart brood en het avondmaal uit zwart brood en aardappelen.

's Zondags kregen zij spek. De boterhammen werden gesmeerd met vet. Zijn vader was een bekwaam wever, die volgens de normen van die tijd zijn kost goed verdienen kon. Ze bewoonden zelfs een huis met drie kamers.

Volgens het gebruik van die dagen huurden bijna alle wevers een stukje grond om hun aardappelen te winnen. Hiervoor was er natuurlijk mest nodig, daarvandaan al die mesthopen rond de arbeiders-woningen.

F.V.B., geboren 16 October 1882 te Mol, was de vierde van zes kinderen. Op elfjarige leeftijd ging hij naar de wolfabriek aldaar. Er werd gewerkt van 6 uur 's morgens tot 9 uur 's avonds.

's Middags werd een uur gerust en in de loop van de voor- en namiddag een kwartier. De eerste 14 dagen werd gratis gewerkt, nadien verdiende hij 25 centiemmen per dag. Dit loon kreeg hij zelf niet, maar moest moeder komen halen.

Deze was verplicht na ontvangst van het geld langs een speciale trap, die door een winkel naar de fabriek te verlaten.

Van eten bestond 's morgens uit zwart brood, dat moeder zelf bakte, met vet, 's middags uit aardappelen, zwart brood en soep en 's avonds uit zwart brood, aardappelen en een pap.

Maandlijks werd een varken gemest.

H. SCHOLL, de geschiedenis van de arbeiders-woning in het arrondissement Turnhout vóór 1914, blz. 50-51.

Briefhoofd met litografische afbeelding van de "plezante molen" (houten korenwindmolen), kasteel en fabrieksgebouwen van de wol- en katoenspinnerij J. Vander Aa te Sint Niklaas. In 1880 werd de molen gesloopt.

Stedelijke Bibliotheek, Sint Niklaas.

DE WOLVEZEL

Kenmerkend voor het schaap zijn de langharige vachten met een onderlaag van zachte wol, bedekt door een bovenlaag van stug haar. De keuze van het ras is afhankelijk van het doel van het schaap: goede vleesschapen geven geen goede wol en omgekeerd. Koude maakt de vezel grover en harder; te veel vocht maakt de vezel droger. De wolvezel is erg warmte-isolerend, elastisch en krullerig. Hierdoor is het gemakkelijk te spinnen. Het scheren van het schaap gebeurt in een periode dat de wol volgroeid is en het schaap niet meer te lijden heeft van de kou.

Schapenteelt komt voor in de volgende landen: Spanje en Frankrijk - hier kweekt men de eerste klas Merino-rassen - de Verenigde Staten, Zuid-Amerika, Australië, Nieuw-Zeeland, Engeland, Schotland en Ierland.

IETS OP DE KEPER BESCHOUWEN.

Deze uitdrukking, die betekent iets aandachtig bekijken of nauwkeurig onderzoeken, is ontleend aan termen uit de tekstielsector:

De keper is de schuine, duidelijk zichtbare lijn in de binding en in de stof, dikwijls verscholen onder het harige woldek van een stof.

Tekstiel en Taal, tentoonstelling ingericht door het Nederlands Tekstielmuseum Tilburg, blz. 11.

Kinderen in de wolfabrieken Peltzer-Simonis te Verviers (1884).

Musée Nationale de la Laine, Verviers

WOLBEWERKING

Bij het spinnen van wol onderscheidt men twee soorten machines, nl. die voor de kaart- en die voor de kamgarensponnerij. De eerste verwerken korte, sterke, gekrulde wol, terwijl men voor kamgarens langere en minder gegolfde wol gebruikt. Lange wol heeft minder draaiing nodig om een bepaalde vastheid te krijgen, dan korte wol, daar bij lange wol de vezels verder over elkaar heengrijpen en elkaar beter vasthouden. Alvorens de wol kan gesponnen worden, moet men het kluwen verwarde wol eerst losmaken, de materialen die in hoedanigheid en kleur verschillen vermengen en het vet gelijkmatig verdelen. Dit gebeurt in de duivelmolen.

De vezels worden verder losgemaakt en evenwijdig getrokken in de kaarderij. Zo ontstaat het voorgaren, dat tot volwaardig garen wordt gesponnen.

Ontegensprekelijk speelt water een voorname rol bij alle tekstielstoffen. De kwaliteit van het water bepaalt vooral het wassen, bleken, verven en appretieren van de stoffen. Hierbij komt het op de chemische samenstelling van het water aan, d.w.z. het mag niet teveel schadelijke bestanddelen bevatten. Het regenwater is daarom altijd het zuiverste water en het meest geschikt voor tekstiel, omdat het geen gelegenheid heeft door de cirkulatie in de lucht vreemde stoffen op te nemen. De meest nadelige bestanddelen zijn ijzer, kalk en magnesiumzouten, die een zekere hardheid aan het water geven.

Arbeiders die katoen spoelen in de Lievensbeek op den Bruul te Ronse.

Werkgroep Industriële Archeologie, Trefsender, Ronse.

Anderzijds zijn alle tekstielgrondstoffen water-aantrekkend. Zij kunnen veel meer vocht opnemen, dan de toegelaten hoeveelheid, zonder dat ze nat of vochtig aanvoelen. Dit is belangrijk omdat bij aankoop de tekstielmaterialen gewogen worden. Wanneer nu deze grondstof in een droge ruimte komt, zal een gedeelte van het vocht verdampen, waardoor men minder gewicht overhoudt, dan de faktuur aangeeft.

Zo is men internationaal overeengekomen hoeveel vocht iedere tekstielgrondstof mag bevatten. Dit vochtgehalte nu wordt bepaald door het konditioneerapparaat.

INDUSTRIALISATIE: MISGROEI

SOCIAAL - EKONOMISCHE SITUERING

In de eerste helft van de 19de eeuw kan men nog niet spreken van een eigenlijke industriële maatschappij.

Eerst moet er zich nog een proces voordoen waarin zowel de jonge burgerij als de nog heteroogeen samengestelde arbeidersmassa zich als klassen vormen.

Het overgrote deel van de bevolking leefde nog van de landbouw, de grootgrondbezitters behoorden nog tot de rijksten en machtigsten van het land en de fabrieksarbeiders waren slechts een minderheid.

Daar de ambachtelijke organisatie van de arbeid nog overwegend bleef, was het niet zo gemakkelijk arbeiders te vinden die bereid waren in de fabrieken te werken.

Vandaar dat de industriëlen aanvankelijk hoge lonen uitbetaalden.

Zij die geen werk hadden en van de bedelstaf leefden werden naderhand gedwongen naar de fabrieken te gaan.

OVER KINDERARBEID

Maar bovenal hartelijk welkom zijn de kinders uit de gestichten, de wezen, de vondelingen, door de parochies verhuurd, verkocht, in kudden van vijftig, tachtig, honderd - soms na een afspraak, dat één op de twintig een idioot mag zijn.

A. MUSSCHE, *Aan de voet van het Belfort*, blz. 74

Een hele wetgeving kwam tot stand met zware gevangenisstraffen voor landlopers en het intrekken van steun aan de behoeftigen.

Maar al gauw werd de industrie door periodieke krisissen getroffen, wat massale afdankingen tot gevolg had.

Door het overschot aan arbeidskrachten daalden de lonen aanzienlijk.

Kinder- en vrouwenarbeid, beide gekenmerkt door lage lonen, nam een uitbreiding.

OVER SPINNEN EN VROUWENARBEID

Wat zouden de wevers weven zonder onze draad, die de kracht en de schoonheid aan hun weefsel geeft?

Maar die trotsaards van onze mannen, zij maken de geschiedenis altijd en altijd in hun eentje; de zaterdagavond gaan zij alleen op stap naar hun kroegjes om er hun potten te pakken, en zo gaan zij ook alleen naar hun janklaassenkast van de wereld en laten de popen dansen, zij zwieren en tieren onder elkaar, zij spelen onder elkaar met de kaarten en de dobbelstenen van de geschiedenis, daar is voor ons geen plaats. De hele middel-eeuwen door hebben onze over- en overgrootmoeders de haren van de schapen tot draden voor de mannen gesponnen en naast de mannen geslaafd en geleden, maar gij hoort van niets anders dan van wevers en volders ondereen en tegeneen, wij tellen in heel de historie niet mee, wij zijn slechts hun huisvrouwen en wij spinnen, vanzelf zo, gelijk wij van eeuw tot eeuw moeten koken en stoppen en schuren en dweilen en hun jongens ter wereld brengen - hoe zou men daarmee de kronieken vullen, met het stille eentonige leed van de vrouwen?

A. MUSSCHE, *Aan de voet van het Belfort*, blz. 119

Voor de fabrikant waren deze arbeidskrachten goedkoper en voor het gezin verhoogden deze lonen, hoe gering ook, enigszins het inkomen.

Tot deze klasse van loontrekkenden daalden geleidelijk de boeren af, die op het platteland geen broodwinning meer hadden, en de ambachtslui, die hun traditionele wereld en hun levenswijze moesten opofferen aan de triomf van de techniek.

Pas rond 1850 zal het industrieel kapitalisme doorbreken.

Van 1857 tot 1870 was een liberaal ministerie ononderbroken aan de macht als vertegenwoordiging van de industriële burgerij.

België kende in die periode een enorme economische expansie: de nijverheid kende een hoog technisch peil en er was een overvloed aan basisgrondstoffen (steenkool en ijzer).

In deze periode werd de produktie dan ook verdriedvoudigd.

Anderzijds beschikte de burgerij zoals hoger gezegd, over een goedkoop arbeidsreserveleger.

De vrijhandel werd nu ingevoerd : alle produkten konden België tolvrij binnen.

De Belgische nijverheid, meer en meer op uitvoer gericht, werd aldus onderhevig aan de schommelingen van de buitenlandse markt en kende regelmatig terugkerende krisissen.

Vroeger waren er ook krisissen geweest, echter met een ander karakter : bij misoogsten stegen de prijzen van de levensmiddelen en was er geen geld meer voor de uitgave van industriële produkten, waardoor deze sectoren stilvielen en arbeiders afgedankt werden.

Nu werden granen ingevoerd vanuit Canada, U.S.A. en Argentinië.

Dit ging sneller en in grotere hoeveelheden dan voorheen dankzij de ontwikkeling van de scheepvaart.

Voortaan zou zich om de tien jaar een industriële crisis voordoen wegens overproductie, dit is wanneer de produktie groter is dan het aantal kopers.

De industriëlen probeerden hun produkten toch te verkopen door verlaging van de prijzen en dus ook van de produktiekosten.

Met andere woorden : de lonen van de ongeorganiseerde en machteloze arbeiders werden verlaagd.

OVER DE STAKINGEN VAN 1897 TE AALST

Voortdurend werden op de fabrieken de lonen nog meer verlaagd, en moesten de arbeiders hiervoor dan wekenlang in staking ... die ze meestal verloren, want onmiddellijk waren een groot aantal onverenigden bereid hun plaatsen in te nemen.

Na onze verenigde wevers van Haaltert en Kerkshen volgden de passementwerkers van Mere en Nieuwerkerken. Het werkte aanstekelijk : in de stad volgden de fabrieken FFR en Monckarnie.

Bij Monckarnie was de toestand echt onhoudbaar geworden, omdat er een onwettig boetesysteem bestond. De spoelmakers konden aan het einde der week meer boeten te betalen krijgen, dan dat zij een loon konden ontvangen. De stakers eisten ook dat een "werk-inspekteur" dit alles zou onderzoeken.

L.P. BOON, Pieter Daens, p. 250

OVER BOETEN AAN KINDEREN VAN DE GENTSE VLASFABRIEKEN IN 1886.

- BOTTEMAN : om in een boterham te bijten (0,25 F)
NOWAZIE : om een stokje in de hand te hebben (0,25 F)
COLPAERT : om zich te wassen 10 voor 12 (0,25 F)
PATTE : om te spreken met een ander meisje (0,25 F)
BAILLIEU : om een halve dag ziek te zijn (0,25 F)
CROMELINCK : om naar 't gemak te gaan zonder toelating (0,25)

KERKHOVE : om een borstel te nemen en te kuisen (0,25)

POPPE : om koffie te drinken (0,25)

VAN ACKER : om een snuif te vragen (0,25)

DE VOS : om uit haar molen te gaan (0,25)

LANDUYT : om te lachen (0,25)
(11 jaar)

CLAEYS : om niet op tijd in haar molen te zijn (0,10)

COSYN : omdat een klosje in de ruit vloog (0,75)

J. SAMYN, *De geschiedenis der socialistische Vakvereniging van de Vlasbewerders en -bewerksters*, blz 16.

Toch werd deze periode gekenmerkt door een algemene economische bloei, ondanks de krisissen van 1857, 1862, 1866-1867 en 1873. Omdat de Belgische economie afhankelijk was van buitenlandse konkurrentie, moest bij een prijsverlaging van bijvoorbeeld de Engelse katoennijverheid de overeenkomstige tak in België hetzelfde doen.

Het stijgen en dalen van lonen en prijzen zal het proletariaat wakkerschudden.

Terwijl vroeger de sociale beweging uitging van leden uit burgerij en middenstand, stonden nu de Gentse tekstielarbeiders als één van de eersten op om betere levensvoorwaarden te eisen.

In de jaren 1870 - 1873 doen zich afwisselend een zeer ernstige crisis en een zeer bruuske heropflakking van de economie voor.

De crisis werd veroorzaakt door de Frans-Duitse oorlog van 1870, waardoor de voor België levensnoodzakelijke afzetmarkt van Frankrijk tijdelijk verdween.

De intense maar kortstondige economische opgang van 1871 kon niet verhinderen dat in 1873 een wereldkrisis zou uitbreken die weliswaar met ups en downs zou aanhouden tot 1896.

In het jaar 1885 bereikte de Belgische economie het absolute dieptepunt van een ononderbroken beweging van dalende lonen.

OVER DE ARMOEDE EN DE KINDERSTERFTE TIJDENS DE KRISIS VAN DE JAREN 80

Het vroom dat het kraakte, maar kolen waren niet meer te koop.

Vanaf zes uur in de ochtend, het was dan nog nachtduister, werden in de fabriekswijken de kinderen de straat opgejaagd, om ofwel uit bedelen te gaan ofwel nog brandbare sintels uit de afvalbermen der fabrieken te scharten. Soms trof men op deze afvalbermen doodgevroren kinderen aan. In de Osbroeck vond men kinderen die de honger dood waren gestorven.

In de randgemeente Erembodegem werden kinderen door een wachter neergeschoten, terwijl ze vergeten veldvruchten raapten.

In de gemeenten Liederkerke en Terafene lag het sterftecijfer zo hoog, dat men een onderzoek moest instellen ...

... het bleek dat de kinderen als dieren op wat stro sliepen en zich te voeden hadden met alleen rapen.

L.P. BOON, Pieter Daens, blz. 47.

In deze periode vangt ook de crisis van de landbouw aan.

De katolieke partij, die steeds de grootste invloed uitoefende op het platteland, vond hierin een gunstig terrein in haar strijd tegen de liberalen. Van 1870 tot 1885 wisselden de liberale en katolieke ministeries mekaar dan ook af. In 1884 zullen de liberalen hun alleenheerschappij, die van 1847 tot 1870 zonder onderbreking duurde, moeten afstaan aan de katolieken, die op hun beurt tot 1914 de staat alleen zullen besturen.

Op economisch vlak zal België een periode van hoogconjunctuur beleven : ons land evolueert tot economische grootmacht met handelskontrakten in Rusland, China, Zuid-Amerika en de Kongostaat in haar bezit.

In de eerste helft van de 19e eeuw deed zich een absolute pauperisatie voor in brede lagen van de Belgische bevolking als gevolg van de definitieve doorbraak van de kapitalistische produktiewijze, die een diepgaande sociale ontwrichting tot gevolg had.

De weerslag hiervan werd gevoeld zowel op het platteland als in de steden en in deze laatste ongeacht hun specifieke economische funktie, hetzij handels- of industriestad. Dit fenomeen deed zich immers voor zowel te Antwerpen als te Gent.

In beide steden verminderde de voedselkonsumptie per hoofd, zowel wat hoeveelheid als wat kwaliteit betreft.

In Gent verminderde de broodkonsumptie met meer dan 27%.

OVER DE HONGERSNOOD VAN 1846

Wij maken ons pap van de paardenbloemen die gij tot tussen de straatstenen vindt, wij maken ons een watersoep met wat groene stukken van gestolen appels en een handvol zwarte zemelen, wij laten wat groeze van patatten koken zo zonder iets er bij - en wij vreten dat allemaal op. Wij zijn toch zeker niet beter dan schele kosters en zijn vrouw die een kindje verwacht, en die leven nu al verscheidene weken op schillen en afval van groenten, die hij haalt uit de vuilnishopen.

A. MUSSCHE, Aan de voet van het Belfort, blz. 172

Reeds van in het begin van de eeuw onderging de jonge tekstielindustrie opeenvolgende krisissen. Na de crisis van 1810-1811 in de katoenindustrie, deed zich opnieuw een ontreddering van de economie voor, als gevolg van de val van Napoleon en de inlijving bij het Noorden. Gevolg : daling van de lonen, afdankingen en hongersnood.

De overgang van de Hollandse naar de onafhankelijke Belgische staat veroorzaakte nog een groter

debacle dan in 1815. Vele fabrieken gingen failliet en de ondernemers probeerden hun schulden te drukken door de arbeiders, die overblijven, met levensmiddelen te betalen, waarvan zij de prijzen opdreven. Naast hongersnood braken in 1832 en 1833 cholera-epidemies uit. Een gemiddelde werkdag duurde 13 uur.

Een voorbeeld van de loondaling : het dagloon van wever van een Gentse katoenfabriek bedroeg in 1830 2 fr, in 1835 was dit nog maar 62 ct.

HET GEZINSBUDGET VAN EEN VLAAMSE VLASWEVER IN 1840

Wekelijkse inkomsten :

wever	per dag	1,10 BF	per week	6,60 BF
vrouw		0,45 BF		2,70 BF
2 kinderen/elk		0,30 BF		3,60 BF
				12,90 BF

Wekelijkse uitgaven :

6 broden	3,25 BF
karnemelk, bloem	1,75 BF
aardappelen (1,5 kg/dag)	1,45 BF
spek	1,25 BF
boter of vet	0,70 BF
koffie	0,55 BF
was	0,35 BF
verwarming	1,50 BF
verlichting	0,30 BF
kledij	1,60 BF
huur	1,60 BF
	13,20 BF

Dus : onvoldoende inkomsten voor de allernoodzakelijkste uitgaven, het deficit bedraagt 0,30 BF per week.

Uit : G. JACQUEMYS, *Histoire de la crise économique des Flandres de 1845 à 1850*, blz. 44.

De crisis van 1830 had ook de oude vlasnijverheid gevoelige slagen toegebracht, waarvan zij niet meer zou herstellen. Toen tussen 1835 en 1840 de mechanische vlasspinmachine werd ingevoerd om de concurrentie van Engeland tegen te gaan, begon definitief haar verval, dat een dieptepunt bereikte in 1837-1838.

OVER DE VLASKRISIS VAN 1840

De armoede is zo groot dat spinsters en wevers zelfs geen bed meer bezitten. Overal waar ik kom, tref ik ze aan rond een pot aardappelen, zonder boter of brood.

Een familievader uit Kortemark wilde niet bedelen. Toen hij na acht dagen van een boer een stuk brood kreeg, stuipte de wever ineen en stierf.

De omvang van de ellende is nog niet gekend. Vele spinsters en wevers verkopen al hun meubelen en huisraad. Pas volgend jaar zullen

we een volledig overzicht van de situatie hebben.

Van de Keere, linnenhandelaar uit Lichtervelde.

Enquête sur l'industrie linière, rapport de la commission, octobre 1841, T.2. no 4367.

De jonge burgerij kon haar ogen niet meer sluiten voor de ellende van de arbeiders. In 1843 stelden de dokters Mareska en Heyman in opdracht van de regering Nothomb dan ook een onderzoek in naar de arbeids- en levensomstandigheden van de Gentse katoenarbeiders. We vinden er belangrijke informatie over o.m. de huisvesting, de lonen, de voedselconsumptie en de arbeidsduur.

Algemeen is het zo dat de woonsituatie slechter wordt naarmate het aantal fabrieken snel toeneemt. De woning was niet eens meer een verblijfplaats voor de arbeider, maar alleen nog een slaappleats. De belangrijke oorzaak van deze veranderde levenswijze was de voortdurend langer wordende werktijd: in de Gentse fabrieken beliepen de arbeidsdagen gemiddeld 12 tot 14 uur.

Ook de verlenging van de werktijd werd over het algemeen in die tijd ideologisch gerechtvaardigd, nl. zo dat elk vrij uur door de arbeiders zou gebruikt worden voor immorele doeleinden.

In de eerste periode van de industrialisatie was de bepalende faktor voor de levenswijze van de arbeiders de lengte van de werktijd. Immers, mensen die met inbegrip van de werkonderbrekingen en de tijd van en naar de fabriek 13 tot 18 uur in beslag genomen worden door hun werk, hebben geen tijd noch kracht om zich te organiseren, te ontwikkelen, te ageren, of aan een gemeenschappelijk cultureel leven deel te nemen.

Indien de woning alleen nog slaappleats is, indien de werktijd de gehele dag in beslag neemt en de reële lonen dalen is het wellicht niet verwonderlijk dat een groot gedeelte van de arbeiders moreel degenerereert, zijn aards geluk in de alcohol zoekt en meer en meer in onwetendheid verkommert!

Om terug te komen tot het rapport van Mareska en Heyman, hieruit bleek verder dat de tekstielarbeiders maar een karig loon kregen, waarbinnen grote verschillen bestonden naargelang het soort werk. Wevers, draadmakers en garenspoelsters bijvoorbeeld hadden een veel lager loon dan wevers en spinners. Mareska en Heyman gaven ook arbeidersbudgetten. Deze gaven een beeld van uitgaven en inkomsten en sloten steeds met een deficit.

Het rapport deed het voorstel aan de burgerij de kinderarbeid tot 12 uur te beperken en tot 12 jaar verplicht onderwijs te verstrekken, en ook toezicht te houden op de hygiëne in de werkhuizen en woningen. Het bleef echter bij dode letter.

Wel zal de regering in 1846 een industriële telling organiseren, waaruit de armoede van de arbeidersbevolking eens te meer blijkt.

In 1846 deed zich een zware economische crisis voor, die overal in het land een catastrofe zou teweeg brengen, maar die vooral de vlasnijverheid dodelijk sloeg.

Wanneer de bevolking toenam, kon men steeds minder werk verschaffen. De meeste vlasbewerkingen waren werkzaam op het platteland, waar zij thuis werkten voor rekening van een fabrikant.

In de winter van 1844 was de tarwe-oogst vernietigd door vorst en in de lente van 1845 had men op grootse schaal aardappelbeplantingen verricht. In juli verscheen in Vlaanderen een epidemie, die bijna de hele aardappeloogst aantastte; op stengels en wortels verschenen zwarte plekken, die de aardappelknol deden rotten, wat dan weer een enorme stank verspreidde. Deze epidemie breidde zich met een enorme snelheid uit van België naar Nederland, Frankrijk, Engeland en Duitsland.

Zo ver als uw ogen dragen, waar gij u wendt en keert, uw eigen velden en de velden der anderen, alles is spookachtig zwart gebrand, de stengels staan zwart, het loof hangt zwart... (...)

En over die zwarte wildernissen kruipen de boeren op handen en knieën rond en zij graven en delven, uitzinnig, maar struik na struik is leeggeroofd, er blijft bijna niets meer over, geen tiende van de verwachte oogst.

Van de vierhonderd tachtig miljoen kilo aardappels die wij zo gewoonlijk binnenhalen, vinden wij er nu slechts een veertig miljoen.

A. MUSSCHE, Aan de voet van het Belfort, blz. 168
blz. 169

Mareska en Heyman publiceerden opnieuw een rapport, dat dateert van 30 september 1845. Hierin werd uitdrukkelijk gesteld dat aardappelen bijna uitsluitend de voeding van de hele arbeidersbevolking uitmaakten.

De aardappelprijzen stegen onmiddellijk en daardoor de prijzen van de andere voedingsmiddelen. In 1846 mislukte de oogst van de rogge. De hongersnood was massaal.

Toch deed zich van 1846 tot 1876 een langzame stijging van de reële lonen voor. Het jaar 1876 werd dan weer het begin van een krisisperiode. De langzame stijging van de levensstandaard beliet niet dat de tekstielarbeiders tot de behoeftige categorie van arbeiders bleven behoren. In zijn onderzoek naar de voedingskosten in 1853 besloot de socioloog Ducpetiaux dat alleen de meest "begoede" arbeiders in een betere materiële toestand verkeerden dan een gewone gevangene.

"De paarden van de tram werken 6 uren, de gevangenen 9 en onze werklieden 12 uren."

Opschrift meegedragen in betoging van 1 mei 1893 te Gent.

In elk budget bestaat een zekere rangorde in de voedingsmiddelen, te beginnen bij de onontbeerlijkste. Deze rangorde was gewoonlijk: brood, vet, aardappelen, groenten, rundsvlees, eieren, gevogelte, boter, fruit.

Naargelang deze rangorde naar achter schuift, verbetert de materiële toestand. Dit ging echter heel langzaam en eigenlijk niet vóór het einde van de 19e eeuw: in het midden van de 19e eeuw moesten de arbeiders schulden maken om rond te komen en konden zich dan nog niet voldoende voeden.

Anderzijds was de huurprijs van de woningen vrij laag, maar de ruimte en de gezondheidscriteria waren beneden alle peil. Van 1845 tot 1865 bleef de huurprijs te Gent vrijwel konstant, maar verdubbelde tussen 1865 en 1885. De slechte behuizing en de overbevolking werkte verspreiding van epidemies in de hand.

In 1873 wees een onderzoek uit dat het beroep van katoenwever of spinner schadelijker was voor de gezondheid dan het werk van een mijnwerker of van een metaalarbeider. Terwijl bij hen de tuberculose erg veel voorkwam, was de arbeid er minder zwaar dan in de mijnen.

OVER DE FABRIEKEN

In de katoenfabrieken zeven overal pluisjes rond en sluipen mee binnen op het hijgen der adems, in de metaalfabrieken springen bij 't slijpen scherpgetande metaalstofjes af en knagen aan de longen, in de vlasspinnerijen wasemt de lucht oververhit en druipend nat. Daar krioelen zij, dicht opeen, te midden van het lawaai der machines en hun stof en hun olie en hun eigen zweet, van vijf uur 's ochtends tot negen uur, elf uur 's avonds.

A. MUSSCHE, Aan de voet van het Belfort, blz. 75

Ondanks de schadelijke invloed van de katoenbewerking was de algemene hygiënische toestand er toch opmerkelijk beter dan in de Gentse vlasfabrieken (zie hiervoor ook het hoofdstuk over de vlasnijverheid).

Aanklachten hierover bereikten de publieke opinie slechts vanaf de jaren '80, toen de vakbeweging al min of meer georganiseerd was.

OVER DE VROUWEN EN KINDEREN VAN DE VLASFABRIEKEN

En de vrouwen en de kinders van 't vlas, zij vinden dat alles zo erg niet, zij weten het al vroeg dat een vrouw een stuk wild is en dat de mannen beesten zijn, en de vloeken die horen zij niet meer; er is maar iets waarvoor zij beven, tot de laatste minuut hier zullen beven, en dat zijn de zwarte kaders, de dreigende zwarte lijsten waar een hand hun armzalige namen op schrijft voor de minste nietigheid, en dan moeten zij boete betalen, van hun hongerloon boete betalen: Botteman om in een boterham te bijten, Poppe om koffie te drinken, Van Acker om een snuif te vragen, Patte om te spreken met een ander meisje, Baillieu om een halve dag ziek te zijn en die kleine nietdeug van Landuyt omdat hij gelachen heeft - al is hij maar een jaar of elf, men moet ze van jongsbeen af dressereren in de goede zeden van de fabriek-.

A. MUSSCHE, Aan de voet van het Belfort, blz. 155

SPINSTERS VAN DE VLASFABRIEK.

Wij spinsters van de vlasfabriek horen ons dikwijls door 't publiek met recht beklagen. En moest g'ons hier aan 't werk zien van vroeg tot laat aan het machien, ge zoudt het smaden. Den baas die pronkt gelijk ne god, hij die de schuld draagt van ons lot, hij doet ons buigen onder de arbeidswet zo snood, die ons naar geest en leden doodt, ik kan 't getuigen.

Wij spinsters van de vlasfabriek zijn dikwijls kreupel, bleek en ziek, we zijn maar slaven. Door den bedorven lucht belast en door den kanker aangetast en vroeg begraven. We krijgen nooit een blozend kind, zijn ziel is weg nog voor 't bemint. En blijft het leven dan is het meestal niet voor lang, en d' arme moeder ziet het bang stillekens kreveren.

Wij spinsters van de vlasfabriek, zo opgejaagd door 't mechaniek doen handel bloeien. Wij zorgen voor de grote winst, toch zien w' ons bazen eensgezind ons loon besnoeien. Maar gij die staat al aan ons zij, gooit mee omver die tirrannij, helpt ons bevrijden. Blijft niet alleen in het verzet, verbreekt met ons die valse wet, we zullen strijden.

tekst : traditioneel
muziek : W. Van de Velde

In de natte kontinuzalen van de vlasspinnerijen bestond er in 1884 nog geen mechanische luchtverversing. Het spinnen met warm water veroorzaakte een hitte die tot 49° beliep. Pas in 1902 verrichtte het ministerie van Nijverheid en Arbeid een onderzoek naar de situatie in de fabrieken. Rond deze tijd zouden "reeds" spatborden als bescherming tegen het water en ventilators in de kaarderijen zijn aangebracht. Het aantal vrouwen, die er op reeds jeugdige leeftijd begonnen te werken, was beduidend groter dan het aantal mannen: 47% vrouwen tegen 13% mannen. In 1903 werd dan een wet op de arbeidsongevallen gestemd, waardoor voortaan de schade van werkongevallen door de patroon moest vergoed worden. Deze wet bracht nochtans niet alle voordelen, omdat de verzekeringsbijdrage van de arbeiders enorm hoog was.

DE MARTELARESSEN DER CONTINUES.

Wie in de continues den voet nog nimmer zette,
Geeft zich geen denkbeeld, neen, hoe alles
steeds daar was.

Bij 't raderwerk dat reeds zoo menig' hand
verplette
Verpest u nog den geur, den damp van 't kokend
vlas.

Stelt u eens voor den geest 't geruisch der
mekanieken,
Het water, damp en geur, en g'hebt een klein
gedacht
Wat groot gevaar er ligt in onze vlasfabrieken,
Hoe menige jonge maagd ten grave werd gebracht
(bis).

Het zijn de continues die goud steeds moeten
scheppen
Voor hem die, ver van daar, in sierlijken salon,
In zijnen zetel ligt. Geen woordje moogt gij
reppen,
Die immer met uw zweet fortuinen voor hem won'.
Al 't werk gebeurt daar staag, ja, onverpoosd
al draaien,
't Is enkel in den nood dat men eens stille legt :
" Een meisje ingedraaid ! " dat hoort men dikwijls
kraaien
" 't Is weeral 't zelfde spel " meer wordt er niet
gezegd (bis).

Geen halfuur op een dag hebben zij rust, de
kinderen,
Die dan op 't eind der week ontvangen vijf,
zes frank,
Waarvan mijnheer dan nog het loon tracht te
vermindren,
Door boeten onverdiend, ziedaar des rijken dank.
Wij vragen het aan elk rechtvaardig menschenharte :
Is zulks genoeg om uw behoeften te voldoen ?
Misdadigers in 't gevang die lijden minder smarte
En krijgen voor hun werk het dagelijksch rantsoen
(bis).

Waarom langzamerhand te worden doodgemarteld,
Door 't schaamteloze ras der rentestrijkerskliek?
Heeft 't lang genoeg geduurd, dat ge als de paling
spartelt
Tusschen der gierenklauw, o slaven der fabriek?
Op vlasbewerker, op ! vereenigt uwe krachten !
Neen, geen lamlendigheid, maar moed in onzen strijd
Laat ons dan onversaagd en fier het juk verachten,
Vereenigt U met speed, 't is meer dan hoogen tijd
(bis).

K. WAERT.

ARBEIDERSBUDGETTEN

Op basis van de Belgische arbeidersbudgetten,
verzameld onder meer door de Belgische socioloog
E. DUCPETIAUX (1804-1868), kwam de Duitser ENGEL
tot het besluit dat de som besteed aan voedsel
steeg, naargelang het inkomen daalde.

De wet van ENGEL luidt dat een laag inkomen in
verhouding grotere uitgaven voor voedsel tot
gevolg heeft en dat hoge inkomens een kleinere
uitgave geeft voor voeding en grotere voor
luksegoederen en ontspanning.

Uit een vergelijking tussen budgetten van
arbeidersgezinnen van verschillende periodes
blijkt dat men in het midden van de 19de eeuw
bijna al zijn inkomsten uitgaf aan het kopen
van brood, terwijl op het einde van de 19de eeuw
vlees meer en meer aangekocht werd.

Een andere tendens ging hiermee gepaard : de
totale uitgaven voor voeding namen in verhouding
tot andere uitgaven af. Deze evolutie wijst op
een verhoging van de levensstandaard. Dit
betekent niets meer dat pas rond de eeuwwisseling
voor de arbeiders een periode van menswaardiger
bestaan aanbrak.

Hierna volgen zes huishouduitgaven van arbeiders-
families in de 19de en begin 20ste eeuw, waarvan
het gezinshoofd in de textielsector tewerkgesteld
was. Ze zijn verzameld en van een percentberekening
voorzien door G. AVONDT en P. SCHOLIER, *De Gentse
textielarbeiders in de 19de en 20ste eeuw, dossier
5 : Gentse prijzen, huishuren en budgetonderzoeken
in de 19de en 20ste eeuw, Brussel, 1977, pp.153-172*

Binnengezicht Gents beluik, einde 19de eeuw.

Privé-verzameling, Gent

Budgetonderzoek in 1841

Beroep gezinshoofd : vlaswever
 loon : 6,60 fr/week
 totaal inkomen : 11,70 fr/week
 gezinssamenstelling : vader, moeder, 3 kinderen
 woonplaats : -
 periode : 1 jaar

voeding	363,48 fr	57,5 %
huur	90,- fr	14,3 %
kleding	107,85 fr	17,0 %
was	22,50 fr	3,5 %
verwarming	40,- fr	6,3 %
verlichting	8,32 fr	1,3 %
totaal	631,95 fr	100,0

verdeling voeding (wekelijks) :

brood		
rogge	1,65 fr	23,6 %
tarwe	0,40 fr	5,7 %
aardappelen	1,44 fr	20,6 %
meel	0,30 fr	4,3 %
boter of vet	1,60 fr	22,9 %
karnemelk	0,30 fr	4,3 %
spek	0,50 fr	7,1 %
zout, peper en azijn	0,30 fr	4,3 %
koffie	0,50 fr	7,1 %
totaal	6,99 fr	100,0

Ministère de l'Intérieur, Enquête sur l'industrie linière, Bruxelles, 1841, n° 383

Budgetonderzoek in 1845

Beroep gezinshoofd : katoenarbeider
 loon : -
 totaal inkomen : -
 gezinssamenstelling : vader, moeder, 4 kinderen
 woonplaats : Gent
 periode : 1 week

brood	4,62 fr	32,3 %
aardappelen	2,24 fr	15,7 %
boter	2,38 fr	16,7 %
koffie	0,35 fr	2,5 %
chichorei	0,21 fr	1,5 %
melk	0,21 fr	1,5 %
zout	0,14 fr	1,0 %
peper	0,03 fr	0,2 %
azijn	0,14 fr	1,0 %
karnemelk	0,16 fr	1,1 %
rijst	0,24 fr	1,6 %
meel	0,08 fr	0,5 %
ajuin	0,08 fr	0,5 %
kleding	0,80 fr	5,6 %
verlichting	1,00 fr	7,0 %
verwarming		
zeep	0,22 fr	1,5 %
stijfsel	0,11 fr	0,7 %
huur	1,27 fr	8,9 %
totaal	14,28 fr	100,0

J.MARESKA, J.HEYMAN, Enquête sur le travail et la condition physique et morale des ouvriers employés dans les manufactures de coton à Gand, in : Annales de la Soc.de Médecine de Gand, Gand, 1845 p.105.

Budgetonderzoek in 1853

Beroep gezinshoofd : wever
 loon : 325,0 fr
 totaal inkomen : 505,5 fr
 gezinssamenstelling : -
 woonplaats : arrondissement St.Niklaas
 periode : 1 jaar

brood		
tarwe	109,2 fr	36,4 %
rogge	74,9 fr	
aardappelen	78,0 fr	15,4 %
vlees	-	0
melk/vis/eieren	20,3 fr	4,0 %
boter/olie/vet	20,8 fr	4,1 %
kruiden, zout	6,2 fr	1,2 %
koffie/tee/cichorei	23,4 fr	4,6 %
bier/wijn	-	0
huur	52,0 fr	10,3 %
kleding	33,3 fr	6,6 %
beddegoed	5,2 fr	1,0 %
verwarming	26,0 fr	5,1 %
verlichting	15,6 fr	3,1 %
was	13,0 fr	2,6 %
beroepsonkosten	10,4 fr	2,0 %
morele/relig./intel.behoeften	9,3 fr	1,9 %
luxeuitlegaven	7,8 fr	1,5 %

totaal 505,4 100,0

E..DUCPETIAUX, Budgets économiques des classes ouvrières en Belgique, in : Bull. Commis.cent. statistique, t.VI, 1855, pp.261-440

Budgetonderzoek in 1888

Beroep gezinshoofd : haspelaar
 loon : -
 totaal inkomen : -
 gezinssamenstelling : vader, moeder, 4 kinderen
 woonplaats : Gent ?
 periode : 1 week

brood	4,90 fr	24,8 %
boter	1,40 fr	7,0 %
koffie	0,65 fr	3,3 %
cichorei	0,09 fr	0,5 %
aardappelen	1,44 fr	7,2 %
groenten	0,80 fr	4,0 %
azijn	0,20 fr	1,0 %
kruiden	0,35 fr	1,7 %
vet	0,50 fr	2,5 %
rijst	0,36 fr	1,8 %
bloem	0,36 fr	1,8 %
suiker	0,40 fr	2,0 %
huur	3,00 fr	15,1 %
kleding	0,80 fr	4,0 %
verwarming	1,09 fr	5,5 %
verlichting	0,34 fr	1,7 %
was	0,83 fr	4,1 %
varia (ontspanning, lidgeld, krant...)	2,29 fr	11,5 %
totaal	19,80 fr	100,0

J.SAMYN, Geschiedenis der socialistische vakvereniging, Gent, 1925, p.21

Budgetonderzoek in 1897

Beroep gezinshoofd : tekstielarbeider
 loon : -
 totaal inkomen : -
 gezinssamenstelling : vader, moeder, 4 kinderen
 woonplaats : Roeselare
 periode : 1 maand

aardappelen	6,00 fr	8,3 %
brood	19,60 fr	27,0 %
boter	8,52 fr	11,7 %
koffie	1,20 fr	1,6 %
suikerwaren	0,72 fr	1,0 %
melk	4,20 fr	5,8 %
karnemelk	1,00 fr	1,4 %
rijst	0,60 fr	0,8 %
bloem	0,56 fr	0,7 %
groenten	0,90 fr	1,2 %
vlees	2,80 fr	3,8 %
vis	1,20 fr	1,6 %

verwarming en verlichting	9,35 fr	12,9 %
huur	6,50 fr	9,0 %
zeep	1,68 fr	2,3 %
onderhoud huis	0,85 fr	1,2 %
morele/relig./intel.behoeften	0,42 fr	0,6 %
drank	2,00 fr	2,7 %
tabak	0,40 fr	0,5 %
kleding	3,96	5,5 %

totaal 72,46 fr 100,0

S.H.SCHOLL, Bijdrage tot de geschiedenis der Gentse arbeidersbeweging, Dl.1, 1815-1875, Brussel, 1957, p. 41

Budgetonderzoek in 1908

Beroep gezinshoofd : fabrieksarbeider
 loon : 68,09 fr/maand
 totaal inkomen : -
 gezinssamenstelling : -
 woonplaats : Gent
 periode : 1 maand

voeding	48,64 fr	68,1 %
huur	9,34 fr	13,1 %
verwarming en verlichting	6,19 fr	8,6 %
kleding	1,47 fr	2,0 %
lidgelden	3,04 fr	4,2 %
morele/relig./intel.behoeften	0,73 fr	1,0 %
was	1,99 fr	2,8 %
totaal	71,40 fr	100,0

B.SEEBOHM ROWNTREE, Land and labour, lessons from Belgium, London 1910, p. 348

SOCIALE ON-ZEKERHEID

In de negentiende eeuwse maatschappij gold lange tijd de ijzeren wet dat armoede moest gestraft worden.

Van sociale zekerheid, gewaarborgd door de overheid, was er geen sprake.

Pas op het einde van de jaren veertig werd een poging gedaan om de economische ongelijkheid ongedaan te maken door aan de armen zekere sociale voordelen te geven.

Dit gebeurde onder de homogeen liberale regering van Rogier die in die tijd nog sociaal bewogen was (1847).

Deze sociale belangstelling vond natuurlijk ook zijn oorzaak in de zware economische crisis met hongersnood die sinds 1845 woedde en die in 1848 - 1849 tot sociale onrust leidde.

In 1850 richtte de regering de Lijfrentekas op, waardoor de spaarder voor zijn eigen pensioen moest blijven zorgen, maar de staat zou voortaan borg staan voor de rente. Vanaf 1851 zouden ook de mutualiteiten, de eerste arbeidsverenigingen, door de staat erkend worden, weliswaar onder bepaalde voorwaarden.

Naast de economische ongelijkheid, was ook de juridische ongelijkheid hemeltergend. Volgens cijfers medegedeeld door J. DAUBY werden er van 1830 tot 1860, 1.600 arbeiders door het gerecht vervolgd uit hoofde van werkstakingen. 946 hiervan liepen gevangenisstraffen op en 149 moesten boete betalen.

In diezelfde periode werd geen enkel patroon vervolgd voor overtreding van het koalitieverbod. Dit koalitieverbod bestond reeds sinds de Franse revolutie (*Wet Le Chapelier*), maar werd in de eerste jaren na 1830 feitelijk terug ingevoerd. Het hield in dat dragers van dezelfde economische belangen geen gemeenschappelijk overleg mochten plegen om hun werkvoorwaarden te veranderen en gold theoretisch zowel voor patroons als voor werknemers.

Hiermee hield deze repressieve wetgeving t.o.v. de arbeidersmassa nog niet op.

Artikel 1781 van het burgerlijk wetboek bepaalde dat bij iedere betwisting omtrent het bedrag of de uitbetaling van het loon, de baas automatisch gelijk kreeg.

Het verplicht werkmansboekje, dat ook een produkt van het regime van Napoleon was, werd in 1840 eerst voor de arbeiders van de mijnen en de metaal weer ingevoerd.

In 1845 werd deze verplichting uitgebreid tot alle fabrieksarbeiders.

In dit boekje werd genoteerd waar, bij wie en wanneer de arbeider gewerkt had.

Hij kreeg het pas terug als hij van een patroon weging.

Deze laatste kon echter de teruggave weigeren of uitstellen en zo de houder hiervan beroven van zijn werk.

Ook had de patroon het recht een beoordeling in het boekje te schrijven.

Bij de vorming van de eerste arbeidersorganisaties (1857 - 1860) speelden de Gentse tekstielarbeiders een doorslaggevende rol.

Hun activisme en hun strijd lust werd vele malen op proef gesteld door de toepassing van deze bestaande repressieve strafwetgeving, die de patroon onvoorwaardelijk in het gelijk stelde.

Het ligt dan ook voor de hand dat de eerste georganiseerde arbeidersakties zullen gericht zijn op de afschaffing van dergelijke wetten.

De strijd wierp vruchten af : in 1866 afschaffing van het werkboekje en van artikel 1781 van het wetboek.

Kinderen in de wolfabrieken Peltzer-Simonis te Verviers (1884).

Musée Nationale de la Laine, Verviers

Kinderen in Gentse spinnerij.

Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging, Gent.

Ondanks deze vooruitgang bleef België rond 1885 het meest achterlijke industriële land inzake arbeidswetgeving.

De afgeschafte koalitiewet werd meteen vervangen door een andere wet die stakers zwaar bestrafte wanneer dezen werkwilligen van de arbeid zouden afhouden.

In 1892 werd dit artikel zelfs nog verzwaard : de nieuwe formulering maakte elke bewijsvoering overbodig.

Anderzijds werd de wet op de kinderarbeid pas in 1889, na jaren heftige discussies, gestemd. Hierdoor mochten kinderen tussen 12 en 16 en de meisjes tussen 12 en 21 jaar, niet meer dan 12 uur arbeid per dag verrichten.

Ook werd het zogenaamd trucksysteem -het uitbetalen van de lonen in natura- pas in 1887 afgeschaft.

Ziet gij die arme kleinen
van in de lentetijd
hun levenskracht verkwijnen
door slaafs en arbeid ?
Zo jong en reeds ontstolen
ontrukt aan moeders schoot,
wordt de fabriek hun schole,
hun loopbaan tot de dood.

)
) bis

Aanschouw hen, dor en moede
met mat en bleek gezicht.
D' ellend' en d'armoede
heeft hen reeds afgericht
om altoos tot machienen
voor elke luiaardsgril,
te kruipen en en te dienen
te buigen voor hun wil.

)
) bis

Waarom, o fabrikanten
die goud met hopen wint,
en gij, representanten
die wetten weeft en spint,
laat gij die jonge telgen
bij stoom en mechaniek
naar lijf en geest verdelgen,
verbeesten in 't fabriek?

)
) bis

En gij die van de morgen,
en altoos, onverpoosd,
moet wroeten, zwoegen, zorgen,
wanneer zult gij uw kroost,
o, werkers, eens ontrukken
aan d'helse tiranni
van hen die u verdrukken,
en maakt g' uw kindren vrij.

)
) bis

tekst : traditioneel
muziek : traditioneel

Ziet die kleine gaan ten arbeid
Van zes ure 's morgens vroeg,
Immer met den slaap in de oogen,
Waar zij dikwijls over kloeg.
't Meisje is nauwelijks twaalf jaren,
En voor 't karig hongerloon
Zwoegt het dagelijks twaalf uren
Voor een gierige patroon.

)
)bis

Tot verzet en tot ontspanning
Ziet het kind den ganschen dag
Niets dan ruwe, dikke muren,
Ruiten waar men nooit door zag.
Voorts, dat steeds vervelend draaien,
Slaan van riemen, rad en wiel :
Neen, geen wonder dat reeds menig
Tenger meisje in stuipen viel.

)bis

Dikwijls in het kwartje schoftijd
-Wat vervliegt die stond toch snel-
Zagen wij met bloedend harte
't Kind ontruikt aan 't lustig spel.
Voortgezweept om weer te slaven,
't Drooge brood nog in den mond ;
Wijl de kleine des bestuurders
Zich verlustigt met haar hond.

)bis

Bij gebrek aan moederzorgen
Wordt het onervaren kind,
Dat bij 't eindelooze zwoegen
Voor mijnheer millioenen wint.
Op den hoop toe uitgescholden,
Wreed beleedigd, ja nog meer ;
Hoe het somtijds wordt mishandeld
Neen, dat schijf ik hier niet neer.

)bis

Volgt het voorbeeld der verdrukkers,
Weest vereenigd, onvermoeid,
Allen wien nog onverbasterd
Werkersbloed door de ad'ren vloeit.
De vereenigden zijn machtig,
Eendracht maakt ons kloek en sterk.
Zoo verkrijgen wij, wees zeker,
Allen welstand door het werk.

)
)bis

En gij, Moeders, helpt ons mede
't Heil betrachten van uw kroost,
Dat het spoedig uit de klauwen
Der tirannen zij verlost.
In ons midden zal het leeren
Hoe men met vereende kracht
Alle juk weet af te schudden
Onder welk men ons versmacht.

)bis

53

STADSONTWIKKELING EN HUISVESTING

Fabrieken

Hier bespreken we de stadsontwikkeling en arbeids-huisvesting van Gent, als prototype van een 19e eeuwse tekstielindustriestad.

Het begin van industriële ontwikkeling op het einde van de 18e eeuw en de daarmee gepaard gaande bouw van 'fabrieken', trok de bevolking van buiten de vestingsmuren aan. De eerste fabrieken en werkhuizen werden gebouwd in de stadskern en vooral rond de toen bijna onteigende vestingsgordel uit de 16e eeuw. "Genationaliseerde" gebouwen onder het Franse regime, zoals kloosters en kastelen, konden goedkoop opgekocht worden. Zij werden vervolgens aan hun nieuwe functie aangepast. Zo werd de 17e eeuwse kerk van het Kartuizerklooster in drie verdiepingen verdeeld. Na het faillissement van Bauwens werden de gebouwen in 1817 eigendom van de gebroeders Bossaert, katoenfabrikanten.

Andere leegstaande gebouwen, zoals het Prinsenhof (de katoendrukkerij Van den Broeke-Grenier en de katoenspinnerij Cappaert-Coppens), het Gravensteen (de katoenspinnerij Heyndrinckx) en het klooster van de Augustijnen op Den Briel (katoenfabriek De Vos), deden dienst als fabriek. Op de binnenplaats en tegen de buitengevel van het Gravensteen werden arbeidershuisjes opgericht, en in het donjon werden machines geplaatst. Pas circa 1884 werden zij verwijderd.

Door het graven van het kanaal Gent-Terneuzen en het ontstaan van een handelsdok (1825-1828) begon men de fabrieken in de buurt van de nieuwe waterwegen te bouwen.

De katoenindustriële Voortman waren de eersten die het plan opvatten een afzonderlijk konstruktie-atelier te bouwen waar machines voor de plaatselijke katoenindustrie konden vervaardigd worden.

Na een mislukte poging, werd dit plan met succes uitgevoerd door HUYTTENS-KERREMANS.

De N.V. Phoenix die in 1826 werd opgericht, lag aan de basis van de metaalverwerkende nijverheid te Gent.

In 1838 werden de grote mechanische vlasspinnerijen opgericht: *La Linière Gantoise* en *la Lys*, deze laatste op de plaats van de oude fabriek van Clemmen.

Namen van grote katoenfirma's waren *Lousbergs*, opgericht in 1829 en *De Hemptinne*, opgericht in 1862.

In 1799 ontstond de katoendrukkerij *François de Smet*, de latere katoenfabriek *La Louisiana*.

- Nog nie, menier de preizedent ! Loat ons nog 'n beitse wachten op de 'Louiziana !
De voorzitter, door de onderbreking uit zijn rede geslagen, keek verbaasd op naar de gaanderij vanwaar de stem geklonken had, zag daar een man, rechtstaande, in arbeidskleren.
(...)

'Louisiana' was de naam van de grote Gentse katoenspinnerij, waar over de vierduizend arbeiders in werkten.

Zij was een symbool van machtig kapitalistisch, collectivisme, en tevens de bakermat van de grote arbeiderscoöperatieën.

Daar ook braken doorgaans het eerst die kolossale werkstakingen uit, welke, zich uitbreidend tot de andere fabrieken, die optochten van twintig, dertigduizend strikers tegelijk op de been brachten: vervaarlijke optochten, met rode vlaggen en revolutionaire cartels, met de 'Marseillaise' als strijdzang en het 'Mort au capitalisme!' als leus; optochten, waarvoor de magazijnen in allerhaast hun ramen, en de rijke burgers sidderend hun deuren sloten, terwijl honderden politieagenten, met getrokken sabel de stoet encadrerend, met de manifestanten meegingen, zonder de revolutionaire zangen te durven verbieden, zonder de rode vlaggen en onheilspellende cartels te durven wegnemen. Daar was het, eindelijk, dat de afschuwelijke slachterijen hadden plaatsgehad; dat de troepen, op een gegeven ogenblik achter de uit elkaar gerukte hekkens verschanst, in een uiterste poging tot verdediging van de fabriek, welke de mutiers in brand wilden steken, met hun geweren hadden geschoten, eerst in de lucht, onder wild hoon-geschreeuw en spotgelach, dan op het volk zelf, meer dan veertig doden en gekwetten, waaronder een aantal vrouwen en kinderen, neervellend. Zo had 'Louisiana' een wijdbekende faam van revolutionaire wreedheid en martelaarschap gekregen, en geen heftige volksbeweging werd zonder de solidaire medewerking van haar vierduizend arbeiders op touw gezet.

C. BUYSSE, *Een leeuw van Vlaanderen*, blz. 947

De fabriek Texas was reeds vroeg, in 1826, ontstaan als N.V. van Abraham Voortman (1790) en François De Vos (1790).

Naast hun functionele stijl zonder veel ornamentiek, was het eigene aan deze grote konstrukties dat zij niet tegen elkaar waren aangebouwd.

De oprichting van het kompleks gebeurde immers niet in één keer, maar was afhankelijk van de ontwikkeling van het bedrijf.

Anderzijds probeerde men aldus de totale vernieling door brand tegen te gaan.

Deze aanleg ziet men bij de fabriek van Clemmen (1777) en van Lousbergs op de Reep (vóór 1829). De gevel van deze laatste fabriek was duidelijk beïnvloed door de Empiretijd: rondbogen bij de benedenverdieping en het gebruik van fijn lijstwerk.

Andere fabrieksgebouwen werden zeer zakelijk opgevat: het verdwenen hoofdgebouw van *La Lys* (1838) en de nog bestaande fabriek van *De Hemptinne* bij het Rabot (1862).

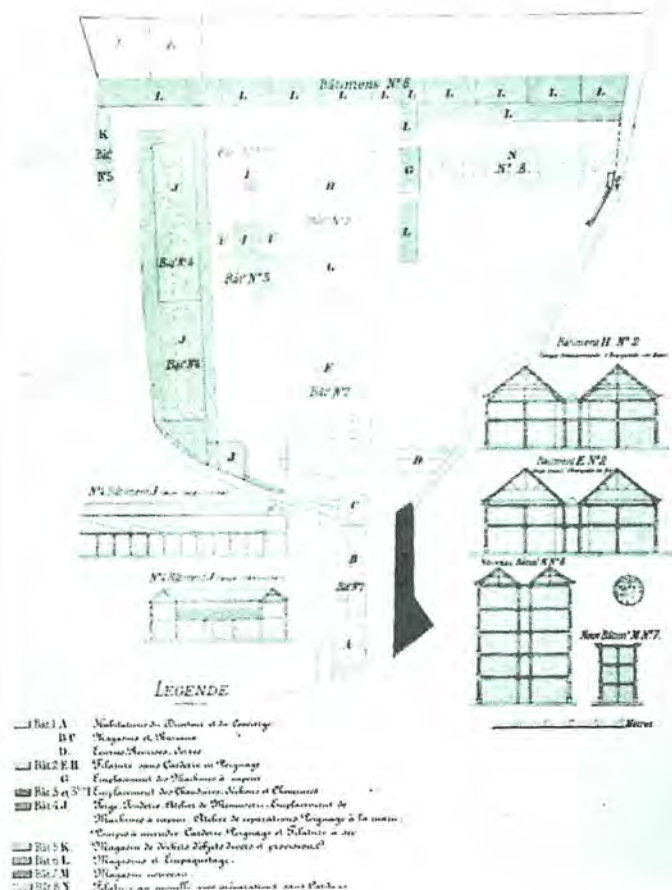

Gevel van de weverij van De Hemptinne, later NV Florida.

Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg, Gent.

Hier vindt men een zeer groot aantal langwerpige vensters in een lange horizontale lijn. Het invallende licht was erg belangrijk in de weverijen, waar men voortdurend de gebroken draden vlug moest herstellen. Op de plaats van La Lys werden flatgebouwen opgetrokken. Heel het kompleks van La Linière Gantoise werd in stukken verkocht aan een firma, twee klinieken en aan de stad Gent die er een woningkompleks voor bejaarden liet optrekken.

Plan Général de l'Établissement de la Société Linière Gantoise

Grondplan van de vlasfabriek La Linière Gantoise.

Uit : Atlas Goetgebuer, D 93 F 161,336
Stadsarchief Gent.

De meeste fabrieken lagen in het noorden en het noordwesten van de stad, rond de haven, de Verbindingsvaart en de Brugse Vaart. Hier was ook de grootste groepering van arbeiderswoningen, de beluiken (poortjes of cités).

Beluiken

Het uitgebreid beluikenbestand in de 19de eeuw in Gent werd bepaald door een aantal historische factoren.

Door de wet van 1816 hadden de grote gemeenten het recht aan hun poorten oktrooirechten te eisen op al de ingevoerde dranken, voedingswaren, brandstoffen, veevoeder en bouwmaterialen. Wegens de dure grondstoffen werd de prijs van de huizen vrij hoog.

Ook bleven de steden binnen de oude grenzen, waardoor de steeds toenemende bevolking op een zelfde oppervlakte onderdak moest vinden. In een periode van lage lonen en werkloosheid, zag de stroom inwijkelingen zich na korte tijd genoodzaakt om beroep te doen op de openbare onderstand.

Vanaf het tweede kwart van de 19de eeuw werd het huisvestingsprobleem nijpend. Ingesloten gronden en erven werden volgebouwd en de bevolkingsdichtheid werd maximaal opgedreven zodat men zo weinig mogelijk moest investeren in de dure bouwmaterialen.

Anderzijds werd zo weinig mogelijk vrije landbouwgrond binnen de wallen opgeofferd als bouwgrond, omdat ook de voedingswaren onder het oktrooirecht vielen en men de voedselreserve niet wilde aantasten.

Niet adel en burgerij maar de middenstand en de kleinere eigenaars zullen in de eerste helft van de 19de eeuw beginnen te woekeren met bouwgrond door hun eigendommen op te splitsen en vol te bouwen.

Vaak werden tuinen en binnenplaatsen van herenhuizen hiervoor opgeofferd. Zo ontstaat het tipische kenmerk van het beluik : rijen huizen die slechts aan één zijde met de straat in verbinding staan. De ingang bleef vaak beperkt tot een al dan niet overdekte gang.

Cinisch genoeg, werd hetgeen aan de straatkant zichtbaar was, nl. het toegangspoortje, vaak in de statige bouwstijl van toen (soms zelfs met zuilen) opgetrokken.

Arbeiderswoningen in de Rozier te Gent, einde 19de eeuw.

Privé-verzameling, Gent

RELAAS VAN EEN BEZOEK AAN DE WOLFABRIKANT
E. BIOLLEY TE VERVIERS IN 1848.

Het is een prachtig landgoed in de buurt van Pepinster, omgeven door 250 ha bossen en mooie tuinen.

Het gotische kasteel, dat dateert uit de tijd van koning Pepijn, werd dankzij de uitstekende smaak en het talent van de nobele eigenaar in dezelfde stijl gerestaureerd. De meubelen, de versieringen en de duizende kostbaarheden in dit gastvrije kasteel wekken de bewondering van alle kenners op. Samen met een Zwitsers chalet, dat als een echte boerderij functioneert, de beekjes, de bruggetjes, de grasperken en vooral de fijne kapel, vormt het kasteel een grandioos geheel.

J. NEUVILLE, *La condition ouvrière au XIX siècle*, blz. 99.

In 1860 zouden de octrooirechten door toedoen van baron Clemmen, zelf fabrikant, afgeschaft worden.

Dit had onmiddellijk een industriële expansie tot gevolg: nieuwe industrieën werden nu buiten of op de stadswallen ingeplant.

Vanaf dit moment zullen vooral grootgrondbezitters, fabrikanten en speculanten zich bezighouden met arbeidershuisvesting, die zij volledig ondergeschikt maken aan de nieuwe industriële expansie.

De arbeiders werden vrijwel gedwongen mee te verhuizen naar de nieuwe arbeidsplaatsen. Dit werd mogelijk gemaakt door de wet van 1858 op de onteigening voor het saneren van ongezonde buurten.

Ongezonde arbeiderswoningen -meestal in het centrum van de stad- werden weggesaneerd, zonder dat men voorzag in een verbangingshuisvesting.

De grond was immers te kostbaar geworden om er nieuwe arbeiderswoningen op te bouwen. Door dergelijke wetten werd de stad gemoderniseerd.

Zij kreeg meer en meer het uitzicht van een grootstad; het centrum werd commercieel bruikbaar gemaakt en openbare gebouwen werden opgetrokken.

Aan de rand van de stad begon men aan een volkshuisvesting te doen. Dit manifesteerde zich in het laatste kwart van de 19de eeuw door de aanleg van een groot aantal zakstraten met een beluikkarakter, die later verlengd werden als traditionele straat.

Dit is de periode van de zogenaamde 'rode cités'.

De ontelbare kleinere beluiken worden vervangen door grotere en ruimere beluiken, onder controle van het stedelijk bouwreglement van 1850.

Het steeg- en pleinbeluik verdwijnt stilaan. Aldus verdwijnt het 'klassieke' beluik, zoals ontstaan en gegroeid in de eerste helft van de 19de eeuw (1820 - 1860).

De buurt, die het meest in aanmerking komt als prototype van arbeiderswijk in een negentiende-eeuwse tekstielstad, wordt gevormd door het noordelijk gedeelte van Gent en de wijk van de Brugse Poort.

Van bij de industriële revolutie en ook nog later, lag hier het industrieel zwaartepunt: de eerste katoenfabrieken lagen hier, de eerste mechanische vlasspinnerijen alsook de grootste katoenfabriek van de tweede helft van de 19de eeuw, de *N.V. Parmentier-Van Hoegaerden*. 40 % van het aantal beluikhuizen te Gent dat tot op heden bewaard bleef, vindt men binnen deze omschrijving.

Om deze redenen is deze buurt de meest representatieve om een beeld te krijgen van de sociaal-ekonomische evolutie van Gent in de 19de eeuw.

Het leven in de beluiken

Officieel bevinden 3.586 van de 14.372 huizen, die Gent in 1843 telt, zich in 'stegen'. Mareska noemt ze echter 'weezinwekkende' riolen.

J. NEUVILLE, *La Condition ouvrière au XIXe siècle*, t.1, blz. 100.

Uit het hogervermeld onderzoek van de dokters Mareska en Heyman, verricht in 1845, krijgen we een beeld van de ontbering en onmenselijkheid die het leven in de beluiken kenmerkte. Met een 'armendokter' als gids bezochten zij de beruchte wijk Batavia. Ongeveer 580 personen woonden hier in 117 huisjes en 4 straten op een oppervlakte van ongeveer 3000 m². Voor heel deze bevolking waren er maar 6 toiletten en pompen. De meeste huisjes bestonden uit 1 of 2 kamertjes van 4 m op 4.

Uit vrees voor de woede van de bewoners lieten de eigenaars de huur ophalen door de politie. Vaak vond men in de beluiken ook winkels en kafees, zodat thuiswerkende vrouwen en mannen er bijna nooit buiten kwamen.

Slechte huisvesting en voeding en lange werktijden konden niet anders dan de gezondheid ondermijnen van arbeiders, die in de dag dan nog in een hels fabrieksstelsel moesten meedraaien.

BESCHRIJVING ARBEIDERSWONINGEN TE AALST.

De bewoners der sloppen, stegen en grauwe buurten droegen gescheurde en versleten klompen, liepen echt in lompen gehuld, waren vuil en ongewassen, en moesten voor steeds lagere lonen steeds meer uren werken. Het waren nu reeds twaalf uren per dag, straks dertien en zelfs veertien, en hiervan konden ze zich nauwelijks wat brood kopen: een grijs soot roggebrood, waarvan ze hun broed een snede toegooide als naar hongerende honden.

L.P. BOON, *Pieter Daens*, blz. 37.

Op 1.000 arbeiders verklaarden er 744 in deze enquête in steegjes of kleine straatjes te wonen.

De verspreiding van epidemies als gevolg van dit gebrek aan hygiëne, ligt dan ook voor de hand: in 1847 brak een tifusepidemie uit en in 1849 maakte de cholera 2.224 slachtoffers.

Uit een politierapport van deze toestanden vernemen we het volgende: op een totaal van 101 618 bewoners van de beluiken kon 41 % als arm beschouwd worden.

De sanitaire installatie van de woningen in alle arbeiderswijken was beneden alle peil. 136 beluiken hadden geen pomp die werkte. Het aantal overtredingen tegen de meest elementaire regels (dichte afloop, wc, pomp, aalput) in een politierapport van 1856 bedraagt 139 (zeer ernstige gevallen). Hoewel op het einde van de 19de eeuw het aantal beluiken was teruggelopen, was de toestand er niet op verbeterd: het aantal verbeterbare en slechte beluiken steeg tussen 1899 en 1904.

Bij ons en hier schuinover en dan weer twee huizekens verder waar van die kleine schreeuwers bleren, staat op de buis van het vuur het potje klaar, iedere avond, het potje met de manekop ondergedompeld in water, de vuilgrauwe, oude, gerimpelde, dreigende slaapbol van de papaver, waarbinnen de pitten schuilen met hun sap van opium, en van dat bedwelmend verdovend drankje gieten wij avond aan avond de fochies hun portie op, zij spartelen kraaiend op onze schoot, wij zetten de giftbeker aan hun lipjes, en zij drinken hem tot de bodem leeg, zij drinken zich zat, zij drinken zich stom, wij weten niet wat wij doen. Zo groeien in hun beluiken de fabriekskinderen op.

A. MUSSCHE, *Aan de voet van het Belfort*, blz. 160

ONTSTAAN ARBEIDERSBEWEGING

DE EERSTE ARBEIDERSORGANISATIES

Hoewel het Kommunistisch Manifest in 1848 nog geen invloed van betekenis had op de arbeidersbeweging, groeide toch algemeen het besef dat de arbeidersklasse een afzonderlijke klasse was met een eigen karakter en een eigen taak.

Voor de arbeider kon liefdadigheid het armoedeprobleem van zijn tijd niet meer oplossen. Het waren de nieuwe produktiemethoden zelf, die het ontstaan van een zeker klassegevoel begunstigten: bij honderden werden de arbeiders in één werkplaats bijeengebracht waardoor zij zich bewust werden van hun gemeenschappelijk levenslot. Ook benadeelde de onderlinge concurrentie van de arbeiders op de arbeidsmarkt nu de gehele klasse omdat het kapitaal de mogelijkheid kreeg lagere lonen te betalen.

De nog ongevormde massa die tot dusver van haar handen had geleefd, had nog nooit genoeg verdiend om haar honger te stillen en deze honger zal in België vanaf omstreeks 1860 omslagen in politieke honger, in verontwaardiging tegen de geest en de inrichting van de maatschappij.

André Van der Meersch, socialistisch voorvechter, in zijn café te Aalst.

Stadsarchief Aalst.

OVER ANDRE VAN DER MEERSCH TE AALST.

André van der Meersch zou hierdoor voor alle Aalstenaars de socialist bij uitstek worden: de man die niet alleen in de stad rondliep met het blad VOORUIT, maar die ook alles en nog wat over de stad in dat blad durfde schrijven. (...)

Ik zag hem nu in de verzoeningsraad plaatsnemen tegenover de garenfabrikanten, de heren uit dit nieuwe feodale tijdperk. Hij was de eerste om de mond te openen en meteen de voet midden in de schotel te zetten.

L.P. BOON, Pieter Daens, blz. 87.

In de eerste helft van de 19de eeuw, toen de tijd van de ambachten nog sterk zijn invloed deed gelden, richtten de arbeiders beurz-en-mutualiteiten op beroepsbasis op. Dit kwam neer op het feit dat arbeiders van eenzelfde beroep een wekelijkse bijdrage betaalden om in het geval van werkloosheid ziekte of ongeval een zekere vergoeding te kunnen trekken.

Vanaf de jaren 40 en vooral de jaren 60 zullen deze beurz-en veelal omgevormd worden tot organismen van sociale strijd. Daar waar de overheid het gevaar voor zulke ontwikkeling vermoedde, heeft zij het ontstaan hiervan proberen tegen te houden. Zo zullen twee achtereenvolgende pogingen van de Gentse katoenarbeiders in 1810 en 1814, toen men volop in de crisis zat, om een beurs op te richten door de overheid verijdeld worden.

Rond het midden van de 19de eeuw zullen de arbeiders vervolgens overgaan tot de oprichting van produktie-koöperatieven, waarbij een groep arbeiders van eenzelfde beroep de nodige gelden bijeenkochten om werktuigen en grondstoffen aan te kopen en samen te werken. Geldgebrek en boycot echter maakten dat deze koöperatieven niet lang stand hielden.

OVER HET FAILLIET
VAN DE EERSTE PRODUKTIEKOÖPERATIEVEN

Reeds jaren bestond immers het pofsysteem: de weinige levensmiddelen die ze nodig hadden, brood en aardappelen, smout en zout, haalden ze in de winkel die door de meestergast der fabriek werd uitgebaat... en aan het einde der week, als het loon moest uitbetaald, berekende deze meestergast eerst de "pof" die bij hem op het boekje stond. Bij de samenwerkende bakkerij was het brood goedkoper en zou men delen in de winst, maar haast niemand kon dag na dag met 20 cent te voorschijn komen. De broodvoerder was verplicht eveneens op de pof te leveren. Aan het einde der week maakten

echter vijf maal 20 cent een hele frank uit...en die kon men nog minder te voorschijn toveren. Een paar maanden later zou de broodvoerder zo'n verbijsterend "tegoed" op zijn boekje hebben, dat de bakkerij De Toekomst tot het Verleden ging behoren. Er werd nog een laatste poging gedaan, die echter geen ander resultaat had dan dat het de doodstrijd nog wat langer liet aanslepen.

L.P. BOON, Pieter Daens, p. 73.

Vóór 1850 kon men nog niet spreken van een georganiseerd arbeidersverzet. Wel probeerden vooruitstrevende leden van de burgerij de amorfe arbeidersmassa tot een zeker bewustzijn van hun lot bij te brengen.

De enige die uit de arbeidersklasse zelf kwam en die als voorloper van de latere sociale beweging mag beschouwd worden, was JACOB KATS (1804-1886). Kats kwam uit een weversfamilie en zou later, na zijn beroep van onderwijzer te hebben opgegeven, zelf ook als wever de kost proberen te verdienen.

Hij was het die begon met de zogenaamde Vlaamse Meetings, waarin hij tevergeefs de arbeiders tot actief verzet probeerde te bewegen. Tot zijn gretige toehoorders evenwel behoorden de wevers en spinners van de mechanische katoen- en vlasbedrijven te Gent, die in 1834 en 1839 tot een bloedig katoenoproer overgingen. Naast deze Vlaamse Meetings werden andere arbeidersorganisaties met politiek karakter, de broederlijke volksmaatschappijen, opgericht.

1857 is een belangrijk jaar. Toen kwamen de eerste arbeiderssindikaten tot stand en wel te Gent. De Gentse tekstielarbeiders hadden reeds eerder blijk gegeven van onophoudelijke strijdvaardigheid. Eerst onder het Franse regime, daarna organiseerden zij in 1849 de eerste georganiseerde staking uit de Belgische arbeidersgeschiedenis en nu, in 1857, stichtten zij de Broederlijke Maatschappij der Wevers van Gent en de Maatschappij der Noodlijdende Broeders voor de spinners. Tenslotte werd in 1885 de Belgische Werkliedenpartij opgericht en van dan af kreeg de sindikale beweging wind in de zeilen.

Jacob Kats geboren te Antwerpen den 5. Mei
1804 van zeer geringe ouders
zijn vader Jan Hendrick Kats was geboren
te ~~Antwerpen~~ ^{Antwerpen} zijn
zijnne moeder Maria Petronila te ~~Antwerpen~~
kersting Smits, te Baal herberg.

In het jaar 1808 is Jakob Kats met zijnne ouders
en nog 2 jongere broeders van Antwerpen
naar Lier verhuist; alwaar de vader op het
groot katoen fabriek van Oden Hoor die Heyden
ging werken

In 1810 was Jakob Kats reeds gewoont met zijn
vader in de fabriek te gaan werken om mede iets
voor het huis gezin te helpen verdienen, ^{en wever} alwaar
en reeds 4 kinderen waarvan ^{Jacob} hij de oudste was
waren ~~was~~ vader en moeder dat waren
6 personen, die dagelijks moesten eten, zulke
kon de vader, met alle ijverigheid en vlijt niet
verdiene. Hij vondt zich dus gedwongen
zijn 6 jarigen zoon, in plaats van naar school
te zenden, mede naar de fabriek te nemen, alwaar
hij des morgens van 5 morgens tot 5 middags 12
en van 5 middags 1 tot 5 avonds 8 uren moest

Begintekst van autobiografie van Jacob Kats, socialist "avant la lettre",
waarin hij vertelt reeds op zesjarige leeftijd in de weverij te
Lier te hebben gewerkt.

Archief en Museum van het Vlaamse Kultuurleven, Antwerpen.

STAKINGEN

OVER STAKINGEN

Van ver al hoort men hem opkomen, als een storm, de stoet van de stakers door de straten van de stad. In een dubbele donder rolt hij aan, een donder van de duizenden klompen tegen de plaveien, en een donder van trommelgeroffel, er is in de stad niets anders meer dan die dof aanzwellende dubbele donder van klompen en trommels in den donker, roffellend, roffellend almaar door in sombere vastberadenheid.

A.MUSSCHE, Aan de voet van het Belfort, blz. 193

In een eerste periode van arbeidersstrijd deden zich alleen economische stakingen voor. Dit zijn stakingen die economische belangen (loon, werkduur of arbeidsvoorwaarden) tot doel hebben. Pas later zal men het wapen van de staking gebruiken om druk uit te oefenen op regering en parlement. Dit zijn dan de politieke stakingen.

De eerste georganiseerde staking voor het behoud van het loon deed zich voor te Gent in 1849. Een groot aantal katoenfabrieken namen hieraan deel, de andere fabrieken, die bleven werken, stonden een deel van hun loon uit solidariteit af. Deze staking nam zonder enig resultaat een einde toen de overheid zich beriep op de wet tegen de samenspanning en tal van arbeiders tot zware gevangenisstraffen veroordeelde.

De drie volgende stakingen, die van 1857, 1859 en 1861 zouden ontketend worden onder leiding van de pas opgerichte sindikaten van wevers en spinners. Nochtans speelde zich hier telkens hetzelfde scenario af: de leiders werden opgepakt en met langdurige gevangenisstraf het leven zuur gemaakt.

In de jaren 1866-1868 zouden de prijzen van tarwe en rogge pijlsnel de hoogte ingaan, terwijl ook de aardappelen duur werden. In deze periode braken dan ook een reeks van bloedige stakingen los in de Waalse metaal- en steenkoolindustrie. Maar ook deze stakingen mislukten bijna allemaal.

Pas in 1871 zal een goed georganiseerde staking van de metaalbewerker om de tienurendag af te dwingen, op een overwinning uitlopen.

Deze eerste stakingen gingen uit van arbeiders met een zekere organisatie en een zekere industriële traditie achter zich. Het arbeidersbewustzijn was aan 't groeien.

Wat het sindikalisme in de tekstielindustrie betreft, hadden alleen de wevers standgehouden. De vroegere Weversmaatschappij was ondertussen gesplitst in de neutrale Broederlijke Wevers en in de vooruitstrevende Vooruit.

In 1875 gingen de vlasspinsters van La Lys in staking tot verbetering van hun loon. Deze staking nam echter vroegtijdig een einde bij gebrek aan geld. Hierop gingen de vlashekelaars van La Liève tot de aktie over. In 1875 stichtten zij onder leiding van LOUIS BAERT de Socialistische Vakvereniging van Vlasbewerkeren en -bewerksters. In deze fabriek werd ook in 1896 een eerste onderzoek geleverd naar de kindersterfte door het Ministerie van Arbeid van minister Nyssens.

OVER DE KINDERSTERFTE IN DE DENDERSTREEK IN 1887.

De arbeidscommissie - ook Verzoeningsraad genoemd - zetelde eerst nog te Ninove. Daar kwam onder andere aan het licht, dat in de hele fabriek Jacobs maar vier volwassen mannen werkten, aangesteld als meesterknechten, en de rest uit kinderen bestond. Kinderen van acht en zeven jaar, van zes en zelfs van maar vijf jaar, die door de meesterknechten met slagen en stampen werden opgejaagd ... en dat die kinderen zich vrij veel stom dronken aan een fles genever.

L.P. BOON, Pieter Daens, blz. 86.

Zicht op vlasfabriek La Liève.

Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg, Gent

In 1876 zouden de katoenspinners op hun beurt een weerstandsmaatschappij oprichten.

In de periode 1884-1886 namen de Gentse sindikaten van wevers, katoenspinners en vlasspinsters een aanzienlijke uitbreiding qua ledenaantal door een aantal stakingen.

Bij de Gentse katoenwevers waren tal van stakingen in deze periode gericht tegen de invoering van het vier getouwensysteem, waarbij één wever tegelijk op vier getouwen moest passen. De Gentse katoenfabrikanten probeerden op die manier de produktiekosten te drukken en aldus het hoofd te bieden aan de konkurrentie van Engeland, waar dit systeem reeds volledig was toegepast. Een eerste poging hiertoe ging uit van de N.V. Lousbergs in 1882. Prompt hierop gingen de arbeiders van deze katoenspinnerij en -weverij in staking.

Voorals rond 1893 werd dit probleem bijzonder akuta.

DE VIER GETOUWEN.

refrein.

Neen, neen, Kapoen,
Wij gaan 't niet doen,
Ge zijt zoo deerlijk mis;
De vier getouwen moên gewis
Hier uit, O Jis !

Wevers, van Gent, weer ligt er iets te broeien,
Nog niet genoeg gevoelt gij d'hongerpijn ;
Men wil u doen op vier getouwen knoeien
Te weten als gij laf genoeg zult zijn.

De fabrikant kan niet meer concurreeren ;
Reeds dertig jaar hoor ik dit zelfde lied,
Maar per voituur, naar feest en bal floreeren
Op 's werkmans zweet, o neen, dat hindert niet.

Wat, wil men nu, dit ambacht ondermijnen,
Den weversstiel, den grootsten steun van Gent ;
Om alle leven hier te doen verkwijnen,
en gansch de stad te storten in d'ellend !

Wanneer men moet op vier getouwen slaven,
Dan valt de helft der wevers zonder brood ;
Dan mag die helft straat op straat neder draven,
Tot 't kwaad gedoemd of tot den hongerdood !

Door 't nieuwe juk, dat men u op wil dringen,
Zult g'evenmin uw lot verbeterd zien ;
D'armoede zal de werkeloozen dwingen,
Voor minder loon hun arbeid aan te biën.

Waar eindigt eens d' inhaligheid der rijken,
Wanneer zeggen zij : mijn vraatzucht is voldaan ;
Nooit zullen zij d'uitbuitersvlagge strijke
Zoo lang gij kust de roê die u zal slaan.

Vloek, over hem die d' hand zou durven leenen
Aan d' ondergang van gansch het werkgeslacht ;
Hij dient niet door de zon te zijn beschenen,
Hij wordt, met recht, door iedereen veracht.

Men moet juist niet op mekanieken vitten,
't Is vooroordeel dat men daar kwaad in ziet .
Maar 't volk moet zelf het materieel bezitten,
Opdat het dan zijn volle loon geniet'.

Strijdt, wevers, strijdt, laat nooit den moed
verflauwen
Houdt dapper stand, uw Vaders striden ook !
Helpt ! broeders, helpt ! en weg de vier getouwen !
Voor eeuwig weg !! Dit monsterachtig spook !!!

K. WAERL

In de wolindustrie van Verviers kenden de sindikaten aanvankelijk minder sukses. De crisis van 1873 bracht ook hier veel werkloosheid teweeg. De staking van 1882, na een nieuwe loonsvermindering, mislukte. Pas in 1889 ontstonden opnieuw wevers- en spinnersverenigingen.

Groepsfoto arbeiders van de wolfabrieken
Peltzer-Simonis te Verviers (1884).

Musée Nationale de la Laine, Verviers.

Vanaf 1880 komen ook politieke stakingen voor, meer bepaald stakingen voor de verovering van het algemeen stemrecht zodat de arbeiders hun eigen vertegenwoordigers in het parlement konden kiezen. Reeds in de jaren '60 waren vele stemmen hiervoor opgegaan.

Ik zag de 'gele' en 'blauwe' fabrieken :
deze van Leirens en Borreman waren katholieke
fabrieken, deze van Jellie en Cumont liberale
fabrieken.
(...)

Bij het bekendmaken van de uitslagen werd rond
de fabrieken, in de kroegen en de arbeiders-
buurten gevochten, door arbeiders die zich
liberaal of katholiek noemden maar geen stemrecht
hadden.

L.P. BOON, Pieter Daens, biz: 35

Maar nu, in 1880, zou men de krachten bundelen :
democratische en linkse groeperingen riepen in
Brussel een congres bijeen, waarop het Centraal
Comiteit ter Bevordering van het Algemeen Stemrecht
werd opgericht.

In 1883 vaardigde het liberale ministerie Frère-
Orban een wet uit op het "capacitair" stemrecht,
waarbij alleen arbeiders met bepaalde beroepen en
houders van een diploma van lager onderwijs
stemrecht kregen.

In hun strijd voor het algemeen stemrecht zouden de
socialisten aanvankelijk verbonden sluiten met de
liberalen tegen de katholieken.

Bij deze laatsten zou rond 1890 een radicale vleugel
binnen de partij van zich laten horen : de kristen-
demokratie.

De kristen-demokraten stelden eerst het arbeidersprobleem in hun eigen katholieke rangen, waar het konservatisme overwegend was. In tegenstelling tot hun katholieke broeders van de katholieke partij zouden zij de staatstussenkomst in de lotsverbetering van de arbeiders en de vereniging in sindikaten i.p.v. in korporaties bepleiten.

In 1891 laat paus Leo XIII de encycliek "Rerum Novarum" uitvaardigen, waarop de kristen-demokratie haar beginselen zou stoelen. Zij veroverde haar zelfstandigheid binnen de katholieke partij in 1896.

In deze kontekst vermelden we ook de opkomst van de beweging van DAENS in de Denderstreek met Aalst als centrum en de garenindustrie als belangrijkste industriële sektor.

OVER DE OPKOMST VAN DE CHRISTEN-DEMOKRATEN TE AALST

Ook broer Adolf stond te trampelen van ongeduld, als hij dit alles hoorde en zag. Hij schreef een brochure met titel "Ons Werkvolk" en ik liet ze verspreiden in de hele stad. Wij stelden daarin de vraag of het waarheid was, ja dan nee, dat er te Aalst de laatste veertig jaar ontzaglijke fortuinen waren gemaakt op de kosten van 't werkvolk? We schreven dat men miljoenen en miljoenen had gevonden, terwijl het werkvolk ten onder werd gebracht. En we pakten met cijfers uit: dat Aalst op zijn 24.000 inwoners 12.000 behoeftigen op de Armenboek had staan.

L.P. BOON, Pieter Daens, p.103

Algemeen wordt de periode van 1890 tot 1914 gekenmerkt door twee sociale bewegingen die het land voortdurend beroeren.

De eerste beweging werd ingezet in maart 1886 in het Waalse industriebecken en kende een nationale verspreiding en een heftigheid zoals nooit tevoren.

Zij was gericht tegen de economische crisis die in 1885 haar absoluut dieptepunt had bereikt.

Loat de reike meinschen nou moar onder mallekoar vechten om te weiten of da ze woa verzen en woa romans in 't Frans of in 't Vloams zulle leizen; loater, as onze stoffelijke welstand voldoende zal verbeiterd zein, zulle we doar uuk wel in meispreiken en zeggen woa dat bnz' opinie es in zoake van toal en van keunste. Loater, as we zuu goed Frans zulle keunen as de flaminganten, die onder mallekoar alteid Frans spreiken, zulle we dan uuk meschien Vloamsche verzen en romans leizen of schreiven. Veur 't ugenblik 'n zein 't gien romans noch gien verzen die we moeten hen, moar buufstikken...

C. BUYSSE, Een leeuw van Vlaanderen, blz. 959

Een tweede beweging, resulterend in tal van algemene stakingen, ging nog steeds om het afdwingen van het algemeen stemrecht.

Solidariteitskeukens ingericht op verschillende plaatsen in de stad onder het embleem AS-AW (algemeen stemrecht-algemene werkstaking) tijdens de staking voor het algemeen stemrecht te Ronse (1913).

Werkgroep Industriële Archeologie, Trefsender, Ronse.

In 1893 werd dan het algemeen meervoudig stemrecht in het parlement goedgekeurd. Elke mannelijke volwassene vanaf 25 jaar kreeg hierdoor een stem. De sociale onrechtvaardigheid stak echter - naast het ontzeggen van het stemrecht aan vrouwen - in de mogelijkheid om meerdere stemmen te verwerven. Dit was het geval voor eigenaars, houders van een diploma van hoger onderwijs en betalers van meer dan vijf goudfrank belastingen. De begoede klasse kon dus twee of drie stemmen uitbrengen.

De strijd werd voortgezet.

Vrouwen tijdens de algemene staking voor algemeen
stemrecht te Gent (1893).

Archief en Museum van de Socialistische
Arbeidersbeweging, Gent (AMSAB).

GERAADPLEEGDE WERKEN

AVANTI, Een terugblik. Bijdrage tot de Geschiedenis der Gentsche Arbeidersbeweging, 3 delen, 2de uitg., Gent, 1931.

AVONDT, G., e.a., De Gentse textielarbeiders in de 19de en 20ste eeuw. Dossier 3: Lonen in de spinnerij van het bedrijf A.Voortman - NV Texas (1835-1914), Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis, Brussel, s.d.

AVONDT, G., e.a., De Gentse textielarbeiders in de 19de en 20ste eeuw. Dossier 4: Lonen in de weverij van het bedrijf A.Voortman - NV Texas (1835-1925), Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis, Brussel, s.d.

AVONDT, G., MOONEN, R. en SCHOLLIERS, M., De Gentse textielarbeiders in de 19de en 20ste eeuw. Dossier 1: methodiek, Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis, Brussel, s.d.

AVONDT, G. en SCHOLLIERS, P., De Gentse textielarbeiders in de 19de en 20ste eeuw. Dossier 5: Gentse prijzen, huishuren en budgetonderzoeken in de 19de en 20ste eeuw, Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis, Brussel, s.d.

BAILLIEUL, B., Het fabriekswezen en de sociale woningbouw in de 19de en 20ste eeuw, in Gent, duizend jaar kunst en cultuur, Centrum voor Kunst en Cultuur, Gent, 1975.

BAINES, E., History of the Cotton Manufacture in Great Britain, London, 1835.

BERNAL, J.D., Sociale geschiedenis van de wetenschap, deel 1, Nijmegen, 1976.

BOON, L.P., Pieter Daens of hoe in de negentiende eeuw de arbeiders van Aalst vochten tegen armoede en onrecht geïllustreerd met tweëndertig reproducties naar tekeningen, foto's en documenten, Amsterdam, 1972.

BONENFANT, P., Le problème du paupérisme en Belgique à la fin de l'Ancien Régime, Brussel, 1934.

BRIAVOINNE, N., Mémoire sur l'état de la population, des fabriques, des manufactures, du commerce, dans les provinces des Pays-Bas depuis Albert et Isabelle jusqu'à la fin du siècle dernier, Mémoires de l'Académie Royale de la Belgique, Brussel, 1841.

BUYSSE, C., Een Leeuw van Vlaanderen, in Verzameld werk I, blz. 899-1078, Brussel, 1974.

CHLEPNER, B.S., Cent ans d'histoire sociale en Belgique, Brussel, 1956.

COPPEJANS-DESMEDT, H., Economische opbloei in de zuidelijke Nederlanden, in Algemene Geschiedenis der Nederlanden, deel 8, Utrecht-Antwerpen, 1955, blz. 261-286.

COPPEJANS-DESMEDT, H., Incidenten rond de opstanding van de eerste mechanische weefgetouwen te Gent, in Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, nieuwe reeks, deel 13, 1959, blz. 163-177.

COPPEJANS-DESMEDT, H., De Gentse vlasindustrie vanaf het einde van de 18de eeuw tot de oprichting van de grote mechanische bedrijven (1838), in Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, nieuwe reeks, deel 12 (1968), blz. 179-202.

CRAEYBECKX, J., De handarbeiders. De 17de en 18de eeuw, in Flandria Nostra, ons land en ons volk, zijn standen en beroepen door de tijden heen, deel 1, Antwerpen, 1957, blz. 281-328.

CRAEYBECKX, J., De agrarische wortels van de Industriële Omwenteling, in Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, jaargang XLI (1963), nr. 2, blz. 397-448.

CRAEYBECKX, J., Les débuts de la révolution en Belgique et les statistiques de la fin de l'Empire, in Mélanges offerts à G.Jacquemyns, Brussel, 1968, blz. 115-144.

DAUBY, J., Des grèves ouvrières en Belgique, Brussel, 1871.

DE COCK, A., Spreekwoorden en zegswijzen, afkomstig van oude gebruiken en volkszeden, Gent, 1908.

DE COUSSEMAKER, C., Chants populaires des Flamands de France, Gent, 1856.

DE HERDT, R., Op bezoek bij Joos Clemmen: de eerste katoenbaron te Gent, in Toerisme in Oost-Vlaanderen, jaargang 24, nr. 5, 1975, blz. 101-103.

DE HERDT, R., De Mule Jenny. Bondige schets van haar oorsprong, ontwikkeling en werking, Museum voor Industriële Archeologie en Textiel, Gent, 1978.

DE JONGE, J.A., De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914, Nijmegen, 1976.

DENYS, L., Trends in de sociaal-ekonomische toestand van de Belgische arbeiders rond 1886, in Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, jaargang 5 (1974), nr. 1-2, blz. 361-425.

DE VRIESE, L., De volkszanger Karel Waeri herdacht, Gent, 1920.

DE WEERDT, D., Arbeiders en arbeidersleven, 1844-1914, in Algemene Geschiedenis der Nederlanden, deel 12, Antwerpen-Utrecht, 1978, blz. 106-122.

DE WINNE, A., Door Arm Vlaanderen, Gent, 1903.

DHONDT, J., e.a., Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België, Antwerpen, 1960.

DHONDT, J., L'industrie cotonnière Gantoise à l'époque française, in Machten en mensen. De belangrijkste studeis van Jan Dhondt over de geschiedenis van de 19de en 20ste eeuw, Gent, 1976, blz. 213-267.

DHONDT, J., La préhistoire du mouvement syndical, in Machten en mensen. De belangrijkste studies van Jan Dhondt over de geschiedenis van de 19de en 20ste eeuw, Gent, 1976, blz. 301-338.

DHONDT, J. en BRUIER, M., The industrial Revolution in Belgium and Holland, 1700-1914, (The Fontana Economic History of Europe, IV, 1), London-Glasgow, 1970.

DIJKMEYER, E., Textiel. Deel II: Spinnen, weven, bindingsleer en breien, Amsterdam, s.d.

DUCPETIAUX, E., Budgets économiques des classes ouvrières en Belgique: subsistances, salaires, population, in Bulletin de commission centrale de Statistique, deel 6, Brussel, 1855.

EN toen kwam de machine. Ontmoeting met de industriële archeologie, tentoonstellingscatalogus, Brussel, 1975.

GERUZET, J., La Belgique Industrielle. Vues des établissements industriels de la Belgique, Brussel, 1850.

- Handelingen van het vijfde Nationaal Kongres voor Industriële Archeologie, Gent, 26-27 nov. 1977, Gent, 1978.
- HANDELS, A.J., *Het appreteeren van wollen en half-wollen stoffen*, Doetinchem, s.d.
- HANNICK, F., *In Memoriam J. Samyn (1869-1933)*, Gent, 1933.
- HEYNS, P., *Volksliederen*, Antwerpen, 1941.
- HILLS, R.L., *The Newcomen Engine*, North Western Museum of Science and Industry, Manchester, s.d.
- HILLS, R.L., *Cotton Spinning*, North Western Museum of Science and Industry, Manchester, 1979.
- IMPE, G., *De vlas- en linnennijverheid in België*, Kortrijk, 1937.
- JACQUEMYS, G., *Histoire de la crise économique des Flandres (1845-1850)*, Brussel, 1929.
- Kinderarbeid van omstreeks 1800 tot 1914*, tentoonstellingskatalogus, Gent, 1979.
- KURGAN-VAN HENTENRIJK, G., *Industriële ontwikkeling, in Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 12, Antwerpen-Utrecht, 1978, blz. 34-42.
- LEBRUN, P., *L'industrie de la laine à Verviers pendant le XVIIIe et le début du XIXe siècle. Contribution à l'étude des origines de la révolution industrielle*, Liège, 1948.
- LEMONNIER, C., *La Belgique. Nouvelle édition, revue et modifiée contenant 400 gravures sur bois*, Brussel, 1903.
- LIS, C. en SOLY, H., *Food Consumption in Antwerp between 1807 and 1859: a Contribution to the Standard of Living Debate*, overdruk uit *The Economic History Review*, 2de reeks, vol. XXX, nr. 3, 1977, blz. 460-486.
- LYSSENS, B., *Een volkskundige en ikonografische studie van enkele XIXe-eeuwse lithografische reclame- en adreskaarten in verband met de Gentse textielhandel en -industrie*, onuitgegeven licentiaatstesis, groep Etnische Kunst, RUGent, Gent, 1978-79.
- MARESKA, J. en HEYMAN, J., *Enquête sur le travail et la condition physique et morale des ouvriers employés dans les manufactures de coton à Gand*, Gent, 1845.
- MARX, K. en ENGELS, F., *Het Communistisch Manifest*, Moskou, 1970.
- MUSSCHE, A., *Aan de voet van het Belfort*, Antwerpen, 1950.
- MUSSCHE, A., *Aan de voet van het Belfort, verlucht met 23 originele houtsneden en twee reproducties van grote platen door Frans Masereel en een pentekening door Jozef Cantré*, Antwerpen, 1975.
- NEYRINCK, M., *De loonen in België sedert 1846*, Antwerpen, 1944.
- NEUVILLE, J., *La condition ouvrière au XIXe siècle. Tome 1: L'Ouvrier Objet. Histoire du mouvement ouvrier en Belgique*, Brussel, 1976.
- NUYTS, J., *Turnhoutsche Weversfolklore*, in *Taxandria*, nieuwe reeks, jaargang 8 (1936), blz. 123-138.
- PRICK VAN WELY, M.A., *Stroop om te zweten. Beroepen en ambachten in het oud-Nederlandse lied*, 's Gravenhage, s.d.
- ROLT, L.T.C. en ALLEN, J.S., *The Steam Engine of Thomas Newcomen*, Hartington-New York, 1977.
- ROSTENNE, J.P., *La travail à domicile en Belgique vers 1910. Exposition du travail à domicile. Exposition Internationale de Bruxelles de 1910*, Brussel, 1979.
- SABBE, E., *De Belgische Vlasnijverheid. Deel 2: Van het Verdrag van Utrecht (1713) tot het midden van de XIXe eeuw*, Kortrijk, 1975.
- SAMYN, J., *De geschiedenis der vlasnijverheid in Vlaanderen*, Gent, 1923.
- SAMYN, J., *Geschiedenis der lonen in de Belgische vlasnijverheid*, Gent, 1923.
- SAMYN, J., *De Geschiedenis der Socialistische Vakvereniging van de Vlasbewerders en Bewerksters*, Gent, 1925.
- SCHOLL, S.H., *De geschiedenis van de arbeidersbeweging in het arrondissement Turnhout voor 1900. deel 1*, Turnhout-Tilburg, 1950.
- SCHOLLIERS, M., *De Gentse textielarbeiders in de 19e en 20e eeuw. Dossier 2: Bedrijfs-geschiedenis van de firma A. Voortman - NV Texas*, Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis, Brussel, s.d.
- SCHOLLIERS, P., *De Gentse textielarbeiders in de 19e en 20e eeuw. Dossier 6: Herkomst, huisvesting, arbeids- en levensomstandigheden van de werkkrachten van het bedrijf A. Voortman - NV Texas*, Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis, Brussel, s.d.
- SCHUTTEN, T., *Spinnen met plezier. De techniek van een oud ambacht*, Wageningen, 1975-76.
- Textieldruk. Evolutie en techniek*, tentoonstellingskatalogus, Antwerpen, 1978.
- STEENHAUT, W., *Stakingen te Gent (1872-1902)*, 2 delen, onuitgegeven licentiaatstesis, RUGent, Gent, 1969-70.
- STEENSELS, W., *Proletarisch wonen. De woonsituatie in België in de 19de eeuw*, Centrum voor Architecturaal Onderzoek en voor Onderzoek van het Environment, Antwerpen, 1975.
- STEENSELS, W., *De tussenkomst van de overheid in de arbeidershuisvesting: Gent 1850-1904*, in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jaargang 8 (1977), nr. 3-4, blz. 447-500.
- THIJS, A., *Schets van de ontwikkeling van de katoendrukkerij te Antwerpen (1753-1813)*, in *Bijdragen tot de geschiedenis*, jaargang 53 (1970), blz. 157-190.
- THIJS, A., *Aspecten van de opkomst der textieldrukkerij als grootbedrijf te Antwerpen in de achttiende eeuw*, in *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, deel 86 (1971), blz. 200-217.
- TRUYENS, L., *De koninklijke 'bleyckerije' van Borgerhout*, in *Bijdragen tot de geschiedenis*, bijzonderlijk van het oud hertogdom Brabant, reeks 3, jaargang 3, 1951, blz. 226-239.
- TRUYENS-BREDAEL, L., *William Wood, baanbreker der industriële revolutie en zijn fabriek te Borgerhout*, in *Noordgouw*, jaargang 2 (1962), blz. 109-130.
- TYTGAT, K., *De geschiedenis der Gentse socialistische katoenbewerdersvereniging*, Gent, 1932.
- VANBUTSELE, K., *De Ronsese textielindustrie in de 19e en 20e eeuw (tot 1914)*, (Annalen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Ronse en het Tennement van Inde, XXIV), 1975.

VAN DE MERWE, J., *Gij zijt kanalie, heeft men ons verweten. Het proletariërslied in Nederland en Vlaanderen, Utrecht-Antwerpen, 1974.*

VANDENBROEKE, C., *Voedingstoestanden te Gent tijdens de eerste helft van de 19e eeuw, in Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, jaargang 4 (1973), blz. 109-169.*

VAN GORP, P.J.M., *Over vollen en volmolens: een industriële revolutie in de vroege middeleeuwen, in Bulletin van de stichting tot behoud van monumenten van bedrijf en techniek in het zuiden van Nederland, Tilburg, 1979.*

VAN GORP, P.J.M., *De Cockerills, de eerste constructeurs van wolspinnerijmachines in Continentaal Europa met beschrijving van deze machines, Tilburg, s.d.*

VAN DUYSE, F., *Het oude Nederlandsche lied. Deel 1: Het wereldlijk lied, 's Gravenhage-Antwerpen, 1903.*

VAN HOOBROUCK-MOOREGHEM, H., *Exposition des produits de l'industrie du département de l'Escaut, révisés à la Mairie de Gand, à l'occasion du passage du premier consul. En cette ville, en Messidor an XI, Gent, 1803.*

VAN ISACKER, K., *Mijn land in de kering 1830-1980, 1: Een ouderwetse wereld 1830-1914, Antwerpen-Amsterdam, 1978.*

VAN UYTVEN, R., *De volmolen, motor van de omswenteling in de industriële mentaliteit, in Alumni, jaargang 38 (1968), blz. 61-76.*

VARLEZ, L., *Les salaires dans l'industrie Gantoise, 2 delen, Brussel, 1901-1904.*

VERAGHTERT, K., *Conjunctuurbewegingen 1830-1914, in Algemene Geschiedenis der Nederlanden, deel 12, Antwerpen-Utrecht, 1978, blz. 12-19.*

WAERI, P., *Verzameling der volledige kluchtige en politieke liederen, Gent, 1899.*

Wat zoude gij zonder 't werkvolk zijn? Anderhalve eeuw arbeidersstrijd in België. Deel 1: 1830-1966, Kritak, Leuven, 1977.

WAUTERS, A., *Atlas pittoresque des chemins de fer de la Belgique, composé de 15 cartes ornées de 400 vues, Brussel, 1840.*

INHOUD

Voorwoord	
Verantwoording	1
'Industriële archeologie... ?'	3
INDUSTRIALISATIE: GROEI	7
DE AMBACHTEN	9
De ambachten in de steden	9
De laken- en linnennijverheid op het platteland	9
Het verval van de ambachten	10
De opkomst van het manufaktuurstelsel	10
Bevolking en levensstandaard op het einde van het oude regime	11
REVOLUTIES	13
Ouverture	13
Het begrip industriële revolutie	13
De eerste industriëlen	14
Cockerill te Verviers	14
Bauwens en Lousbergs te Gent	15
De eerste fabrieken	17
De geografische ligging van de tekstiel- nijverheid	18
DRIJFKRACHT	19
DE EERSTE MACHINES	20
DE EERSTE FABRIEKARBEIDERS	22
TEKSTIELINDUSTRIE	23
Porseleinkaartjes	23
Van agrarische tot industriële maatschappij	26
DE KATOENNIJVERHEID	28
De katoenvezel	28
Katoenbewerking	29
Katoendruk	30
DE VLASNIJVERHEID	32
Algemeen	32
De vlasvezel	35
De vlasbewerking	35
DE WOLNIJVERHEID	40
De wolvezel	40
Wolbewerking	41
DE FAKTOR WATER	41
INDUSTRIALISATIE: MISGROEI	42
LEVENSVOORWAARDEN	43
Sociaal-ekonomische situering	43
Arbeidersbudgetten	48
Sociale on-zekerheid	52
Stadsontwikkeling en huisvesting	54
Fabrieken	54
Beluiken	55
Het leven in de beluiken	57
ONTSTAAN ARBEIDERSBEWEGING	58
De eerste arbeidersorganisaties	58
Stakingen	60
Geraadpleegde werken.	

**Met de medewerking
van het
GEMEENTEKREDIET VAN BELGIE**